МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ,
КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РА

ВАНАДЗОРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ О. ТУМАНЯНА

VI МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

Язык и литература в контексте межкультурной коммуникации

МАТЕРИАЛЫ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

ВАНАДЗОР
2023

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ,
КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РА

ВАНАДЗОРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ О. ТУМАНЯНА

VI МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

«Язык и литература в контексте межкультурной коммуникации»

МАТЕРИАЛЫ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

Ванадзор – 2023

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՆԱՁՈՐԻ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

VI ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

«Լեզուն և գրականությունը միջմշակութային հաղորդակցության համատեքստում»

ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Վանաձոր – 2023

RA MINISTRY OF EDUCATION, SCIENCE,
CULTURE AND SPORT

VANADZOR STATE UNIVERSITY
AFTER H. TOUMANYAN

THE SIXTH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

"Language and Literature in the Context of Intercultural Communication"

MATERIALS OF INTERNATIONAL CONFERENCE

Vanadzor – 2023

УДК 81:82:316.7(082)
ББК 81+83+60.524.22я43
Я 410

Печатается по рекомендации Ученого Совета Ванадзорского государственного университета имени О. Туманяна.

НАУЧНАЯ РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Тадевос Тадевосян, к.филол.н., доцент, Ванадзорский государственный университет (председатель), **Эрмине Бабурян**, к.филол.н., доцент, Ванадзорский государственный университет (заместитель председателя), **Тарон Даниелян**, к.филол.н., доцент, Ванадзорский государственный университет (ответственный секретарь)

ЧЛЕНЫ РЕДАКЦИОННОЙ КОЛЛЕГИИ

Паргев Геворкян, д.пед.н., проф., Ванадзорский государственный университет (Армения) **Лилит Брутян**, д.филол.н., проф., Ереванский государственный университет (Армения), **Наталья Никонова**, д.филол.н., проф., Томский государственный университет (РФ), **Инна Швед**, д.филол.н., проф., Брестский государственный университет (Беларусь), **Ольга Чевела**, д.филол.н., Казанский государственный медицинский университет (РФ), **Мария Пильгун**, д.филол.н., проф., Институт языкознания РАН (РФ), **Антон Репонь**, PhD, университет имени М. Бэла (Словакия), **Ирина Савченко**, д.соц.н., проф., Нижегородский лингвистический университет (РФ), **Карине Арустамян**, к.филол.н., доцент, Ванадзорский государственный университет (Армения), **Сергей Калашников**, к.филол.н., доцент, Волгоградский государственный университет (РФ), **Асмик Арутюнян**, к.филол.н., доцент, Ванадзорский государственный университет (Армения), **Нина Джагинян**, к.филол.н., доцент, Ванадзорский государственный университет (Армения), **Арен Сантоян**, к.филол.н., доцент, Ванадзорский государственный университет (Армения), **Лусик Варданян**, к.филол.н., доцент, Ванадзорский государственный университет (Армения), **Валерий Пилоян**, к.филол.н., доцент, Ванадзорский государственный университет (Армения), **Елена Нарбут**, к.филол.н., доцент, Северо-Восточный государственный университет (РФ), **Ольга Макаровска**, к.гуманитарных н., доцент, Университет имени Адама Мицкевича (Польша).

Язык и литература в контексте межкультурной коммуникации:
Я 410 VI МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ / МОН РА; Ванадзорский госуниверситет; Редколлегия: Т. В. Тадевосян и др.- Ванадзор: ВГУ, 2023.- 290 с.

В сборник включены доклады VI Международной научной конференции «Язык и литература в контексте межкультурной коммуникации», прошедшей 14-15 октября 2022 года в Ванадзорском государственном университете им. О. Туманяна, которые по рекомендации Ученого совета ВГУ имени О. Туманяна печатаются как научные публикации.

В сборнике обобщены филологические и методические статьи, которые были рецензированы, отредактированы и рекомендованы для печати членами научной редакционной коллегии.

УДК 81:82:316.7(082)
ББК 81+83+60.524.22я43

ISBN 978-9939-1-1685-3

© Авторская группа, 2023
© Ванадзорский государственный университет им. О. Туманяна, 2023

Տպագրվում է Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան
պետական համալսարանի գիտական խորհրդի երաշխավորությամբ:

ԳԻՏԱԿԱՆ ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՈՒՐԴ

Թաղևոս Թաղևոսյան, բ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան (նախագահ), **Հերմինե Բաբուռյան,** բ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան (նախագահի տեղակալ), **Տարոն Դանիելյան,** բ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան (պատասխանատու քարտուղար)

ԽՄԲԱԳՐԱԿԱՆ ԽՈՐՀՐԴԻ ԱՆԴԱՄՆԵՐ

Պարգև Գևորգյան, մ.գ.դ., պրոֆ., Վանաձորի պետական համալսարան (Հայաստան), **Լիլիթ Բրուտյան**, բ.գ.դ., պրոֆ., Երևանի պետական համալսարան (Հայաստան), **Նատալյա Նիկոնովա**, բ.գ.դ. պրոֆ., Տոմսկի պետական համալսարան (ՌԴ), **Իննա Շվեդ**, բ.գ.դ., պրոֆ., Բրեստի պետական համալսրան (Բելառուս), **Օլգա Չնելա**, բ.գ.դ., Կազանի պետական բժշկական համալսարան (ՌԴ), **Մարիա Պիլգուն**, բ.գ.դ., պրոֆ., ՌԳԱ Լեզվաբանության Ինստիտուտ (ՌԴ), **Անտոն Ռեպոն**, PhD., Մ. Բելի անվ. համալսարան (Սլովակիա), **Իրինա Սավչենկո**, սոց.գ.դ., պրոֆ., Նիժնի Նովգորոդի լեզվաբանական համալսանան (ՌԴ), **Կարինե Առուստամյան,** բ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան (Հայաստան), **Սերգեյ Կալաշնիկով**, բ.գ.թ., դոցենտ, Վոլգոգրադի պետական համալսարան (ՌԴ), **Հասմիկ Հարությունյան**, բ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան (Հայաստան), **Նինա Ջաղինյան**, բ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան (Հայաստան)**, Արեն Սանթոյան**, բ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան (Հայաստան), **Լուսիկ Վարդանյան**, բ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան (Հայաստան), **Վալերի Փիլոյան**, բ.գ.թ., դոցենտ, Վանաձորի պետական համալսարան (Հայաստան), **Ելենա Նարբուտ**, բ.գ.թ., դոցենտ, Հյուսիս-արևելյան պետական համալսարան (ՌԴ), **Օլգա Մակարովսկա**, հումանիտար գ.թ., դոցենտ, Ադամ Միցկևիչի անվան համալսարան (Լեհաստան).

Լեզուն և գրականությունը միջմշակութային հաղորդակցության համատեքստում. VI ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ / ՀՀ ԿԳՆ, Վանաձորի պետական համալսարան; Խմբ. խորհուրդ՝ Թ. Վ. Թաղևոսյան և այլք. – Վանաձոր, 2023.- 290 էջ:

Ժողովածուն ներառում է 2022 թ. հոկտեմբերի 14-15-ին Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարանում տեղի ունեցած «Լեզուն և գրականությունը միջմշակութային հաղորդակցության համատեքստում» VI միջազգային գիտաժողովի զեկուցումները, որոնք ՎՊՀ գիտխորհրդի երաշխավորությամբ տպագրվում են որպես գիտական հոդվածներ:

Ժողովածուն ամփոփում է բանասիրական և մեթոդական հոդվածներ, որոնք գիտական խմբագրական խորհրդի անդամների կողմից գրախոսվել, խմբագրվել և երաշխավորվել են տպագրության:

©Հեղինակային խումբ, 2023
© Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան, 2023

Is prinded by the recommendation of the Scientific Council of Vanadzor State University named after H. Toumanyan.

SCIENTIFIC EDITORIAL BOARD

Tadevos Tadevosyan, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vanadzor State University (Chairman), **Hermine Baburyan,** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vanadzor State University (Chairman Assistant), **Taron Danielyan,** Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vanadzor State University (Executive Secretary)

THE MEMBERS OF SCIENTIFIC EDITORIAL BOARD

Pargev Gevorgyan, Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vanadzor State University (Armenia), **Lilit Brutyan**, Doctor of Philological Sciences, Professor, Yerevan State University (Armenia), **Natalya Nikonova**, Doctor of Philological Sciences, Professor, Tomsk State University (RF), **Inna Shved**, Doctor of Philological Sciences, Brest State University (Belarus), **Olga Chevela**, Doctor of Philological Sciences, Kazan State Medical University (RF), **Maria Pilgun**, Doctor of Philological Sciences, Professor, Institute of Linguistics of the Russian Academy of Sciences (RF), **Anton Repon**, PhD., Institute named after M. Bel (Slovakia), **Irina Savchenko**, Doctor of Sociological Sciences, Professor, Nizhny Novgorod Linguistic University (RF), **Karine Arustamyan**, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vanadzor State University (Armenia), **Sergey Kalashnikov**, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Volgograd State University (RF), **Hasmik Harutyunyan**, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vanadzor State University (Armenia), **Nina Jaghinyan**, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vanadzor State University (Armenia), **Aren Santoyan**, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vanadzor State University (Armenia), **Lusik Vardanyan**, Candidate of Philological Sciences, Vanadzor State University (Armenia), **Valery Piloyan**, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Vanadzor State University (Armenia), **Yelena Narbut**, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Northeastern State University (RF), **Olga Makarowska**, Candidate of Humanities, Associate Professor, Adam Mickiewicz University (Poland).

Language and Literature in the Context of Intercultural Communication:
THE VI INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE / MoES RA, Vanadzor State University; Edit. Board: Tadevosyan T. V. and others. Vanadzor, 2023. - 290 p.

The collection includes the reports of the VI International Scientific Conference "Language and Literature in the Context of Intercultural Communication", which took place in Vanadzor State University named after H. Toumanyan on October 14-15 2022. The reports are printed as scientific publications by the recommendation of the Scientific Council of VSU named after H. Toumanyan.

Philological and methodological articles which were reviewed, editted and recommended for publication by the members of the Editorial Board are generalized in the collection.

© The group of authors, 2023
© Vanadzor State University named after H. Toumanyan, 2023

ЛИНГВИСТИКА И МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԼԵԶՎԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

LINGUISTICS AND LANGUAGE TEACHING METHODS

ՀՏԴ 811.112.2

ԵՂԱՆԱԿԱՎՈՐՄԱՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՉԱՄԻՋՈՑՆԵՐԸ ԺԱՄԱՆԱԿԱԿԻՑ ԳԵՐՄԱՆԵՐԵՆՈՒՄ ԻՄԱՍՏԱՇԱՐԱՀՅՈՒՍԱԿԱՆ ՄԱԿԱՐԴԱԿՈՒՄ

Էլլա Ավագյան

Հանգուցային բառեր. *անհրաժեշտություն, հնարավորություն, անհնարինություն, համոզմունք, կասկած, ենթադրություն, արգելք, ըղձական եղանակ, եղանակավորող օժանդակ բայեր, հաղորդակցություն*

Եղանակավորումը բնորոշ է գրեթե բոլոր լեզուներին: «Եղանակավորում» եզրույթը ծագել է լատիներեն modus բառից և նշանակում է ձև և տեսակ: Որպես լեզվաբանական հասկացություն՝ այն հարում է պրագմատիզմին, քանի որ այստեղ համատեքստը մեծ դեր է խաղում: Եղանակավորումը նաև փիլիսոփայական և տրամաբանական կատեգորիա է: Դեռևս մ. թ. ա. 4-րդ դարում հույն փիլիսոփա Արիստոտելը տարբերակել է եղանակավորման երկու տեսակ՝ անհրաժեշտություն և հնարավորություն, որոնց հետագայում ավելացան նաև պատահականությունն ու անհնարինությունը: Իմաստագործառական առումով եղանակավորումը համընդհանուր լեզվական միջոց է և սերտորեն կապված է հաղորդակցության հետ՝ ցույց տալով խոսողի վերաբերմունքն ասվածի նկատմամբ: Եղանակավորումը եռակողմ է. կողմերից մեկում խոսողն է կամ գրողը, մյուսում՝ ասույթը կամ շարադրանքը, իսկ երրորդում՝ ռեալ իրականությունը: Խոսողը կամ գրողը կարող են ասույթի կամ շարադրանքի իսկությունը գնահատել՝ արտահայտելով և այլն:

Եղանակավորման արտահայտչամիջոցները գերմաներենում բազմազան են: Դրանք կարելի է արտահայտել եղանակավորող օժանդակ բառերի, եղանակավորող բառերի, բայի եղանակի, եղանակավորում արտահայտող բառակապակցությունների, կապերի և շաղկապների, անգամ «ձայնի բարձրության, ինչերանգի» [5, 444] օգնությամբ: Սակայն յուրաքանչյուր անհատ ազատ է իր

գործածության մեջ և նախընտրում է իրեն հոգեհարազատ, դյուրին և կարճ տարբերակը:

Եղանակավորման արտահայտամիջոցներից գերմաներենում ամենատարածվածը եղանակավորող օժանդակ բայերն են: Նրանք լինում են օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործածության և արտահայտում են կամք, մտադրություն, թույլտվություն, արգելք, անհրաժեշտություն, պահանջ, հնարավորություն: Օբյեկտիվ կիրառությամբ եղանակավորող օժանդակ բայերի իմաստային առանձնահատկություններն անկախ են խոսողի վերաբերմունքից և չեն պարունակում խոսողի գնահատանք: Խոսույթում դրանք ցույց են տալիս, թե ինչ ձևով է նախադասության ենթական հարաբերվում հիմնական բայի հետ՝ արտահայտելով օբյեկտիվ անհրաժեշտություն, ունակություն, հնարավորություն: Սուբյեկտիվ կիրառմամբ օժանդակ բայերը արտահայտում են խոսողի անհատական վերաբերմունքը եղելության, իրողության նկատմամբ՝ դրսևորելով անձնական վերաբերմունք իրականության հանդեպ: Սուբյեկտիվ կիրառմամբ եղանակավորող բայերը, ի տարբերություն օբյեկտիվ բայերի, ձևաբանաշարահյուսական տեսակետից սահմանափակ են և դիտարկվում են թե՛ ժամանակաձևի, թե՛ եղանակի ընտրության հարցում: Սուբյեկտիվ կիրառմամբ եղանակավորող օժանդակ բայերը հանդիպում են հիմնականում պատմվածքներում և զեկույցներում Präsens, Präteritum ժամանակաձևերում:

Ich kann einen Haifisch gesehen haben. (Präsens)

Ich konnte einen Haifisch gesehen haben. (Präteritum)

Անցյալում կատարվածի վերաբերյալ սուբյեկտիվ ասույթում հաճախ կիրառվում է Infinitiv II:

Vor vielen Jahren sollen sie das Land verlassen haben. (Infinitiv II)

Mögen, sollen, wollen եղանակավորող բայերը սուբյեկտիվ կիրառմամբ հանդես են գալիս մեծամասամբ Indikativ-ում (սահմանական եղանակ), իսկ ահա dürfen-ը՝ Konjunktiv II-ում (ըղձական II):

Sie muss das Buch gelesen haben. (Indikativ)

Sie dürfte das Buch gelesen haben. (Konjunktiv II)

Իմաստային տեսակետից սուբյեկտիվ կիրառությամբ եղանա-

կավորող բայերը բաժանվում են երկու մեծ խմբի: Առաջին խմբի եղանակավորող օժանդակ բայերը արտահայտում են ենթադրություն: Այս առումով müssen եղանակավորող օժանդակ բայը արտահայտում է համոզմունք, հստակություն, dürfen-ը՝ հավանականություն, mögen-ը՝ ենթադրություն, können-ը՝ անհաստատություն:

Օրինակ՝ Sie muss gleich anrufen. (Ich bin ganz sicher, dass sie gleich anruft.) (համոզմունք)

Sie dürfte gleich anrufen. (Wahrscheinleich ruft sie gleich an.) (հավանականություն)

Sie mag gleich anrufen. (Vielleicht ruft sie gleich an.) (ենթադրություն)

Sie kann gleich anrufen. (Vielleicht ruft sie gleich an.) (անհաստատություն)

Երկրորդ խմբի եղանակավորող օժանդակ բայերն արտահայտում են եղանակավորում օտարի պնդմամբ (wollen, sollen): Ընդ որում՝ wollen եղանակավորող օժանդակ բայի օգնությամբ վերարտադրվում է սեփական պնդումը մեկ այլ անձի կամ եղելության վերաբերյալ, իսկ sollen-ի օգնությամբ՝ ուրիշի պնդումը երրորդ անձի կամ եղելության վերաբերյալ:

Martin will sehr klug sein. (Martin behauptet, dass er sehr klug ist.)

Martin soll sehr klug sein. (Jemand behauptet, dass Martin sehr klug ist.)

Wollen եղանակավորող օժանդակ բայը հաճախ հանդիպում է 2-րդ կամ 3-րդ դեմքում և հատկապես մամուլում:

Օրինակ՝ Sabine Nalliger von der Unternehmerorganisation „Stiftung 2 Grad“ sagte, die Firmen wollen den Wandel mitgestalten.

Եղանակավորող օժանդակ բայերի օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ կիրառությունների դեպքերում բայի ժամանակաձևերը միմյանց հետ համեմատելիս ակնհայտ է, որ անցյալ ժամանակում wollen եղանակավորող բայը օբյեկտիվ կիրառությամբ նշանակում է ցանկություն (Er hat ein Fahrrad kaufen wollen.), մինչդեռ սուբյեկտիվ կիրառության դեպքում այն արտահայտում է պնդում (Er will ein Fahrrad gekauft haben.): Ներկա ժամանակում կիրառվելիս ձևերը նույնն են, այսինքն՝ միևնույն նախադասությունը ներկա

ժամանակում կարող է ընկալվել որպես և՛ օբյեկտիվ, և՛ սուբյեկտիվ կիրառություն:

Er will ein Fahrrad kaufen. (օբյեկտիվ կիրառություն), ըստ իմաստի՝ նա ունի հեծանիվ գնելու ցանկություն:

Er will ein Fahrrad kaufen. (սուբյեկտիվ կիրառություն), ըստ իմաստի՝ նա պնդում է, որ նա հեծանիվ է գնում:

Սույն օրինակներից ակնհայտ է, որ եղանակավորող բայերի իմաստային դաշտի բազմաշերտության պատճառով հաճախ առաջանում են իմաստային անհստակություններ: Այդպիսի նախադասությունների իմաստը կռահելի է միայն համատեքստից: Այսպես՝ wollen եղանակավորող օժանդակ բայը միաժամանակ նշանակում է և՛ ցանկություն, և՛ մտադրություն, և՛ պլանավորում: Այս բոլոր իմաստներում առկա են իմաստային որոշ տարբերություններ, որոնք, սակայն, եղանակավորող բայով չի արտահայտվում: Sie will einen Urlaub machen. նախադասության մեջ wollen բայը կարող է նշանակել և՛ ցանկություն, և՛ մտադրություն: *Mögen* եղանակավորող բայը նույնպես նշանակում է ցանկություն, սակայն այն կարող է ունենալ նաև տրամադրվածության, հակվածության իմաստ, ինչպես նաև կիրառվել որպես լիարժեք բայ՝ պահանջելով ուղիղ խնդիր:

Er mag Martina. (wen?)

Ich mag keine Milch.(was?)

Համեմատելով können և dürfen եղանակավորող օժանդակ բայերի իմաստները՝ նկատում ենք իմաստային հետևյալ առանձնահատկությունները: *Können* բայը ցույց է տալիս ֆիզիկական, մտավոր կարողություն, նաև կիսով չափ ենթադրվող հնարավորություն՝ վստահության նրբերանգով, ժխտական գործածությամբ՝ լիովին արտահայտում է արգելքի իմաստ: *Dürfen* բայը նշանակում է հնարավորություն, առիթ, ինչպես նաև թույլտվություն և իրավունք. Այն, Konjunktiv II-ում կիրառվելով, նշանակում է զգուշավոր ենթադրություն՝ վստահությամբ, իսկ ժխտական գործածությամբ լիովին ունի արգելքի իմաստ: Այստեղից գալիս ենք եզրահանգման, որ können և dürfen եղանակավորող բայերի իմաստները համընկնում են մասնակիորեն՝ können բայը նշանակում է ունա-

կություն, թույլտվություն, մինչդեռ dürfen-ը ունի միայն թույտվության իմաստ:

Sie kann gut Klavier spielen. (ունակություն)

Du kannst bis 5 Uhr Klavier spielen. (թույլտվություն)

Վերջինս կարելի է արտահայտել նաև dürfen եղանակավորող բայով:

Du darfst bis 5 Uhr Klavier spielen. (թույլտվություն)

Նմանապես, իմաստային դաշտում համեմատելի են sollen և müssen բայերը: Müssen եղանակավորող բայը արտահայտում է օբյեկտիվ անհրաժեշտություն, հարկադրանք՝ ելնելով արտաքին հանգամանքներից կամ իրավական կարգավորումներից: Այն համարյա ամբողջությամբ ցույց է տալիս տրամաբանական եզրահանգում, վստահություն: *Sollen*-ը, մինչդեռ, ցույց է տալիս պարտավորվածություն՝ հիմք ընդունելով ուրիշի կարծիքը, ցանկությունը: Այն նշանակում է առաջարկություն, խորհուրդ, երաշխավորում, հասարակական և հոգևոր առումներով պատվիրան, բարոյական նորմ. խոսողը զերծ է որևէ պարտադրանքից, նա վերարտադրում է այն, ինչ պնդվում է մեկ այլ անձի կամ հանգամանքի վերաբերյալ: Ակնհայտ է, որ իմաստային այս տարբերությունները չնչին են: Իմաստային առումով նրանք երկուսն էլ արտահայտում են բարոյական պարտավորվածություն, մինչդեռ müssen-ը արտահայտում է նաև իրավական պարտավորվածություն:

Man muss den kranken Kollegen vertreten. (բարոյական պարտավորվածություն)

Man soll den kranken Kollegen vertreten. (բարոյական պարտավորվածություն)

Man muss die Rechnung bezahlen. (müssen-ը արտահայտում է իրավական պարտավորվածություն, և sollen-ը այստեղ կիրառելի չէ):

Այսպիսով՝ վերլուծությունից ակնհայտ է դառնում, որ տարբեր եղանակավորող բայեր կարող են իմաստով մոտ լինել և գործածվել մեկը մյուսի փոխարեն, և միևնույն ժամանակ նույն եղանակավորող բայը կարող է արտահայտել տարբեր իմաստներ:

Գերմաներենում օժանդակ բայերից զատ եղանակավորում

կարող են արտահայտել նաև որոշ լիարժեք բայեր, որոնց թիվը թեպետ քիչ է, սակայն նրանց կիրառությունը հաճախադեպ է: Կիսաեղանակավորող բայերը, ի տարբերություն լիարժեք բայերի, «Նախադասության մեջ հանդես են գալիս լիարժեք բայերի հետ միասին և խնդրառություն չեն պահանջում» [6, 473]: Այսպես՝ vermögen լիարժեք բայը können-ի նման նշանակում է կարողանալ. այս բայերը թեպետ իմաստային առումով համընկնում են, սակայն տարբերվում են միմյանցից և՛ ձևաբանորեն, և՛ շարահյուսորեն:

Ich vermag alles zu verstehen. (Ich kann alles verstehen.)

Եղանակավորման արտահայտման ձևաբանական արտահայտամիջոցները գերմաներենում քիչ չեն. այստեղ կարևոր տեղ ունի բայի եղանակը: «Բայի եղանակը տեքստ կազմելիս հիմնարար նշանակություն ունի» [3, 180]: Հայտնի է, որ սահմանական եղանակը (Indikativ) ցույց տալիս ռեալ իրողություն: «Ըղձական եղանակը կապված է նախադասության որոշակի տեսակի հետ» [8, 174]: Ըղձական եղանակի երկու ձևերի՝ Konjunktiv I-ի և Konjunktiv II-ի կիրառությունները գերմաներենում կախված են տեքստի տեսակից: Անձնական զրույցներում, հանպատրաստից բանավոր խոսքում, «խոսակցական լեզվում» [4, 154], գրավոր պաշտոնական տեքստերում (հայտարարություններ, մեկնաբանություններ, հոդվածներ), «բաղադրատոմսերում, կիրառության ցուցումներում» [9, 119], զեկույցներում, անուղղակի խոսքում կիրառվում է Konjunktiv I, իսկ ոչ ռեալ նախադասություններում՝ Konjunktiv II-ը, որին այլընտրանքն է նաև würde-ձևը. վերջինս հաճախ արտահայտում է անվստահության, չիմացության իմաստ:

Wenn er nicht überholt hätte. (Konjunktiv II)

Würde er jetzt kommen! (Würde-Form (անվստահություն))

Գերմաներենում եղանակավորում արտահայտելու տարածված միջոցներից են եղանակավորող բառերը և եղանակավորող մակբայները: Դրանք թեպետ միմյանց ձևով մոտ են կամ համընկնում են, սակայն տարբերվում են շարահյուսական և իմաստային տեսանկյունից:

«Եղանակավորող բառերը արտահայտում են խոսողի դիրքորոշումը» [10, 28]:

«Եղանակավորող բառերը ցույց են տալիս խոսողի կողմից իրողության սուբյեկտիվ-եղանակավորող գնահատական» [8, 432]:

Եղանակավորող բառերը եղանակավորում են ողջ նախադասությունը, մինչդեռ եղանակավորող մակբայը ստորոգելիի լրացում է:

Er kommt sicherlich. (եղանակավորող բառ)

Er kommt pünktlich. (եղանակավորող մակբայ՝ պատասխանում է ինչպե՞ս հարցին)

Եղանակավորող բառերը վերաբերում են ողջ նախադասությանը և կարող են հանդես գալ որպես մեկ կրճատ նախադասություն

Er tritt überlegen, ruhig, gelassen, souverän auf. (եղանակավորող մակբայ)

Es ist sicher, dass er auftritt. – Ja, sicherlich. (եղանակավորող բառ)

Եղանակավորող մակբայները, ի տարբերություն եղանակավորող բառերի, համեմատության աստիճան չունեն: Նրանք խոսքին հաղորդում են վստահություն (bestimmt, sicherlich), անվստահություն (hoffentlich, möglicherweise, vielleicht, einigermaßen, teils, fast, ansatzweise), գնահատանք (leider, unglücklicherweise, dankenswerterweise, freulicherweise), կարող են ուժեղացնել կամ թուլացնել ասույթը (allerdings, ausgerechnet, mindestens, zumal, weiterhin Anders, gern, umsonst, vergebens) կամ ցույց տալ ձև ու տեսակ:

Das habe ich mir anders vorgestellt. (եղանակավորող մակբայ, պատասխանում է ինչպե՞ս հարցին)

Sie erhalten bei einem Kauf gratis einen Kugelschreiber dazu. (եղանակավորող մակբայ, պատասխանում է ինչպե՞ս հարցին)

Sicherlich kommt er. (եղանակավորող բառ, ասույթի սաստկացում)

Vermutlich kommt er. (եղանակավորող բառ, ասույթն արտահայտում է կասկած, ենթադրություն)

Keinesfalls kommt er. (եղանակավորող բառ, ասույթն արտահայտում է ժխտում, արգելք)

Bedauerlicherweise kommt er nicht. (եղանակավորող բառ, ասույթն արտահայտում է զղջում, ափսոսանք)

Ինչպես երևում է վերը շարադրվածից, իմաստային դաշտում եղանակավորող բառերը և մակբայները կարող են միմյանց այնքան մոտ կամ նման լինել, որ նրանք երբեմն համարյա հնարավոր չէ միմյանցից տարբերել (glüchlicherweise, höflicherweise):

Sie ist glücklicherweise gekommen. (եղանակավորող մակբայ)

Sie schreibt glücklicherweise einen Bericht. (եղանակավորող բառ)

Diese Arbeit ist zweifellos sehr nützlich. (եղանակավորող բառ)

Die Ausländer waren zweifellos in einem schrecklichen Zustand. (եղանակավորող մակբայ)

Գերմաներենում եղանակավորման արտահայտչամիջոցներից են նաև որոշ եղանակավորող մասնիկներ (doch, denn, schon, ja), եղանակավորող արտահայտություններ (meiner Meinung nach, meines Erachtens, nach meiner Überzeugung), կապեր (anhand, gegen, gemäß, mangels, mit, ohne, zuzüglich), շաղկապներ (indem, dadurch dass, ohne dass), որոնք գերմաներեն նախադասությանը տալիս են անձնական գնահատական:

Niko verschlang Spagetti mit Tomatensoße/ohne Tomatensoße. (կապ)

Dieser Koffer ist aus Aluminium. (կապ)

Wir unterhalten uns auf Französisch. (կապ)

Er hat sich gegen meinen Vorschlag entschieden. (կապ)

Die Popgruppe wurde mit Begeisterung begrüßt. (կապ)

Er stimmt dem Vorschlag zu, indem er mit dem Kopf nickt. (շաղկապ)

Er lief am schnellsten von allen, ohne dass es ihn angestrengt hat/hätte. (շաղկապ)

Եղանակավորում արտահայտում են նաև եղանակավորում ցույց տվող երկրորդական նախադասությունները՝

1. Եղանակավորում՝ համեմատության միջոցով, երբ «երկրորդականը գլխավորի հետ կապվում է als ob, als wenn, wie wenn շաղկապներով» [2, 114] (Vergleichssätze),

Die Kinder unterhielten sich lebhaft, wie man es von ihnen verlangte.

Die Kinder unterhielten sich lebhaft, als ob sie bei einer Versammlung gewesen wären (modal).

2. Եղանակավորում՝ միջոցի խնդրի միջոցով (Instrumentalsätze): Այսպիսի նախադասությունները կապակցվում են գլխավոր նախադասությանը indem dadurch, dass... շաղկապներով:

Die Kinder unterhielten sich lebhaft, indem sie mit den Händen schüttelten.

3. Եղանակավորում, երբ նախադասության բնույթը սահմանափակվում է գործողության հավաստիությամբ (Restriktivsätze). Այս նախադասությունները կապվում են wobei շաղկապով:

Die Kinder unterhielten sich lebhaft, wobei sie heftig gestikulierten.

4. Եղանակավորում՝ բացակայող հանգամանքի միջոցով (Modalsätze des fehlenden Umstands). «Այսպիսի նախադասությունները մատնանշում են գործողության հանգամանքը, որը բացակայում է կամ չի իրագործվում: Այսպիսի նախադասությունները գլխավորի հետ կապվում են ohne dass շաղկապով» [1, 507]:

Die Kinder unterhielten sich lebhaft, ohne dabei aggressiv und unglücklich zu sein.

Այսպիսով, ինչպես տեսնում ենք, գերմաներենը հարուստ է եղանակավորում արտահայտող միջոցներով, որոնք միմյանցից տարբերվում են և՛ ձևաբանորեն, և՛ իմաստով, և՛ շարահյուսորեն: Նման բազմազանության պայմաններում հարց է առաջանում՝ ո՞ր դեպքում ո՞ր միջոցին առաջնություն տալ: Ուսումնասիրությունը ցույց է տալիս, որ թեպետ եղանակավորման արտահայտչամիջոցները գերմաներենում շատ են ու տարբեր և ունեն իրենց իմաստային նրբերանգները, սակայն նրանք միմյանց համարժեք են, քանի որ լեզվական համակարգում յուրաքանչյուրն ունի իր տեղն ու դերը, և գրեթե անհնար է մի միջոցի գերկայությունը մյուսի նկատմամբ: Ըստ այդմ՝ յուրաքանչյուր անձ պետք է լավ տիրապետի բոլոր այդ միջոցներին և կարողանա դրանք ճիշտ կիրառել, որպեսզի խոսքը լինի հստակ, հասկանալի և տպավորիչ:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Balcik I., Röhe K. Die deutsche Grammatik. Pons. Verlag. Stuttgart. 2016.
2. Eisenberg P. Der Satz. Grundriss der deutschen Grammatik. Metzlerverlag. Stuttgart. 2013.
3. Ernst P. Germanistische Sprachwissenschaft. Facultas Verlag. Wien. 2011.
4. Eroms H.-W. Stil und Stilistik. Erich Schmidt Verlag. Berlin. 2008.
5. Gallmann P., Sitta H. Grammatik. Die Schulgrammatik zum Lernen, Nachschlagen und üben. Dudenverlag. 2013.
6. Götze L., Hess-Lüttich E., Wissen W.B. Media Verlag. Gütersloh. 2004.
7. Graefen G., Liedke M. Germanistische Sprachwissenschaft. Deutsch als Erst-, Zweit- oder Fremdsprache. 2. Auflage. A. Franke Verlag. Tübingen. 2012.
8. Helbig G., Buscha J. Deutsche Grammatik. Langenscheidt Verlag. Berlin. 2001.
9. Hentschel E., Weydt H. Handbuch der deutschen Grammatik. Walter de Gruyter Verlag. Berlin. 2003.
10. Kessel K., Reimann S. Basiswissen. Deutsche Gegenwartssprache. A. Franke Verlag. Tübingen. 2008.
11. Pittner K. Berman J. Deutsche Syntax. Narr Verlag. Tübingen. 2013.
12. https://www.dw.com/de/klimaneutral-nur-ein-leeres-versprechen/l-59720798

СПОСОБЫ ВЫРАЖЕНИЯ МОДАЛЬНОСТИ НА СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧЕСКОМ УРОВНЕ В НЕМЕЦКОМ ЯЗЫКЕ

Элла Авагян

Резюме

Ключевые слова: *необходимость, вероятность, убеждение, сомнение, предположение, запрет, сослагательное наклонение, вспомогательные глаголы, наклонение, коммуникация*

Еще в IV до н.э. веке греческий философ Аристотель различал два типа обусловленности: необходимость и возможность, к которым позже добавились случайность и невозможность. С точки зрения семантики, наклонение является универсальным языковым приемом и тесно связано с общением, показывая отношение говорящего к тому, о чем говорится. Наклонение имеет три ипостаси: с одной стороны – говорящий или пишущий, с другой – высказывание или повествование, а с третьей – реальная действительность. Как средство выразительности, модальные слова в немецком языке разнообразны. Они могут быть выражены модальными словами, наклонением глагола, словосочетаниями, выражающими условные (модальные) связи, связи и союзы а также с помощью модуляций и тембра голоса. Модальность является универсальным языковым способом, которая тесно связана с коммуникацией и указывает на отношение говорящего к тому, что происходит и о чем говорится. Немецкий язык богат средствами выражения модальности, которые отличаются друг от друга морфологически, семантически и синтаксически. Несмотря на то, что данные средства выражения модальности имеют свои собственные семантические оттенки, они эквивалентны друг другу, так как каждое из них имеет своё место и роль в языковой системе и практически равнозначны. Каждый человек свободен в выборе использования средств модальности, отдавая предпочтение тому варианту, который служит цели коммуникации, является наиболее правильным, лёгким и понятным.

WAYS OF EXPRESSING MODALITY ON SEMANTICO-SYNTACTIC LEVEL IN GERMAN

Ella Avagyan

Summary

Key words: *necessity, possibility, persuasion, doubt, supposition, prohibition, subjunctive mood, auxiliary verbs, mood, communication*

Even before the 4th century BC the Greek philosopher Aristotle distinguished between two types of conditioning: necessity and possibility, to which chance and impossibility were added later. From a semantic perspective, mood is a universal language device, closely related to communication, which shows the speaker's attitude towards the information. There is a three-fold conditioning – the speaker or the writer on one side, the statement or narration on the other side, and the reality on the third side. As an expressive means, modal words in German are diverse. They can be expressed by modal words, verb mood, phrases expressing conditional (modal) connections, connectives and conjunctions, as well as by using "the voice pitch and timbre".

Modality is a universal language means, closely linked with communication, indicating the way a speaker perceives events and information. The German language is characterised by a wide range of ways of expressing modality, which differ from each other morphologically, semantically and syntactically. Despite the fact that these means of expressing modality have their own semantic shades, they are equivalent to each other, since each of them has its own place and role within the language system and one is seldom given priority over the other. The speaker is free in the choice of modality, preferring the option that serves the purpose of communication, and sounds most correct, accurate and understandable.

УДК 81'366.623.2

СЕМАНТИЧЕСКИЕ ПРИРАЩЕНИЯ ЦВЕТОНАЗВАНИЙ «ОРАНЖЕВЫЙ» В ХУДОЖЕСТВЕННОМ ТЕКСТЕ

Карине Арустамян

Ключевые слова: *хроматоним, колороним, экзотический, цветоназвание, синтагматика, парадигматика, семантическая структура, семантические замены, эпитет, семантическая репрезентация*

Поводом для данной статьи послужили наблюдения, которые родились в процессе занятий с армянскими студентами в рамках университетского курса «Анализ художественного текста». При чтении текстов русских писателей наше внимание привлекли случаи функционирования некоторых цветоназваний[1] в художественном тексте, их семантические репрезентации и параллельные обозначения в армянском языке, которые еще выпуклее обозначили ментальные особенности использования этой группы лексики, национальную специфику цветовосприятия.

В художественном тексте среди традиционных эпитетов значительную группу составляют цветоназвания. Память удержала множество строчек из поэтических и прозаических произведений армянской и зарубежной литературы и их названия, содержащие хроматонимы. Вот только некоторые из них, произвольно выбранные нами: «Белый конь» А. Бакунца, «Радуга» («Голубое, золотое, лиловое») Е. Чаренца, «Красное и черное» Стендаля, «Белая гвардия» М. Булгакова, «Черный обелиск» Э.-М. Ремарка, «Зеленые холмы Африки» Э. Хемингуэя и т. п.

Причина активности этой семантической группы кроется в

[1] В лингвистике пока нет единого терминологического аппарата для цветовых обозначений. Применяются такие термины, как «колороним», «хроматоним», «цветоназвание», «цветономинация» и др. Поскольку последние обозначения, на наш взгляд, носят описательный характер, мы в данной статье придерживаемся термина «хроматоним», не избегая также его синонимических замен («цветоназвание», «цветономинация»).

самом феномене цвета, в соединении визуального, психологического, культурного и, конечно, лингвистического ипостасей, в многомерности и многообразности его проявлений в окружающем нас мире. Оттого и тот заметный интерес к этому явлению, который выражают специалисты различных отраслей науки – лингвисты, культурологи, литературоведы, искусствоведы и пр. По мнению специалистов, цветовосприятие зависит от психического и морального состояния человека, зачастую определяется его ментальными качествами. В работах, посвященных этой проблеме, прослеживаются и описываются эмоции, порождаемые тем или иным цветом, исследуется воздействие цвета на душевное состояние личности и многое другое.

Эстетические и культурологические ипостаси цвета привлекают фольклористов, культурологов, этнографов, интенции которых направлены на изучение феномена цвета при осуществлении различных культовых ритуалов, заговоров, магических действий и пр.

Лингвистика при изучении феномена цвета исходит, прежде всего, из своих специфических задач: изучения словообразовательных моделей цветономинаций, их деривационных возможностей, лексико-семантических особенностей этой группы слов, их представленности в единицах фразеологии и паремии и многое другое. Интерес представляют также работы, посвященные изучению эстетической функции цветоназваний в том или ином идиостиле или отдельном произведении того или иного автора.

Как известно, в большинстве индоевропейских языков цветоназвания представлены одиннадцатью монолексемных единиц, а в русском, в силу дифференциации слов «синий» и «голубой», хроматический ряд состоит из двенадцати слов: красный, синий, белый, черный, зеленый, желтый, коричневый, серый, голубой, оранжевый, розовый и фиолетовый. В армянском языке, помимо монолексемных единиц, активно применяются и различные сложные наименования, которые, в зависимости от интенсивности того или иного оттенка, передаются сложными образованиями типа մուգ

կապույտ (темно-синий), բաց դեղին (светло-желтый) и др. Как для русского, так и для армянского языков привычными являются конструкции типа «цвет хаки», «цвет бордо», «цвет индиго» и пр.

В последнее время все большее применение находят трехчленные образования: թաց ասֆալտի գույն (цвет мокрого асфальта), չոր վարդի գույն (цвет сухой розы), գինու նստվածքի գույն (цвет винного осадка) и др.

Нередко цветоназвания содержат переносность – метафорическое или метонимическое переосмысление, как, например, в сочетании «цвет коррида» (ярко-красный), «цвет бизон» (оранжевый), «цвет офелия» (белый), «цвет кармен» (красный) и пр.

Подобные колоронимы чаще всего применяются в индустрии моды, дизайна, косметики. Экзотическая лексика в этом случае выполняет вполне определенную роль языковой приманки, рекламного трюка, с помощью которого производитель пытается навязать потенциальному покупателю свою продукцию, заинтриговать его необычными наименованиями, дабы создать вокруг предмета – временами весьма тривиального – ореол необычности, загадочности. Так, вместо привычного голубого цвета встречается сочетание «цвет адриатика», а оранжевый заменяется сочетанием «цвет бизон». Однако это относится, скорее, к маркетинговым уловкам. Вместе с тем нельзя не отметить, что в некоторых подобных номинациях намеренно эксплуатируется культурная составляющая, которая, очевидно, призвана не просто обеспечить коммерческий успех навязываемому продукту, но еще и указать на ее некую подчеркнутую изысканность и эксклюзивность. Так, например, слова «белый» и «цвет офелия» хоть и являются номинацией одного и того же цвета, однако несопоставимы с точки зрения культурного содержания. Точно так же цвет «бизон», означающий оттенок оранжевого, несет в себе некий экзотический контент, который абсолютно выветрился в цветоназвании «оранжевый». Попутно отметим, что появившееся в XVIII веке в русском языке цветоназвание «оранжевый» в свою очередь вытеснило из употребления

принятые тогда обозначения этого оттенка: рудой, рудый, авроровый, померанцевый и др. [2, 51-62], которые для современных носителей русского языка утратили актуальность и воспринимаются ими как архаичные.

Несмотря на пристальный интерес к изучению лингвистики цветоназваний, некоторые хроматонимы, в частности оранжевый, выпали из поля зрения исследователей. Между тем он относится к числу так называемых базовых номинаций, то есть таких слов, «смысл которых известен и он указывает на цвет» [6, 78], наряду с белым, черным или красным.

Одной из характерных особенностей базовых цветоназваний является их немотивированность (синий, зеленый, серый и пр.), чего нельзя сказать о цветономинации «оранжевый», которая является суффиксальным образованием от французского слова «orange» (апельсин), иначе говоря, цвет апельсина. Как следует из упомянутой выше статьи, «современные русские люди (в том числе и образованные) практически не связывают его с «цветом апельсина» [1, 57]. Из этого следует, что прилагательное «оранжевый» утратило связь с мотивирующей основой, и его лексическое значение «затемнено».

Использование цветообозначений в художественном тексте давно является одной из важных направлений в исследовании лингвистики цветономинаций. Можно, наверно, насчитать десятки работ в этом направлении, посвященных различным хроматонимам, их функционированию в художественном тексте. Однако «оранжевому» «повезло» меньше всего: это цветообозначение выпало из поля зрения исследователей, и данную статью можно рассматривать как некую попытку в какой-то степени восполнить существующий пробел.

Изучение текстов русской литературы частично объясняет такое «прохладное» отношение. Отмеченные примеры использования цветоназвания «оранжевый» не отличаются смысловым разнообразием: данная номинация в художественных текстах выступает в своем основном цветовом значении и употребляется с

целью выделения предметов, окрашенных в этот цвет, на фоне остальных объектов, подчеркивая присущую ему «сигнальность». Раздражающая яркость этого хроматонима привлекает внимание читателя к описываемому объекту, заставляет задержаться взгляду, ощутить теплоту и жизнерадостность этого цвета[2]:

1) «В зале осталась только баба в новом оранжевом полушубке» (И. Бунин, «Игнат»).

2) «В первый раз я видел Натали на другой день только мельком: она вдруг вскочила из прихожей в столовую, глянула, - была еще не причесана и в одной распашонке из чего-то оранжевого, - и, сверкнув этим оранжевым, золотистой яркостью волос и черными глазами, исчезла» (И. Бунин, «Натали»).

3) «Резко, попугаями, вскрикивали, вылетая на арену под гогот публики и со всего размаху шлепаясь с притворной неловкостью животом в песок широкоштанные клоуны с мучным и оранжево – огненными волосами» (И. Бунин, «Жизнь Арсеньева»).

4) «Старый, зеленовато-серый, деревянный дом, соединенный галереей с флигелем, весело и спокойно глядел цветными глазами своих двух стеклянных веранд на опушку парка и на оранжевый крендель садовых тропинок, огибавших черноземную пустоту куртин» (В. Набоков, «Машенька»).

5) «И через минуту появились перед нами рюмки и фужеры, бутылки с разноцветными водками, розовая семга, смугло-телесный балык, блюдо с раскрытыми на ледяных осколках раковинами, оранжевый квадрат честера, черная блестящая глыба паюсной икры, белый и потный от холода ушат с шампанским…» (И. Бунин, «Ида»).

Все богатство и раздолье русского угощения подчеркивается применением разных цветовых эпитетов (розовая семга, черная блестящая икра, смугло-телесный балык, белый… ушат с шампанс-

[2] О применении оранжевого в детской литературе см.: Арустамян К.С. Лингвокультурологическое содержание цветоназвания “оранжевый” в русском и армянском языках // Материалы научной конференции Магадан, 2019.

ким), которые дополняются ярким мазком – «квадратом оранжевого честера». Кажется, цветовая палитра этого застолья была бы неполной без этой яркой точки, придающей всему пиршеству особенную полноту и жизнерадостность.

Следует отметить, что, в отличие от других цветообозначений – черного, белого, серого и др. – возможности оранжевого для передачи иных семантических значений, кроме номинации цвета, весьма скромны. Поэтому в художественных текстах в основном этот хроматоним выступает при описании тех или иных объектов, особенностей пейзажных описаний – неба или водной поверхности на рассвете или закате:

1) «Небо над садом помутнело, окрасилось ало-оранжевым» (И. Бунин, «Игнат»);

2) «Прорезав ночь оранжевой чертой, // Взвилась ракета бешеной змеею» (И. Бунин, «Полночь»);

3) «При свете радостной зари // В оранжевом соку/ Уж вскоре будут глухари // Томиться на току» (И. Северянин, «Накануне весны»)[3].

Иногда хроматоним «оранжевый» лишь угадывается в более сложных тропеических сплетениях метафорических или сравнительных конструкций:

1) Вечер теплый, тихий, темный // Чуть светил шафраном в Ниле.

2) Полнеба в плотном пламени шафрана, // Он стаивает книзу в изумруд (К.Бальмонт).

3) «За общим столом – целое купеческое общество, едят холодную осетрину с хреном скопцы и тугие бабьи лица цвета шафрана, узкие глаза, лисьи шубы…» (И. Бунин, «Жизнь Арсеньева»).

[3] Применение хроматонима «оранжевый» в качестве эпитета к словам «заря», «зарница», наряду с другими цветообозначениями этого ряда, отмечается также в словарях. См. Горбачевич К.С., Хабло Е.П. Словарь эпитетов русского литературного языка. Л.: «Наука», 1979, с. 159.

От существительного «шафран» (в первом значении – южное травяное растение, употребляемое как пряность и красящее вещество) образованы суффиксальные прилагательные шафранный/шафрановый – желто-оранжевый цвет с коричневым оттенком [4, 819; 5, 704]: «Хвоя палисадника сухо темнела на прозрачном, сверху зеленоватом, ниже шафранном море далекого запада» (И. Бунин, «Исход»).

Яркость, жизнерадостность этого хроматонима как нельзя лучше подходит для пейзажных описаний экзотических стран, жизнь в которых, на взгляд северянина, кажется необыкновенной, беспечной, полной загадочности и страсти: «Сумраки начинают наливаться тем сказочным и оранжево-золотистым светом, который всегда возникает в тропиках вскоре после заката. Оранжево-золотистой пеной кипит прибой, в оранжево-золотистом озарении лица и белые одежды» (И. Бунин «Соотечественники»). В этом рассказе оранжевым цветом пронизано все вокруг. И этот фон становится как бы единственным колором для цветоописания экзотики этого края, он придает всему вокруг необычность. Впрочем, этот цвет способен придать сказочность также вполне привычной картине:

1) «А в заречье, куда свалилась туча, уже зависала над синими лесами оранжевая радуга» (Евг. Носов, «Шумит луговая овсяница»)

2) Месяц, яркий, полный, выкатился на простор, косая белая туча с оранжевым полукругом, падавшим на нее от месяца, двигалась к горизонту с севера (И. Бунин, «Игнат»).

Стоит отметить, что другое наименование этого хроматонима – апельсинный/апельсиновый, который при полном семантическом соответствии и характеру образования прилагательного цвета в художественном тексте встречается крайне редко, что, на наш взгляд, может быть объяснено мотивированным характером цветономинации, ее привязанностью к мотивирующей основе, сохранением экзотичности этого плода для русского языкового сознания, несмотря на всю его бытовую освоенность: «Увидишь апельсиновую корку – и уже думаешь о небе цвета этой корки, которую никогда не

увидишь. Чудак!» (К. Паустовский, «Апельсиновая корка»). Все, что связывается с этим цитрусом, его цветом, притягательно своей необычностью, экзотичностью: 1) «И прах земной не принимайте за апельсинные цветы» (З. Гиппиус); 2) «И апельсинные невинные цветы/ Благоухали там, за нижнею оградой» (З. Гиппиус). Кстати, стоит отметить, что цветы апельсина на самом деле белые, в последнем примере на это, скорее всего, указывает эпитет «невинные», а прилагательное «апельсинный» сохраняет уже закрепленное значение.

И в некоторых отмеченных нами примерах прилагательное «апельсинный» в пейзажных описаниях выступает в качестве синонима к «оранжевому», и в его семантике также проглядывается сема, обозначающая «необычность», как, например, в следующих строках, передающих экзотику далеких стран: «На востоке, светлом, апельсинном, / Розовеют снеговые горы» (И. Бунин, «Матрос»).

Все причудливые оттенки оранжевого, передающие описание неба или водной поверхности на закате или рассвете, переливы природной палитры создают в художественном тексте необыкновенную цветовую экспрессию: 1) «Солнце успело скрыться, восточное небо стало фиолетовым, а западное позеленело и пошло огненно-оранжевыми полосами» (И. Бунин, «Воды многие»); 2) «Океан за это время стал уже весь молочно-стальной, с голубым налетом, и от этой безграничной млечности пошли от заката (ставшего менее слепящим, оранжево-золотым) оранжевые глянцы, меж тем как небо на востоке стало гелиотроповым» (И. Бунин, «Воды многие»).

Семантическими заменами цветоназванию «оранжевый» выступают такие эпитеты, как жаркий, рябиновый, черемной, рыжий, огневой, огненный, ржавый, пламенный, померанцевый и др. Некоторые цветоназвания этого ряда (черемной, рудый, рудой) для современного носителя русского языка представляются архаичными, в других, например в прилагательном «померанцевый», просматривается также оттенок иноязычности: «Бледнел померанцевый запад» (И. Северянин, «Ноктюрн»): померанцевый – от немецкого Pomeranz –«горький апельсин», плоды оранжево-красного цвета, от

которого и образовалось цветоназвание «померанцевый».

Большинству цветоназваний этого ряда присущи разнообразные синтагматические и парадигматические связи, которые формируют их соответствующие семантические структуры. В художественном тексте цветовой контент таких номинаций зачастую смещается на периферию семантического поля, уступая место иным значениям. Если хроматоним «оранжевый» в художественном тексте выступает преимущественно в функции «цветописи», то в синонимичных к нему лексемах – пламенный, жаркий, огневой, огненный, огнистый – на первый план выдвигаются другие значения, такие как: жгучий, горячий, страстный, воодушевленный, пылкий, живой, сверкающий и пр. Они составляют словосочетания с такими конкретными и отвлеченными понятиями, как поцелуй, речь, душа, сердце, страсть, любовь, патриотизм, уста и пр. Часто сочетания подобного рода соединяются с существительными, обозначающими природные явления и объекты: дорога, путь, дождь, вихрь, волна, песок, месяц, облака. В хроматонимах-заменах выделяются концептуальные понятия «огонь», «пламя», «жар», а потому эти цветономинации в художественном тексте приобретают семантическую глубину и многослойность: 1) «И будет тем светлей душа моя, // Чем ваша огненней дорога» (З. Гиппиус); 2) «И запах огненней и слаще/ Всего, что в жизни я найду» (Н. Гумилев); 3) «И четки сны ее, как тени/ На райском огненном песке» (Н. Гумилев); 4) «И южное небо раскрыло свой огненный веер» (Н. Гумилев); 5) «В поредевшей мгле садов / Стелет огненная осень // Перламутровую просинь/ Между бронзовых листов» (М. Волошин); 6) «Как будто огненный язык/ Вдруг из груди его возник» (Н. Гумилев, «Шептались волны…» 7) «Все было залито жарким, пламенным и радостным» (И. Бунин, «Солнечный удар»); 8) «<…> а на туче, как церковная картина, начертался и высится огромный зрак: белобрадый, могутный Илья в огненном одеянии <…> а над ним – два горящих по аспиду зеленооранжевых радуги» (И. Бунин, «Жертва»); «Но вот закат разлил свой пышный пламень» (И. Бунин, «За все тебя, Господь, благодарю»); 9) «И спичка вспыхнула огненным смехом // И потухла, дымясь, как

печаль» (И. Северянин), 10) «День давно погас, и вечер, сперва огнистый, потом ясный и алый, потом бледный и смутный, тихо таял и переливался в ночь» (И. Тургенев, «Ася»); 11) «Оно окружено облаками, которые багровы, прозрачны, с огненными краями и напоминают вздыбившиеся волосы рыжей женщины» (Ю. Казаков «Северный дневник»); 12) «<…> и мы видим теперь только черную плоскую полосу берега под зеленовато-алым небом и облака – внизу огневые, ярко-красные, выше – желтей и совсем высокие серебристые облачка, которые будут так стоять всю ночь, не теряя своего белого цвета» (Ю. Казаков «Северный дневник»).

В стихотворении З. Гиппиус встречается эпитет «безогненный», в котором цветономинация трансформируется в выразительный оксюморон: «И лью я воду на ненужный, / На мой безогненный костер!» (З. Гиппиус, «Костер»).

Такая же семантическая «теснота» присуща сложным словам, образованным на основе корня» огонь»: 1) «Не мечтать об огнезорном бое» (Н. Гумилев «Солнце духа»);

2) «И в старинной, бранной потехе // Огнекрылых зов трубачей» (Н. Гумилев «Смерть»);

3) «И огнедышащей беседы ты знаешь молнии и бреды» (Н. Гумилев «Отъезжающему»).

Каждая из названных выше семантических замен, на наш взгляд, достойна отдельного рассмотрения, поскольку в художественном тексте все они получают самые различные семантические репрезентации. Их семантический диапазон весьма широк и зависит от различных факторов: цветовой палитры конкретного произведения, эстетических задач художника, его цветовосприятия, связи произведения с фольклором, различных культурологических аспектов и пр. и пр.

Привносимый хроматонимом «оранжевый» оттенок «инакости», экзотичности находит выражение также в публицистике, в частности, в политической фразеологии последних десятилетий. В словосочетании «оранжевая революция» содержится указание на внешний, следовательно, сторонний источник дестабилизации и

исходящую от нее опасность, что и находит выражение в оранжевом цвете, имеющем сигнальный характер (ср. с сочетанием «оранжевая степень опасности» при экстремальных ситуациях, который принят в международной практике). О социальной опасности сигнализирует также движение «оранжевых» (желтых) жилетов – формы протестующих во время недавних демонстраций во Франции. В цветоназвании «оранжевый», с легкой руки российской публицистики, все отчетливее просматривается некое неодобрительное значение чуждости, нежелательности, негативности: «Тогда бы оранжевая колонна втекла прямиком в Спасские ворота и осталась бы за ними до полного триумфа либерализма» (См.: «Литературная газета» от 20-26 февраля 2019 г.). В той же статье читаем: «Оппозиция надеется на то, что однажды Большой Москворецкий окрасится в оранжевый цвет и в него потекут протестные волны» (ст. В. Рокотова «Куда ведет Немцовский мост»). Впрочем, социальный аспект этой цветономинации имеет более давние корни: вспомним «оранжевые марши» герцога Оранского, во время которых его сторонники надевали оранжевые шарфы.

К сказанному добавим еще и такой факт, который, на наш взгляд, косвенно подтверждает приведенные выше наблюдения. Повесть Гр. Матевосяна «Նարինջ Զամբիկ» в русском переводе (переводчик – А. Баяндур) получила название «Оранжевый табун». Замбик – это кличка жеребенка, для передачи масти которого переводчик предпочел цветоназвание оранжевый, а не гнедой, рыжий или мухотный: оно ближе к абрикосовому, содержащему оттенок «армянскости», в то время как прилагательные гнедой, рыжий и др. лишены этого оттенка значения и просто обозначают масть животного.

Обобщая сказанное, отметим только, что приведенные из русской литературы и публицистики примеры дают нам основание утверждать, что цветоназвание «оранжевый» постепенно перестает быть только цветоназванием, и в нем постепенно закрепляются такие оттенки значений, которые расширяют семантические возможности этого цветоназвания.

ЛИТЕРАТУРА

1. Арустамян К.С. Лингвокультурологическое содержание цветоназвания “оранжевый” в русском и армянском языках // Материалы научной конференции Магадан, 2019.
2. Василевская А.П., Кузнецова С.Н., .Мищенко С.С. Цвет и названия цвета в русском языке. М.: КомКнига, 2005. - 51-62 с.
3. Горбачевич К.С., Хабло Е.П. Словарь эпитетов русского литературного языка. Ленинград: Наука, 1979. - 159 с.
4. Ожегов С.И. Словарь русского языка. М., 1978. - 819 с.
5. Словарь русского языка в 4-х томах под ред. А.П.Евгеньевой. Т. 4. М., 1983 - 704 с.
6. Фрумкина Р.М. Психолингвистика. М., 2014. - 78 с.

ИСТОЧНИКИ

1. Матевосян Г. Август. М., 1972.
2. Набоков В. Машенька // Набоков В. Собрание сочинений в 4-х томах. Т. 1. М., 1990.
3. Паустовский К.Г. Апельсиновая корка // Паустовский К.Г. Собрание сочинений в 6 тт. Т. 3. М., 1957.
4. Бунин И.А. Собрание сочинений в 9 тт. Т 1, 4, 5. М., 1966.
5. Северянин И. Стихотворения, М., 1988.
6. Гиппиус З. Тихое пламя. М.,1996.
7. Гумилев Н. Избранное. М., 2006.
8. Волошин М. Избранные стихотворения. М., 1988.
9. Тургенев И.С. Ася // Тургенев И.С. Полное собрание сочинений в 30 томах. Т. 5. М., 1980.
10. Литературная газета, № 7, 2017.

«ՆԱՐՆՋԱԳՈՒՅՆ» ԳՈՒՆԱՆՎԱՆ ԻՄԱՍՏԱՅԻՆ ԸՆԴԼԱՅՆՈՒՄԸ ԳԵՂԱՐՎԵՍՏԱԿԱՆ ՏԵՔՍՏՈՒՄ

Կարինե Առուստամյան

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *գունանուն, գունանվանում, էկզոտիկ, իմաստային կառուցվածք, հարացույցաբանություն, շարույթաբանություն, իմաստային փոխարինումներ, մակդիր, իմաստային դրսևորում (репрезентация)*

Հոդվածը նվիրված է ռուս գրականության մեջ տեղ գտած «նարնջագույն» գունանվան իմաստային դրսևորությունների ուսումնասիրությանը: Գույնի ֆենոմենը մեծ ուշադրության է արժանանում տարբեր ոլորտների մասնագետների կողմից; Գունանունները ուսումնասիրում են լեզվաբաններն ու գրականագետները, բանագետներն ու հոգեբանները, մշակութաբաններն ու ֆիզիկոսները, ինչը գալիս է հաստատելու գույնի բարդ և բազմաշերտ էությունը: Բոլոր նշված ուղղությունները ուսումնասիրում են գույնի ֆենոմենը տվյալ գիտության տեսանկյունից և նպատակներից: Լեզվաբանների հետազոտություններում գունանունները ուսումնասիրվում են ըստ նրանց կառուցվածքի, իմաստի, դրանց հիման վրա կազմավորված լեզվական միավորների ձևերի և այլն:

Հոդվածում հատուկ ընդգծվում է վերջին տարիներին ակտիվորեն կիրառվող գունանունների առանձնահատկությունները նորաձևության, դիզայնի, կոսմետիկայի արտադրության ոլորտներում: Դրանցում գույնի արտահայտումը ստանում է երանգների հստակեցում: Առավել հետաքրքրական է գույնի արտահայտությունը հանրահայտ երևույթների, անունների միջոցով. Օֆելիայի գույն, Կարմենի գույն և այլն:

Չնայած գունանուններին նվիրված հետազոտությունները մեծ թիվ են կազմում, որոշ գունանուններ դուրս են մնացել լեզվաբանների ուշադրությունից: Դրանց է պատկանում ռուսերենի «նարնջագույն» գունանունը, որը գեղարվեստական տեքստերում հանդես է գալիս զուտ որպես առարկաների գունային նկարագրություն, այսինքն՝ իր հիմնական իմաստով: Մինչդեռ մնացած գունանունների իմաստային դիապազոնը շատ ավելի լայն է. նրանք, հանդես գալով տարբեր կապակցություններում, դրսևորում են փոխակերպման հնարավորություններ:

THE SEMANTIC EXPANSION OF THE COLOR NAME "ORANGE" IN THE LITERARY TEXT

Karine Arustamyan

Summary

Key words: *color name, color naming, exotic, semantic structure, paradigmatic, syntagmatic, semantic substitutions, epithet, semantic manifestation (representation)*

The article is devoted to the study of the semantic manifestations of the color name "orange" in Russian literature. The phenomenon of color has received a lot of attention from experts in various fields; color names have been studied by linguists and literary scholars, philologists and psychologists, cultural anthropologists and physicists, which comes to confirm the complex and multi-layered nature of color. All the mentioned directions study the phenomenon of color from the perspectives and goals of their science. In linguistic research color names are studied according to their structure, meaning, forms of linguistic units structured on their basis, etc.

The article highlights the features of color names actively used in the spheres of fashion, design, and cosmetics production in recent years. In them the expression of color gets the form of clarification of shades. The expression of color through famous phenomena and names, such as Ophelia's color, Carmen's color, etc, is of great interest.

Although much research has been conducted on color names, some of them remain unnonitced by the linguists. The right example of it is the Russsian color name "orange", which appears in works of fiction merely as a color description of objects, that is, in its basic meaning. However, the semantic range of the other color names is much wider, and they manifest possibilities of transformation when used in different collocations.

ՀՏԴ 372.881.111.1

ԱՇԱԿԵՐՏՆԵՐԻ ՔՆՆԱԿԱՆ ԵՎ ՍՏԵՂԾԱՐԱՐ ՄՏԱԾՈՂՈՒԹՅԱՆ ԶԱՐԳԱՑՈՒՄՆ ԱՆԳԼԵՐԵՆԻ ՈՒՍՈՒՑՄԱՆ ԳՈՐԾԸՆԹԱՑՈՒՄ

Սուսաննա Ասատրյան
Նաիրա Պողոսյան

Հանգուցային բառեր. *քննական/ստեղծարար մտածողություն, կյանքի կոմպետենցիաներ, ենթակոմպետենցիա, փոխներգործություն, մոտիվացիա, հաղորդակցական միջավայր, համագործակցություն*

Սովորողների քննական և ստեղծարար մտածողության զարգացումը հանրակրթության հիմնախնդիրներից է: Օտար լեզուների առարկայական նոր չափորոշիչներում, որտեղ հստակորեն շեշտադրվում են առարկայական չափորոշչային վերջնարդյունքները, կարևորվում է սովորողների քննական և ստեղծարար մտածողության կարողությունների զարգացումը մասնավորապես լեզուների ուսուցման համատեքստում: Սովորողը հանդես է գալիս որպես **սոցիալական ակտիվ դերակատար**՝ ուսուցման ընթացքում արդյունքը գործածելով այլ փոխանցելի կարողությունների զարգացմանը [2, 7]:

Վերոնշյալ հիմնախնդրին պարբերաբար անդրադառնում են նաև միջազգային կարևոր կրթական ծրագրերում ու փաստաթղթերում: Cambridge UniversityPress-ի հրատարակած «The Cambridge Life Competences Framework» ուղեցույցում *սոցիալական պատասխանատվություն, համագործակցություն, սովորել, հաղորդակցություն* կարողունակություններին զուգահեռ լուսաբանվում է նաև քննական և ստեղծարար մտածողությունը՝ որպես 21-րդ դարի կյանքի կոմպետենցիա[3]:

Լեզվի ուսուցումը միայն քերականական կանոնների ուսուցումը չէ, դրա հետ համակցված ուսուցանում են նաև կյանքի հմտություններ: Կրթական համակարգերի առջև կանգնած են մի շարք մարտահրավերներ: Քննական մտածողության զարգացումն արդեն ամրագրված է բազմաթիվ երկրների ուսումնական ծրագրերում: Տարածված տեսակետի համաձայն՝ քննական մտածողու-

թյունը սովորողների մոտ ձևավորում է տեղեկության և գիտելիքի նկատմամբ վերլուծական, համադրական և գնահատողական հմտություններ: Քննական մտածողություն ունեցող սովորողին դժվար է մանևրել, դժվար է ենթարկել ավտորիտար միջոցներով, դժվար է նրա հետ չերկխոսել, ինչը թերևս նպաստավոր պայմաններ է ստեղծում քաղաքացիական և իրավական գիտակցության ձևավորման համար, ինչն էլ գոնե տեսականորեն պետք է ընկած լինի յուրաքանչյուր ժողովրդավարական հասարակության զարգացման հիմքում: Պատահական չէ, որ շատ գիտնականներ պնդում են, որ ուսուցանողի և ուսումնառողի միջև երկխոսության և քննարկման ծավալումը քննական մտածողության ձևավորման և զարգացման թիվ մեկ գրավականն է: Քննական մտածողությունը ենթադրում է տարբեր տեսակետների, գաղափարների ընկալում, վերլուծում: Անհրաժեշտ է վերծանել գաղափարների միջև առկա կապերը, ըստտարբերհայեցակարգերի՝ գնահատել այդ գաղափարները, փաստարկներն ու կարծիքներըևփորձել դրանք համադրել առաջադրված տեղեկատվության կամ խնդրի հետ:

Քննական մտածողությունը ենթադրում է երեք միջանկյալ ենթակոմպետենցիաների ձևավորում.

Խոսույթում առկա գաղափարական կապերի ըմբռնում, վերլուծում: Այս ենթակոմպետենցիան վերաբերում է սովորողների՝ տարբեր աղբյուրներից տեղեկատվության ձեռքբերման կարողությանը: Տեղեկատվության վերլուծությունը համեմատության և հակադրության միջոցով ընդլայնում է բովանդակության ընկալման հնարավորությունը սովորողների մոտ:

Գաղափարների, տեսակետների և փաստարկների գնահատում, արժևորում: Այս ենթակոմպետենցիան վերաբերում է սովորողների քննական կարողությանը՝ մասնավորեցնելով, թե հատկապես որ փաստարկներին, գաղափարներին և տեսակետներին կարող են ապավինել և որոնց վերաբերվել թերահավատորեն:

Գաղափարների և տեղեկատվության համադրում: Այս ենթակոմպետենցիան սովորողներից պահանջում է կառուցել նոր մտքեր, գաղափարներ՝ հիմնվելով առկա աղբյուրների վրա:

Անհատի ստեղծագործականությունը (creativity) ենթադրում է

միտում, կարողություն՝ արագ գեներացնելու, մշակելու յուրօրինակ, նորարարական մտքեր, գաղափարներ, այլընտրանքային լուծման հնարավորություններ: Ստեղծագործական մտածողությունը ներառում է երևակայություն, իմացական ճկունություն, բազմազանության նկատմամբ հանդուրժողականություն, ներքին շարժառիթի առկայություն, նոր համատեքստում սեփական գիտելիքներն ու փորձը կիրառելու կարողություն:

Ստեղծագործական մտածողությունը հեշտ չէ ձեռք բերելը, գնահատելը կամ պլանավորելը, քանի որ այն հաճախ կախված է անձնական մոտեցումից, կենսափորձից: Այդ պատճառով էլ այն պետք է ընդունել, արժևորել ու խթանել:

Ստեղծագործական մտածողությունն օգնում է սովորողներին արտահայտել նոր գաղափարներ, առաջադրված խնդիրներին ներկայացնել յուրօրինակ լուծումներ, կայացնել որոշումներ: Պատահական չէ, որ անգլերենով ստեղծագործաբար մտածելը անվանում են “to think outside the box”, այսինքն՝ յուրօրինակ մտածել: Հաջորդիվ ներկայացնում ենք մեթոդներ, որոնց կիրառումը կարող է խթանել սովորողների ստեղծագործական մտածողության զարգացումը.

- Արժևորել յուրօրինակ մոտեցումը կամ խնդրի յուրօրինակ լուծումը – սա ենթադրում է խրախուսել/քաջալերել սովորողներին, երբ նրանք դրսևորում են ստեղծագործականություն:
- Սովորողներին հարցեր ուղղել, միաժամանակ նրանց հնարավորություն տալ միմյանց հարցեր ուղղելու:
- Խթանել սովորողների ճկունությունը իրենց ստեղծագործական մտքերում - ոչ մի պատասխան սխալ չէ:
- Վստահել աշակերտների մտքի ճկունությանը: Նրանք պետք է իմանան, որ դասարանն այն ապահով միջավայրն է, որտեղ կարող են ստեղծագործաբար մտածել և սովորել:

Սովորողների ստեղծագործական մտածողությունը ձևավորվում է լեզվակրթության բոլոր փուլերում: Բնականաբար, պայմանավորված նրանց տարիքային, հոգեբանական, սոցիալական և կրթական առանձնահատկություններով, տարբեր են ուսուցման

մեթոդները, լեզվանյութն ու տեխնոլոգիաները: Հաջորդիվ ներկայացնում ենք սովորողների ստեղծագործական մտածողության ձևավորմանն ու զարգացմանը նպատակաուղղված ուսուցման գործընթացի առանձնահատկությունները՝ ըստ տարիքային խմբերի.

Տարիքային խումբ	**Ուսուցման գործընթացի առանձնահատկությունները**
Տարրական մակարդակ	▪ Օգտագործում են սեփական գաղափարները ստեղծագործական աշխատանքներ կատարելու համար, օրինակ՝ պատկերներ գունավորելը կամ նկարելը: ▪ Կազմում են հետաքրքիր բառակապակցություններ, նախադասություններ՝օգտագործելով յուրացրած բառապաշարը և ծանոթ հասկացությունները: ▪ Մասնակցում են այնպիսի գործողությունների, որոնք ներառում են ծանոթ դերեր (օրինակ՝ լինել ուսուցիչ, ծնող, բժիշկ կամ ոստիկան): ▪ Մասնակցում են ներկայացումների և խաղերի (օրինակ՝ տիկնիկների օգնությամբ բեմադրել պատմություն): ▪ Լսում և ֆիզիկապես արձագանքում են երգերին, ոտանավորներին:
Միջին դպրոցական մակարդակ (դեռահասներ)	▪ Երգերի կամ բանաստեղծությունների մեջ փոխարինում են բառերը, տողերը: ▪ Գրում են երգեր, բանաստեղծություններ՝ արտահայտելով անձնական հետաքրքրությունները, զգացմունքները: ▪ Հորինում են պատմություններ: ▪ Հանդես են գալիս ներկայացումներում: ▪ Ակտիվորեն մասնակցում են թեմատիկ միջոցառումներին:
Բարձր մակարդակ (չափահասներ՝ կոնկրետ ոլորտի մասնագետներ)	▪ Մասնակցում են ստեղծագործական աշխատանքների վերաբերյալ համալիր քննարկումներին (արվեստ, երաժշտություն, պար կամ գրականություն): ▪ Զբաղվում են ստեղծագործական բարդ գործունեությամբ, օրինակ՝միջոցառման, շոուի կամ պիեսի ներկայացման: ▪ Ստեղծում են պատմությունների նոր վերջաբաններ (ֆիլմի, հեռուստահաղորդումի, պիեսի կամ վեպի): ▪ Ստեղծում են բարդ փաստաթղթեր (վեբէջեր, շնորհանդեսներ, պաստառներ և այլն): ▪ Բացատրում կամ կիսվում են նոր տեղեկություններով: ▪ Ուրիշներին ներկայացնում են իրենց մտքերն ու տեսակետները և փորձում համոզել:

Սովորողների քննական և ստեղծարար մտածողության ձևավորումն ու զարգացումը փոխկապակցված են։ Բնականաբար, որքան արդյունավետ ընտրված կամ մշակված լինեն առաջադրանքներն ու գործընթացները, այնքան արդյունքն ավելի ակնհայտ կլինի։

Ինչպես ստեղծարար, այնպես էլ քննական մտածողությունը խթանելու համար առաջնահերթ է նպաստավոր միջավայրի ապահովումը դասարանում։

Քննադատաբար մտածել սովորեցնելը հեշտ գործ չէ, այն նաև միանվագ գործ չէ, որ կարելի է իրականացնել մի որոշակի դասարանում և ապա մոռանալ այդ մասին։ Դեպի քննական մտածողություն տանող քայլերի վստահելի ցուցակներ գոյություն չունեն, սակայն որոշակի պայմանները և աշակերտների պատկերացումները կարող են նպաստել նրանց քննական մտածողության զարգացմանը։ Քննական մտածողությունը խթանելու համար պետք է.

- ուսուցիչները նպաստեն աշակերտների ակտիվ ներգրավմանը ուսումնական գործընթացում,
- ուսուցման միջավայրում բացառվի ծաղրը,
- հավատ արտահայտվի յուրաքանչյուր աշակերտի քննադատաբար մտածելու կարողության նկատմամբ,
- գնահատվի յուրաքանչյուրի քննական մտածողությունը։

Արդյունավետ միջավայրում աշակերտները պետք է.

- դրսևորեն ինքնավստահություն և գիտակցեն, որ իրենց կարծիքներն ու մտքերն արժեքավոր են և գնահատված,
- ակտիվորեն մասնակցեն ուսումնական գործընթացին,
- հարգանքով լսեն ուրիշների կարծիքները,
- պատրաստ լինեն և՛ ձևակերպել, և՛ կասեցնել սեփական դատողությունները։

Գիտելիքն աշակերտների համար պետք է հետաքրքրություն առաջացնի ուսման, կյանքի տարբեր ոլորտների վերաբերյալ և զարգացնի նրանց քննական ու ստեղծագործական ներուժը։ Ներկայացվող նյութը, առաջադրանքները, գործնական աշխատանքները սովորողների հետաքրքրություններին, տարիքային առանձ-

նահատկություններին համահունչ պետք է լինեն: Ցանկացած հանձնարարության կատարման կամ տեղեկատվության ստացման մեջ նրանք պետք է հեռանկարներ տեսնեն՝ ցույց տալով անմիջական կապն առօրյա կյանքի հետ:

Մշակութային միջավայրի առկայությունը դասարանում նույնպես նպաստում է աշակերտների բարձրագույն մտածողության զարգացմանը: Հատկապես ավագ դպրոցում օտար լեզվի ուսուցիչներն ընթերցանության ուսուցման ժամանակ պետք է կարևորեն բնագիր նյութերը: Տեքստերը պետք է հագեցած լինեն սովորողների մակարդակին և հետաքրքրություններին համապատասխան երկրագիտական, հանրամշակութային տեղեկություններով, որոնք հնարավորություն կտան ինքնուրույն վերլուծել, դատողություններ անել, սեփական կարծիքը հայտնել, համաձայնել, չհամաձայնել [1, 9]: Բնագիր տեքստերի բովանդակությունը հասկանալը ենթադրում է մի կողմից լեզվական նյութի, մյուս կողմից փաստական տեղեկատվության ընկալում և իմաստավորում: Փաստական տեղեկատվության ընկալման համար անհրաժեշտ է.

- տեքստի լեզվական նյութի մշակում,
- առանձին փաստերի ըմբռնում, վերլուծում, գնահատում,
- փաստերի միջև կապի հաստատում և դրանք մեկ ամբողջության մեջ միավորում:

Ընտրված բնագրի ընթերցումը բացառիկ կարևոր է սովորողների լեզվական հմտությունների զարգացման, ինչպես նաև նյութի բովանդակության ընկալման տեսանկյունից, հատկապես, եթե այն հետաքրքիր է [6, 170]: Հետևաբար, դրանց արդյունավետ ու նպատակային ընտրությունը կարող է ուղղակիորեն օժանդակել աշակերտների ստեղծարար և քննական մտքի զարգացմանը:

Ակնհայտ է, որ օտար լեզվի դասավանդման գլխավոր նպատակը սովորողների հաղորդակցական լեզվական կոմպետենցիայի ձևավորումն ու զարգացումն է, որն էլ իր հերթին փոխկապակցված է նրանց սոցիալ-մշակութային համակարգին: Ուստի բնագիր տեքստերն ընտրելիս կամ մշակելիս պետք է կարևորել և հաշվի առնել միջմշակութայնության գործոնը [5, 2]: Բնագիր

նյութերի աղբյուրներն անսահմանափակ են: Դրանք կարող են լինել գեղարվեստական և ոչ գեղարվեստական տեքստեր, հոդվածներ, ակնարկներ, տեխնիկական տեքստեր, պատմական վկայություններ, հումորներ, դետեկտիվ պատմություններ, կարճ կենսագրություններ, հարցազրույցներ, գրքույկներում ներկայացված տեղեկատվություն, նամակներ, երգի խոսքեր և այլն: Բնագիր նյութերի այս աղբյուրները հնարավորություն են տալիս սովորողներին առնչվել ոչ միայն լեզվի կառուցվածքներին, այլև իրական լեզվին և բովանդակությանը: Նրանք կզգան, որ սովորում են մի լեզու, որը կարող է կիրառվել նաև դասարանից դուրս:

Հաջորդիվ ներկայացնում ենք մեր դիտարկումները, որոնք վերաբերում են ուսուցման տարբեր փուլերում գտնվող սովորողների քննական և ստեղծարար մտածողության ձևավորմանն ու զարգացմանը նպատակաուղղված ուսուցողական գործընթացներին:

Տարրական մակարդակ

Բոլորս կվկայենք, որ երեխաները բնատուր հետաքրքրասեր են: Նշանակում է՝ անհրաժեշտ է դասարանում ստեղծել միջավայր, որը կխթանի նրանց հետաքրքրասիրությունը, ներքին մոտիվացիան, և որի արդյունքում նրանք լեզու սովորելուն զուգահեռ կվերլուծեն, ստեղծագործաբար/քննադատաբար կմտածեն: Ուսուցիչը պետք է օգնի, որ երեխաները միմյանց հարցեր ուղղեն, կարողանան լսել, լռել, երբ անհրաժեշտ է: Հարցադրումների կիրառման արդյունքում առաջ կգան նոր մտքեր, գաղափարներ, առաջադրված խնդրի հետաքրքիր ու յուրօրինակ լուծումներ:

Հարցադրումները կարելի է համադրել կարճ պատմվածքների հետ: Պատմվածքների ներմուծումը զարգացնում է երեխաների կռահման ունակությունը: Կարելի է նրանց ցույց տալ որևէ նկար՝ կռահելու, թե ինչի մասին է կամ ինչ է պատկերված: Նրանք կարող են անգամ նկարի կամ ընթերցած պատմվածքի համար վերնագիր ընտրել: Իսկ հետաքրքիր հարցադրումները կարող են լինել պատմվածքի կամ նկարի շուրջ: Արդյունավետ կլինի, եթե աշակերտներին ներկայացվի անավարտ պատմվածք և հանձնարարվի

ավարտել այն: Հետևաբար, շատ կարևոր է տեքստերի ընտրությունը կատարելիս հաշվի առնել դրանց բարդության աստիճանը (բառապաշարը, քերականական միավորները, ոճական միջոցները):

Դասարանում հաղորդակցվելիս և տարաբնույթ առաջադրանքներ կատարելիս երեխաները կարող են կիրառել բոլոր այն լեզուները, որոնց տիրապետում են: Այս փորձը հատկապես տարածված է բազմալեզու երկրներում և օգնում է հաղթահարել խնդիրներ, որոնք առաջանում են, օրինակ, եթե առաջադրանքի բովանդակությունը բարդ է, ապա սովորողները կարող են կիրառել իրենց ողջ լեզվական «զինանոցը» ավելի լավ հասկանալու առաջադրված խնդիրը և վերլուծելու գաղափարական կապերը: Սա հնար է՝ միջոց, որին նրանք դիմում են նախքան առաջադրանքն ամբողջությամբ ավարտելը և ներկայացնելը:

Միջին դպրոցական մակարդակ

Այս տարիքում աշակերտների համար շարժիչ ուժ են սեփական անձին առնչվող կամ իրենց հետաքրքրող թեմաները: Ուստի կարևոր է անհատականացնել մոտեցումները: Ուսուցիչները պետք է փորձեն դասագրքի նյութը կապել սովորողների կենսափորձի կամ դպրոցի հետ: Եթե այն, ինչ սովորում են դասարանում, իսկապես ինչ-որ բան է նշանակում նրանց համար, կամ եթե նրանք ծանոթ են թեմային, ապա շատ հավանական է, որ հասկանան հասկացությունները և գաղափարական կապեր հաստատեն:

Ստորև ներկայացվում են սովորողների քննական մտածողության հմտությունները զարգացնող մեթոդներ.

Դասարանական բանավեճ

Բանավեճի ընթացքում սովորողներն ակտիվորեն լսում են յուրաքանչյուրի ներկայացրած փաստարկը կամ կարծիքը: Նրանք բաժանվում են *կողմ* և *դեմ* թիմերի: Կա խոսնակ՝ մոդերատոր, ով պետք է լինի անաչառ և պատասխանատու կարգուկանոնի համար: Նա հետևում է նաև ժամանակաչափին: Աշակերտները քննարկում են թեման, և սկսվում է բանավեճը: Նույն հարցերը տրվում են բոլորին հավասար ժամանակում պատասխանելու

համար: Շատ կարևոր է պահպանել փոխադարձ հարգանքը: Բանավեճի թեման ընտրելիս ուսուցիչը պետք է կարևորի աշակերտների կարծիքը, նրանց լեզվահաղորդակցական կարողությունների մակարդակը, որպեսզի ապահովվի արդյունավետություն: Փորձը ցույց է տալիս, որ բանավեճի կիրառումը նպաստում է աշակերտների և՛ քննական, և՛ ստեղծարար կարողությունների զարգացմանը, զուգահեռաբար նրանք ձեռք են բերում թիմային աշխատանքի հմտություններ:

Տեղեկատվության բաց

Այս մեթոդը կիրառելիսսովորողներին տրվում է սահմանափակ տեղեկատվություն: Օրինակ, առաջադրանքը, որը ներառում է տեսանյութ, կարող է կատարվել այսպես. դասարանը բաժանվում է երկու խմբի. մի խումբը դիտում է տեսանյութի առաջին մասը, մյուս խումբը՝ երկրորդ: Որպես այլընտրանք՝ առաջին խումբը դիտում է տեսանյութը խլացված ձայնով, մինչդեռ երկրորդ խումբը միայն լսում է, չի դիտում: Այնուհետև երկու խմբերի աշակերտները զույգ են կազմում, նրանք պետք է վերականգնեն տեսանյութի սյուժեն և վերապատմեն:

Նման առաջադրանքները մտավոր աշխատանքին զուգահեռ մեծ պատասխանատվություն են ենթադրում. աշակերտները՝ որպես ակտիվ ունկնդիրներ, համատեղ աշխատում են դասընկերների հետ:

Խճանկար

Խճանկարի տեխնիկան տեղեկատվական բացի տեսակ. խմբից յուրաքանչյուրին տրվում է որոշակի տեքստ: Նրանք պետք է ամբողջական տեքստի տեղեկատվությունը վերամիավորեն և լուծեն առաջադրված խնդիրը:

Մենք կարող ենք օգտագործել այս մեթոդները յուրաքանչյուր դասի և յուրաքանչյուր առարկայի վերաբերյալ քննական մտածողության հմտություններ ձևավորելու համար: Պարզապես կարևոր է լինել ստեղծագործ և գտնել դրանք դասավանդման պրակտիկայում ներառելու տարբեր ուղիներ:

Հարցից սկսելը թեմա ներթափանցելու ամենադյուրին ձևն է:

Դասարանն այն վայրն է, որտեղ մենք ցանկանում ենք վեր հանել հարցեր, որոնք կոգեշնչեն սովորողներին՝ խթանելով նրանց քննական և ստեղծարար միտքը: Այս տեսանկյունից արդյունավետ է **Մտագրոհի մեթոդը**: Ինչո՞ւ է այն կարևոր կամ արդյունավետ:

- Բոլորը հնարավորություն ունեն արտահայտվելու: Վերացվում է անհաջողության բարդույթը:
- Տիրում է հարգանքի մթնոլորտ:
- Աշակերտները ցուցաբերում են անհատականություն և ստեղծագործականություն:
- Արդյունքում գեներացվում են նոր, յուրօրինակ մտքեր ու գաղափարներ:

Հաջորդիվ ներկայացնում ենք թեմաներ, որոնց ուսուցումը կարող է նպաստել նաև աշակերտների քննական և ստեղծարար մտածողության զարգացմանը.

TRAVELLING / FASHION

Վարժություններ՝ նպատակաուղղված քննական մտածողության զարգացմանը

- Գրել շարադրություն ձեր երազանքների երկրի մասին:
- Կազմակերպել բանավեճ «Երիտասարդությունը դառնում է նորաձևության ստրուկը» թեմայով:

Վարժություններ՝ նպատակաուղղված ստեղծարար մտածողության զարգացմանը.

- Պատկերացրեք, որ դուք ունեք հնարավորություն՝ ճամփորդելու չորս երկրում: Որո՞նք կլինեն այդ երկրները: Ինչո՞ւ: Թվարկեք այդ երկրները:

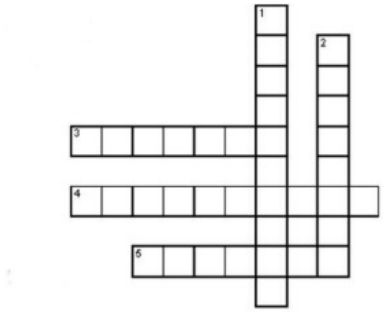
MY HOUSE / CLOTHES

Վարժություններ՝ նպատակաուղղված քննադատական մտածողության զարգացմանը.

- **Համաձա՞յն եք, թե՞ ոչ: Ինչո՞ւ:**
- Style is a way to say who you are without having to speak.
- Fashion is like eating, you shouldn’t stick to the same menu.
- Life is too short to wear boring clothes.
- The quickest way to know a woman is to go shopping with her.

Վարժություններ՝ նպատակաուղղված ստեղծարար մտածողության զարգացմանը

- Լուծել խաչբառը՝ օգտվելով նկարներից և նկարագրել դրանք

- Գրել տասը ածական տվյալ նկարի վերաբերյալ

1.

2.

3.

4.

MY GOALS / MY FUTURE CAREER

Վարժություններ՝ նպատակաուղղված քննական մտածողության զարգացմանը.

- Մտագրոհի միջոցով ներկայացրեք այն սխալները, որոնք խանգարել են հասնել ձեր նպատակին:
- Պատկերել ***Նպատակի ծառ*** տալով նպատակին ուղղորդող քայլերը:
- Ներկայացնել հաջողակ անձի հինգ կարևոր որակ:

Վարժություններ՝ նպատակաուղղված ստեղծարար մտածողության զարգացմանը.

- Պատասխանել հարցին՝ Ուրիշ ի՞նչ կարող եմ անել ունեցածս ժամանակով:
- Գրել ակրոստիքոս Career բառի սկզբնատառերով, օրինակ՝
  Care
  Aim
  Risk
  Educate
  Evaluate
  Raise

Այսպիսով, սույն աշխատանքում քննության առնելով աշակերտների քննական և ստեղծարար մտածողության զարգացումն անգլերենի ուսուցման գործընթացում՝ մենք փորձեցինք հստակեցնել հաղորդակցական այն համատեքստը, որի առկայությամբ միայն հնարավոր կլինի ձևավորել ու զարգացնել վերոնշյալ կարողությունները: Պարզ դարձավ, որ եթե ստեղծագործական մտածողության հիմքում ընկած է գաղափարական նորույթի, մտքի ճկունության գործոնը, ապա քննական մտածողությունը ներառում է տրամաբանական մտածողություն և հիմնավորում պարունակող կարողություններ՝ համեմատում, դասակարգում, հաջորդականության պահպանում, պատճառահետևանքային կապերի վերհանում, վարկածի առաջադրում, քննադատում և այլն: Ամփոփվում է այն գաղափարը, որ սովորողների քննական մտածողությունն անքակտելիորեն կապված է նրանց ստեղծարար մտածողության հետ: Երկուսն էլ կարևոր են, քանի որ բարձրագույն մտածողության ձևեր են: Հետևաբար անհրաժեշտ է ուսուցման գործընթացում դրանք շարունակաբար մարզել, զարգացնել:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աստվածատրյան Մ., Երզնկյան Ե. և ուրիշներ, Անգլերեն լեզու, Հանրակրթական դպրոցի առարկայական չափորոշիչ և ծրագիր, նախագիծ, ՀԿԳՆ, Կրթական ծրագրերի կենտրոն, Երևան, 2007:
2. Հանրակրթության առարկայական չափորոշչային վերջնարդյունքները և օրինակելի ծրագրերը (անգլերեն, գերմաներեն, ռուսերեն, ֆրանսերեն):
3. Cambridge University Press “The Cambridge Life Competences Framework”, Introductory guide for teachers and educational managers, Better Learning, https://www.google.com/search?q=cambridge+life+competencies.
4. Nuttall C., Teaching Reading Skills in a Foreign Language, MACMILLAN, 2005.
5. Sheils J., Communication in the modern language classroom. Council of Europe Press, 1993.

РАЗВИТИЕ КРИТИЧЕСКОГО И КРЕАТИВНОГО МЫШЛЕНИЯ УЧАЩИХСЯ В ПРОЦЕССЕ ОБУЧЕНИЯ АНГЛИЙСКОМУ ЯЗЫКУ

Сусанна Асатрян
Наира Погосян

Резюме

***Ключевые слова**: критическое/креативное мышление, жизненные навыки, субкомпетенция, интеракция, мотивация, коммуникативная среда, сотрудничество*

Данная статья направлена на изучение развития исследовательского и творческого мышления учащихся, что является одной из задач общего образования. В новых предметных стандартах по иностранным языкам, где четко сформулированы конечные результаты обучения данных предметов, делается упор на развитие у учащихся способностей критического и творческого мышления, особенно в рамках изучения языка. В данной статье нами рассматривается проблема развития критического и креативного мышления учащихся в процессе обучения английскому языку. Критическое мышление учащихся неразрывно связано с творческим мышлением, они являются высшими формами интеллектуального мышления, что необходимо развивать в процессе обучения. Если в основе творческого мышления лежит фактор идейного новаторства, гибкости ума, то исследовательское мышление включает в себя логическое мышление и способность к анализу посредством сравнения, классификации, соблюдения логической последовательности, выделения причинно-следственных связей, выдвижения гипотез, критики и т. д. Исследуя развитие критического и творческого мышления учащихся в процессе изучения английского языка, мы попытались уточнить тот коммуникативный контекст, при наличии которого будет возможно формирование и развитие вышеперечисленных способностей. Очевидно, что развитие навыков критического и креативного мышления учащихся, как правило, является неотъемлемой частью языкового образования в школе. Таким образом, для достижения эффективности обучения в классе необходимо разработать и внедрить соответствующие методы, принципы и приемы, овладение которыми будет способствовать формированию навыков критического и творческого мышления учащихся, делая процесс обучения более продуктивным и целенаправленным.

DEVELOPMENT OF THE LEARNERS' CRITICAL AND CREATIVE THINKING IN THE PROCESS OF TEACHING ENGLISH

Susanna Asatryan
Naira Poghosyan

Summary

Key words: *critical/creative thinking, life competences, sub-competence, interaction, motivation, communicative environment, cooperation*

This article is aimed at studying one of the tasks of general education: the development of students' research and creative thinking. The new standards of teaching foreign languages, that clearly emphasize the learning outcomes of the subject standards, lay stress on the development of students' critical and creative thinking abilities, especially in the context of language learning. This article addresses the issue of cultivating students' critical and creative thinking in the process of teaching English. The students' critical thinking is inextricably linked with creative thinking. Both are the highest forms of intellectual thinking, therefore it is necessary to develop them in the teaching process. While creative thinking is based on the factor of conceptual innovation and flexibility of the mind, research thinking includes logical thinking and reasoning abilities: comparison, classification, adherence to logical sequence, distinction of cause-effect relationships, formation of hypotheses, criticism, etc. By examining the development of students' critical and creative thinking during the process of studying English, we sought to uncover the communicative contexts that enable the formation and development of the abovementioned skills. It is obvious that the development of students' critical and creative thinking skills is, as a rule, an integral part of language education at school. Thus, in order to make classroom teaching effective, it is necessary to develop and implement appropriate methods, principles and techniques, the mastery of which will contribute to the formation of the students' critical and creative thinking skills, making the learning process more productive and purposeful in the classroom.

УДК 811.161.1

РУССКИЕ КОМПЛИМЕНТЫ В МЕЖКУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ

Лилит Брутян

Ключевые слова: *гендерные различия, дискурс, зоонимы, колоронимы, коммуникация, лингвокультура, межкультурный конфликт/сбой, прагма-и-социокультурные факторы, речевой акт комплимента, фитонимы.*

Марк Твен говорил: «Услышав хороший комплимент, я могу прожить два месяца». Комплименты как одна из форм речевого этикета, как знак вежливого и доброжелательного отношения к собеседнику, как «социальные поглаживания» [1] выполняют одновременно важную коммуникативную фатическую функцию. Сегодня уже не нуждается в доказательстве тезис о том, что качество нашей жизни обусловлено качеством нашего общения, нашей коммуникации. А это, в свою очередь, напрямую связано с тем, насколько уместно и адекватно – в зависимости от многообразных социокультурных факторов – используются и интерпретируются коммуникантами речевые акты. В ряду самых разнообразных актов коммуникации речевой акт комплимента занимает свое особое место. Следует отметить, что, делая комплимент, как в рамках одной и той же лингвокультуры, так и, тем более, при межкультурном общении, необходимо учитывать разнообразные прагма-и-социокультурные факторы, влияющие на его восприятие, следовательно, на успех или неудачу дальнейшего процесса коммуникации. В настоящей статье предлагается анализ русского комплиментарного дискурса, рассмотренного в контексте сказанного.

Обозначение именами мужского рода лиц женского пола («*Ты – свой парень*») или сравнение качеств лиц женского пола с качествами лиц мужского пола («*У тебя мужской ум*», «*Ты играешь на рояле как мужчина*») воспринимается как комплимент, в частности, в русской и армянской лингвокультурах, хотя, надо подчеркнуть, что многие женщины отвергают такие комплименты (но

вспомним ахматовское «*Я не писательница, я – писатель*»). Однако обратное, т.е. сравнение качеств поведения лиц мужского пола с лицами женского пола («Ты ведешь себя как девчонка/как баба», «Ты – маменькин сынок») не только не является комплиментом, но и содержит в себе негативную оценку, осуждение. При этом встречаются выражения и дискурсы с референцией к лицу женского пола, где есть указание одновременно на мужские и женские качества, и они интерпретируются как комплиментарные. Так, выдающийся армянский поэт Паруйр Севак в одном из своих высказываний о замечательной армянской поэтессе Сильве Капутикян пишет, что родители и природа одарили поэтессу великолепным и редким сплавом женских и мужских черт: ее душа окутана женской нежностью, а сердце бьется сильно, как сердце мужчины; ее голос звучит мягко, как нежный голос женщины и одновременно с сильными мужскими ударениями; в ее речи слышны материнские мягкие интонации и отцовские влиятельные, властолюбивые и горделивые нотки; она плачет, как женщина и воодушевляет, как сильный мужчина; ее духовная жизнь наполнена традиционной для армянки смиренностью и неспокойными поисками армянина. Ср. выражение «Железная леди», которым окрестили Маргарет Тэтчер. Что касается оценочной лексики в комплиментарных дискурсах с точки зрения гендерных различий, то, во-первых, лица женского пола употребляют более богатую и разнообразную лексику и, во-вторых, используют ее дифференцированно, в зависимости от контекста ситуации. Так, женщины чаще всего используют слово «красивый» в контексте оценки социокультурных реалий: «*Какой красивый дом*!», *«Какая красивая машина! «*и редко в контексте оценки внешности, нарядов, употребляя эпитеты с самыми разнообразными оттенками («симпатичная», «интересная», «хорошенькая», «обаятельная» и т.д.) [2, 82].

Комплиментарные дискурсы часто содержат **зоонимы** в своем составе. Поскольку один и тот же зооморфный код отражает особенности ментальности носителей той или иной лингвокультуры, такие комплименты интерпретируются по-разному в разных языках:

часто то, что является комплиментом в одной лингвокультуре, в другой воспринимается как оскорбление. В русской культуре, например, овца не вызывает положительных эмоций и ассоциаций, назвать человека овцой, «отнюдь не значит сделать комплимент, потому что это в нашей (русской – Л.Б.) культуре характеризует (обычно женщину) как тупую, глупо покорную, следующую за стадом. В китайской же культуре и, соответственно, в языке овца – символ красоты и совершенства …: она воплощает лучшие добродетели – доброту, коллективизм, самоотверженность, скромность» [3, 152]. Если в Индии можно польстить женщине, сравнив ее с коровой, со слоном, то в русской и армянской культурах такие сравнения далеко не комплименты. Д.Б. Гудков приводит следующий пример межкультурного коммуникативного сбоя, который чуть было не привел к межкультурному конфликту. Одна из коллег автора от своих студентов из Индии услышала следующую характеристику своей походки: «*Вы ходите как слон*». Студенты позже объяснили своей русской преподавательнице, для которой походка слона ассоциируется с тяжеловесностью, неуклюжестью, что имели в виду, что ее походка отличается плавностью и исполнена собственного достоинства, уверенности в себе [4, 147]. Индийские студенты сделали своей преподавательнице комплимент, а она чуть было не обиделась на них. Если для японки хороший комплимент – сравнение ее со змеей, для татарки и башкирки – с пиявкой, олицетворяющей совершенство движений и форм, то в русской лингвокультуре такие сравнения являются оскорбительными.

Змея как для русского, так и армянского сознания – это нечто жалящее и язвительное («*Она – змея*»), хотя слово употребляется и с положительными коннотациями: «*мудрая как змея*» (в армянском говорят в дословном переводе «*иметь змеиный ум*»). В Японии же змея олицетворяет только положительные качества, в том числе изысканность, поэтому для японки, как уже отмечалось, наилучший комплимент – это сравнение ее со змеей: «*красавица-змея*». Обращение к женщине «*Гусыня*!» в русской лингвокультуре является оскорбительным, тогда как в Египте это ласковый комплимент

[5, 132]. Если в Индии, как отмечалось выше, можно польстить женщине, сравнив ее с коровой (там это, как известно, священное животное), то в русской и армянской культурах сравнение с коровой отнюдь не является похвальным. Если у казахов сова ассоциируется с рассеянностью и безалаберностью, а пчела со злобностью и недовольством [5, 132], то в русском, как и армянском языковом сознании сова и пчела имеют положительные коннотации: сова символизирует мудрость, а пчела – трудолюбие. Примеры: «*Не случайно по гороскопу ты сова*», «*Ты трудишься как пчелка*». Если в русском языке «*болтать как попугай*», «*попугайничать*» имеют негативные коннотации, то в узбекской культуре, поэзии «это каноническое любовное обращение к девушке. Там постоянно слышишь: «ты – мой обожаемый попугай», «я готов умереть за один твой взгляд, о жестокий ко мне попугай» [6, 105]. «*Поешь как соловей*» – хороший комплимент во многих культурах, в том числе в русской и армянской, и не случайно выдающуюся армянскую певицу Гоар Гаспарян называли «армянским соловьем». «*Какая птица*!» – комплимент молодой женщине, девушке в армянской культуре (используемый в молодежном сленге), который может быть не понят во многих других. В русской лингвокультуре «*птичка*», «*рыбонька*», «*рыбочка*», «*сокол*», «*орленок*», «*орлуша*», «*орел*» – это все похвальные, ласкательные слова. В Армении комплиментом мужчине является сравнение его со львом, с орлом; маленького ребенка нежно называют барашком, а комплиментом женщине является сравнение ее с ланью.

Различны и комплиментарные дискурсы с **фитонимами** в своем составе. Так, в русской лингвокультуре хорошим комплиментом девушке, молодой женщине является сравнение ее с березой («*стройная как береза* (*березка*)». Ср. строчку «*Ты как береза стройная*» из одноименного стихотворения Александра Сверчкова. Береза – один из символов России, и не случайно одним из брендов России за рубежом является известный танцевальный ансамбль «Березка», состоящий сплошь из стройных, как на подбор, танцовщиц. В Армении же (и в Киргизии) девушку сравнивают с тополем.

Кстати, в Литве женщину сравнивать с березой не могут, так как слово «береза» в литовском языке относится к мужскому роду.

Универсальным, распространенным комплиментом девушке в русской, армянской, английской, а также во многих других лингвокультурах является сравнение ее с цветком всех цветов, с розой, поскольку слово «роза» «ассоциируется с чем-либо самым красивым, избранным, с какими-либо самыми лучшими качествами, а также с молодостью ...» [7, 74]. Приведем примеры: «*Ты словно роза!*», «*Тебя можно сравнить с самым изысканным в мире цветком, с розой, потому что ты так же прекрасна и изящна*», «*Ты мой прекрасный цветочек, твоя кожа нежна как лепестки роз*», «*Ты прекрасней всех цветов на свете, /Роза, ты на девушку похожа*» (Валентина Шестопалова). В сравнении с розой всегда выигрывает женщина: «*Даже лепестки майской розы не сравнятся с нежностью твоей кожи*!», «*Запах твоих волос более приятен, чем запах тысяч роз*», «*Ты – краше, чем рассвет над садом роз*!».

В комплиментарных сравнениях с розой встречается иногда и указание на другие ее характеристики, хотя сила комплимента от этого не теряется: «*Вашу строгость можно сравнить с шипами роз, но лепестки все равно всегда остаются нежными*», «*Ваша строгость как шипы, Ваш образ, как бутон цветка – Вы роза*». Кстати, в армянском языке есть выражение, которое в буквальном переводе звучит как «*роза-девочка*», то есть «красивая девочка», и от армянского эквивалента слова «роза» образованы соответствующие женские имена *Вардуи, Варданух* и др. [7, 74-75].

В «цветочных» комплиментах встречаются и сравнения с другими цветами, особенно с нежными весенними: «*Она мила, как ландыш мая*» (строчка из А.С. Пушкина), «*А можно я назову Вас цветком ландыша, потому что Вы действительно такая нежная, такая душистая и весенняя*! », «*Твои глаза как фиалки*!». И, конечно же, во многих лингвокультурах встречаются комплименты со словом «цветок»: «*Ты прямо как цветочек*», «*Ты похожа на цветок*».

А вот пример, который может привести к межкультурному конфликту. В русском языке выражение «*Он выглядит как огурчик*»

означает «выглядеть крепким, здоровым, свежим», тогда как в армянском выражение с тем же словом (в разговорной речи) означает «быть глупым».

Во многих культурах комплиментом может быть сравнение **с небесными светилами**. «*Ты – солнышко*» хвалят человека, несущего свет, в русской лингвокультуре, тогда как в жарких странах, например, в среднеазиатских, где солнце может доставлять массу неудобств в жаркое время года, делают комплименты, сравнивая все красивое с луной. О различиях в эмоциональной окраске, в образности слова замечательно говорит узбекский писатель Тимур Пулатов: «*Солнце* по-русски – это совсем не то, что *куёш* по-узбекски, и уж совсем не то, что *офтоб* по-таджикски. В какие отношения – дружелюбные или тягостные – человек вступил с небесным светилом, так их и выразил язык и произнес. Ведь узбек, живущий бóльшую часть года под его палящими лучами, никогда не скажет ласково-уменьшительно *солнышко*, так же, как и у русского нет ощущения того, что солнце может быть не только плодоносящим и землеобновляющим, но и враждебным. Зато к луне, этому ночному светилу, несущему прохладу и умиротворение, у узбека совсем иное отношение – все красивое и желанное он называет *луноликим, лунoподобным*, да с такой интонацией, что для русского слуха это может показаться по меньшей мере вычурным» [8, 109].

Рассмотрим и комплиментарные дискурсы, содержащие **колоронимы**, которые по-разному воспринимаются в разных лингвокультурах. Известно, что выражения со словом «белый» во многих культурах имеют положительные коннотации. Так, например, «*У тебя белая кость»* – указание на благородное происхождение, в «*белый человек*» – указание на порядочность, благородство, благовоспитанность. Однако в Азии, где белый цвет, как известно, ассоциируется с трауром, с негативными коннотациями, такие комплименты невозможны. Поэтому «*Ты – белый человек*», например, в Китае вовсе не комплимент, а означает 1) «неграмотный, простой (в уничижительном смысле слова) человек», 2) «идиот»

[3, 159]. «*Какая ты белолицая*» воспринимается как комплимент среди смуглых в целом армян, однако среди славян, которые отличаются светлым цветом кожи, такой дискурс не имеет силы комплимента. «*У тебя красивые голубые глаза*» – хороший комплимент лицам славянской национальности с указанным цветом глаз, но он может вызвать недоумение, а то и культурный шок у арабов. Это объясняется тем, что арабами, как отмечает С.Г. Тер-Минасова, «голубой цвет глаз считается признаком дурного человека, это признак коварства и обмана. Кроме того, исторически сложилось так, что именно «голубоглазые» являлись основными противниками арабов» [3, 56].

Выражение «*Какие у тебя зеленые глаза*!» тоже не во всех культурах воспринимается как комплимент. «*Зеленые глаза* по-русски звучит поэтично, романтично, наводит на мысль о колдовских, русалочьих глазах. Английское же словосочетание *greeneyes* является метафорическим обозначением зависти и содержит явные негативные коннотации. Отрицательные ассоциации, вызываемые *greeneyes*, – это «вина» Шекспира, назвавшего в трагедии «Отелло» зависть, ревность зеленоглазым чудовищем – *a green-eyedmonster*» [9, 53-54]. Здесь – явное столкновение культур. Поэтому прежде чем какому-нибудь русскому молодому человеку рассказывать с гордостью о зеленых глазах своей любимой, ему следует вспомнить о том, как воспринимается в английской культуре выражение «*зеленые глаза*», иначе реакция англичанина окажется противоположной ожиданиям русского. Колороним «золотой» употребляется во многих дискурсах как комплимент, как указание на превосходные, наилучшие качества: «*Он – золотой голос России», «У тебя золотые руки», «У тебя золотое сердце».*

Комплиментарный дискурс может быть воспринят очень по-разному носителями разных лингвокультур в зависимости от социокультурного наполнения одного и того же понятия, входящего в него, т.е. от различия в функционировании **эквивалентных слов** разных языков. Так, для русского и армянского языкового сознания «дружба» («друг») – одна из важнейших ценностей,

которая предполагает очень глубокую связь и преданность, тогда как у американцев отношение к дружбе иное, не требующее большой и глубокой привязанности, жертвенности и отдачи. Поэтому комплимент «*Ты хороший друг*» из уст адресанта–русского или армянина не равнозначен такому комплименту из уст американца.

Комплимент «*Какой ты умный*!», адресованный русскому, армянину, европейцу, предполагает, прежде всего, интеллект, знания, образованность при возможной невезучести и неумении ладить с людьми, тогда как в большинстве африканских культур ум предполагает удачливость, причем в первую очередь в социальных отношениях, умение разбираться в людях, находить с ними общий язык. У японцев важнейшим критерием интеллекта считается социальный навык; китайцы представляют себе умного человека как социально ориентированного, практичного и ответственного. Понятие «интеллект» у них подразумевает осторожность, умение наблюдать и подражать; у китайцев вызывают большие сомнения интеллектуальные способности склонного к познанию нового, любопытного и критически настроенного человека [3, 56-57].

Комплименты со словом «амбициозный», имеющим практически одинаковую форму во многих языках и выражающим противоположные аксиологические оценки (положительную и отрицательную), могут привести к коммуникативным неудачам при межкультурном общении, а то и межкультурным столкновениям. «*Какой ты амбициозный*!» – комплимент, например, в болгарской, американской культурах, где «быть амбициозным» – качество положительное, высоко ценимое и являющееся важной составляющей успешности, одного из идеалов, в частности, американского общества, но не являющееся таковым в русской и армянской культурах. Хотя, следует добавить, что за последние годы под влиянием глобализации эта черта стала восприниматься в данных культурах более молодыми людьми как положительное качество.

Богатство на Западе (особенно в США) и, например, в России, Армении воспринимается по-разному. Если для американцев быть богатым – значит быть успешным (главная там ценность), умным, то

для русских, армян, быть богатым – значит быть жуликом, нечестным, жадным. Поэтому «*Ты добился большого богатства», «Какой у тебя дорогой дом!»* – комплименты на Западе, в США, но не в вышеуказанных странах.

«*Я любуюсь тобой: ты такая скромная*!» – комплимент по поводу качества, высоко ценимого в коллективистских обществах, в частности, в российском, где не принято выпячивать себя, говорить о своих успехах. В культурах же индивидуалистского типа это вовсе не комплимент, поскольку, как известно, в них, наоборот, принято говорить о своих заслугах, достижениях, успехах, «продавать себя». Надо заметить, однако, что сегодня наблюдается изменение в восприятии оценки скромности в коллективистских обществах, под влиянием все той же глобализации и интеграции культур. И там уже довольно часто в коммуникативном поведении молодых людей можно встретить отрицательную оценку скромности.

Еще пример: в разговоре со своей американской подругой русская сделала комплимент своей матери: «*Она такая замечательная, и главное, всю жизнь жертвует собой*», надеясь получить подтверждение своей высокой оценки. В ответ же, к ее удивлению, прозвучала фраза: «*А разве хорошо жертвовать собой?».* Произошел коммуникативный сбой вследствие диаметрального противоположного понимания жертвенности в двух культурах.

«*Как у вас уютно*!» – хороший комплимент русской хозяйке, который может вызвать непонимание в других лингвокультурах из-за межкультурной лакуны. Концепту «уют» русского коллективного языкового сознания не всегда можно найти эквивалент в некоторых европейских концептосферах (например, во французской) [5, 33].

Нет полного соответствия и в комплиментах со словом «душа» («soul»). Русским комплиментам со словом «душа» соответствуют в английском комплименты со словами «heart», «spirit». Например: «*Ты человек с замечательной душой*» – *You have a heart of gold*»; «*Ты человек с щедрой душой*» – «*You possess a generous spirit*». Для русской ментальности, в системе ценностей русских душа, духовность занимают важнейшее место и превалируют над разумом, умом и сердцем.

В качестве комплиментов в русской лингвокультуре выступают и дискурсы с прецедентными именами: «*Ты Ломоносов*» (человек разносторонней учености), «*Твой брат настоящий Левша/Кулибин*» (умелец, изобретатель, мастер-самоучка). Надо заметить при этом, что среди молодых адекватно воспринимаются не все аналогичные комплименты в силу отсутствия знаний указанных персонажей, и появляются комплименты с более современными героями и персонажами. Встречаются и случаи, когда после переоценки значимости, веса, деятельности того или иного героя выражение, бывшее ранее комплиментом, приобретает противоположный оценочный смысл, например: «*Ты настоящий Павлик Морозов*» (олицетворение предательства).

Похвала, положительная оценка среди лиц молодого возраста зачастую выражается исключительно с помощью отдельных лексем, преимущественно междометного характера. Так, по свидетельству одного из исследователей, который присутствовал на дискотеке старшеклассников и наблюдал за коммуникативным поведением трех девушек лет 15-и, последние в течение довольно длительного времени общались друг с другом, выражая свое мнение о присутствующих (одобрительное), используя лишь отдельные лексемы междометного характера: *«Ба!», «Обалдеть!», «В натуре!», «Прикол!», «Улет!», «Атас!», «Круто!»* и т.д. [5, 283]. В последнее время в дискурсе молодых русских, и не только, появилось междометие «Wow», используемое как знак похвалы и указывающее на интенцию говорящего похвастаться своим знанием английского и принадлежностью к «продвинутой» молодежи.

Комплименты, наконец, сопровождаются **невербальными знаками** (жестами, улыбкой), либо выражаются только ими. Пример: *«Красивая прическа! – похвалил жену муж, показывая большой палец»*. Русские поднимают в аналогичных ситуациях большой палец, тогда как на Западе этим невербальным жестом останавливают машину. Знаком комплимента, похвалы является и улыбка. Однако, с учетом разных смыслов в японской, например, улыбке, которая выражает также смущение, при общении с носителями

разных культур улыбку как знак комплимента следует интерпретировать, привязывая ее к контексту ситуации и с учетом множества прагмалингвистических факторов.

Обобщая все вышесказанное, можно заключить, что только с учетом различных прагма- и социокультурных факторов можно говорить об эффективном комплименте, адекватно воспринятом адресатом, что, в свою очередь, может способствовать гармонизации как межличностной, так и межкультурной коммуникации.

А завершить хотелось бы словами Б. Окуджавы:

Давайте восклицать, друг другом восхищаться.
Высокопарных слов не надо опасаться.
Давайте говорить друг другу комплименты –
Ведь это все любви счастливые моменты.

ЛИТЕРАТУРА

1. Формановская Н.И. Речевой этикет и культура общения. М.:Высшая школа, 1989. - 160 с.
2. Брутян Л.Г. Язык и гендер. Ереван: Изд-во “Международная академия философии”, 2008. - 150 с.
3. Тер-Минасова С.Г. Война и мир языков и культур. М.: Слово/Slovo, 2008. - 341 с.
4. Гудков Д.Б. Теория и практика межкультурной коммуникации. М.: Гнозис, 2003. - 288 с.
5. Горелов И.Н., Седов К.Ф. Основы психолингвистики. М.: Лабиринт, 2005. - 320 с.
6. Чуковский К.И. Высокое искусство. М.: Советский писатель, 1968. - 384 с.
7. Грдзелян Р.Р. Слово в ореоле смысла. Ереван: Эдит Принт, 2007. - 360 с.
8. Пулатов Т. Язык, автор, жизнь//Литературное обозрение, 1976, № 8.
9. Тер-Минасова С.Г. Язык и межкультурная коммуникация. М.: Слово/Slovo, 2008. - 264 с.

ՌՈՒՍԵՐԵՆ ՀԱՃՈՑԱԽՈՍՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ ՄԻՋՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՔՈՒՄ

Լիլիթ Բրուտյան

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *գենդերային տարբերություններ, խոսույթ, կենդանանիշ բառեր, գունանուններ, հաղորդակցում, լեզվամշակույթ, միջմշակութային բախում/խափանում, գործաբանական և հանրամշակութային գործոններ, հաճոյախոսության խոսողական ակտ, բուսանուններ*

Ձեկուցման մեջ քննության են առնվում տարաբնույթ հաճոյախոսությունները ռուսական լեզվամշակույթում՝ միջմշակութային հաղորդակցման լույսի ներքո: Հաճոյախոսությունները դիտարկվում են գենդերային տարբերակումների տեսանկյունից: Կան արտահայտություններ, որոնք թեև վերաբերում են իգական սեռին, սակայն այնտեղ նշվում են և՛ արական, և՛ կանացի որակները: Օրինակ՝ հայ բանաստեղծ Պարույր Սևակը նշանավոր բանաստեղծուհի Սիլվա Կապուտիկյանի մասին իր հայտարարություններից մեկում գրում է, որ ծնողներն ու բնությունը բանաստեղծուհուն օժտել են կանացի և արական գծերի հազվագյուտ միաձուլմամբ: Նրա հոգին պարուրված է կանացի քնքշությամբ, իսկ սիրտն այնպես ուժեղ է բաբախում, ինչպես տղամարդու սիրտը: Նրա խոսքում կարելի է լսել մայրական մեղմ ինտոնացիաներ և հայրական ազդեցիկ ու հպարտ նոտաներ:

Վերլուծվում են կենդանանիշ բառեր, բուսանուններ, գունանուններ, երկնային մարմինների անվանումներ պարունակող հաճոյախոսություններ: Ռուսական, հայկական, անգլիական և շատ այլ լեզվական մշակույթներում աղջկան ուղղված տարածված հաճոյախոսությունը նրան վարդի հետ համեմատելն է, քանի որ «վարդ» բառը ասոցացվում է ամենագեղեցիկի, ինչպես նաև երիտասարդության հետ:

Բացի դրանից, քննվում են տարբեր լեզվամշակույթներում համարժեք նշանակությամբ, սակայն տարիմաստ բառեր պարունակող հաճոյախոսություններ: Օրինակ՝ ռուսական և հայոց լեզվական գիտակցության համար «ընկերությունը» կարևորագույն արժեքներից է, որը ենթադրում է շատ խորը կապ և նվիրվածություն, մինչդեռ ամերիկացիները ընկերության նկատմամբ այլ վերաբերմունք ունեն, ինչը մեծ նվիրվածություն չի պահանջում: Ուստի ռուս կամ հայ հասցեատիրոջ շուրթերից հնչող «Դու լավ ընկեր ես» հաճոյախոսությունը համարժեք չէ ամերիկացու շուրթերից հնչած նման հաճոյախոսությանը:

RUSSIAN COMPLIMENTS IN INTERCULTURAL SPACE

Lilit Brutian

Summary

Key words: *gender differences, discourse, zoonyms, coloronyms, communication, lingvoculture, intercultural conflict/failure, pragmatic and sociocultural factors, speech act of compliment, phytonyms*

The report examines various compliments in the Russian language and culture in the light of intercultural communication. Compliments are viewed in terms of gender differences. There are expressions that, although referring to the feminine gender, indicate both male and female qualities. For example, in one of his statements the Armenian poet Paruyr Sevak wrote about the famous poetess Silva Kaputikyan that her parents and nature endowed her with a rare fusion of feminine and masculine traits. Her soul is wrapped in feminine tenderness, while her heart beats as strongly as a man's heart. In her speech, you can hear soft motherly intonations and powerful and proud fatherly notes.

We have analyzed compliments containing zodiac words, plant names, color names, names of heavenly bodies in the article. In Russian, Armenian, British and other cultures, it is common to compliment a girl by comparing her to a rose, as the word «rose» is associated with beauty, as well as youth.

Apart from that, compliments with similar meaning but containing different words in different linguistic cultures have also been discussed. For example, for the Russian and Armenian linguistic consciousness, "friendship" is one of the most important values, implying a very deep connection and devotion, while Americans have a different attitude towards friendship, which does not require much devotion. Therefore, the compliment «You are a good friend» received from Russians or Armenians is not equivalent to the same compliment received from Americans.

ՀՏԴ 036

ԹՎԱՅԻՆ ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՂ ԲԱՌԵՐԻ ԻՆՏԵԳՐՎԱԾ ՈՒՍՈՒՑՈՒՄԸ ՏԱՐՐԱԿԱՆ ԴԱՍԱՐԱՆՆԵՐՈՒՄ

Անահիտ Գրիգորյան

Հանգուցային բառեր. *ուղղախոսություն, ուղղագրություն, բառերի կապակցելիություն, բառապաշար:*

Միջառարկայական հիմքով ներկայացվող դասերը կազմակերպվում են ժամանակակից մի շարք մեթոդներով և հնարներով, որոնց ընթացքում տառերի, քերականական բազմաթիվ իրողությունների ուսուցումը կազմակերպվում է ինչպես ընթերցանության, այնպես էլ թվերի և թվանշանների միջոցով: Միջառարկայական հիմունքներով պարապվող դասերը առանձնանում են իրենց ամբողջականությամբ, ինչը նպաստում է աշակերտների համակողմանի գիտելիքների ձեռքբերմանը:

Տարրական դասարաններում միջառարկայական դասերը հիմնականում պտտվում են «Մայրենի» առարկայի առանցքի շուրջ՝ «Մայրենի – Տեխնոլոգիա», «Մայրենի – Մաթեմատիկա», «Մայրենի – Երաժշտություն», «Մայրենի – Կերպարվեստ» և այլ զուգահեռներով, որոնք կարող են նաև վերածվել եռակողմ և քառակողմ դասերի:

Թվական հասկացությունների ուսուցումն ընկած է «Մայրենի» և «Մաթեմատիկա» առարկաների զուգադիր ուսուցման հիմքում, որն ունի կապակցված խոսքի ուսուցման, կարդացածը հասկանալու, վերարտադրելու, վերլուծելու կարողություններ և հմտություններ զարգացնելու նպատակ: «Մայրենի» և «Մաթեմատիկա» առարկաների ինտեգրումը յուրաքանչյուր դասարանում կատարվում է հիմնականում պարզից դեպի բարդը գնացող ճանապարհով:

Միջառարկայական կապերը տարրական դասարանների մաթեմատիկայի և մյուս ուսումնական առարկաների հասկացությունները, տեղեկություններն ու փաստերը այն դիալեկտիկական կապերի իրականացումն են ուսուցման գործընթացում, որոնք առօրյա կյանքում գործում են մարդկանց շրջապատող աշխարհում և ճանաչվում են ժամանակակից գիտությունների, մասնավո-

րապես հոգեբանամանկավարժական գիտության կողմից:

Թվական հասկացությունների ուսուցումը կատարվում է դեռևս նախաայբբենական շրջանում՝ մաթեմատիկայի դասի շրջանակներում: Մայրենիի դասերին թվականը որպես խոսք մաս ուսուցանելիս ժամանակակից ինտեգրված ուսուցումը առաջարկում է այն ներկայացնել միջառարկայական կապերի բացահայտման եղանակով: Քննելով բառակապակցության միավորների իմաստաբանական կապակցելիության հնարավորությունները՝ ինտեգրված ուսուցումը առաջարկում է «Այբբենարան» և «Մաթեմատիկա» դասագրքերը համադրման եղանակով ուսուցանել տարրական դասարաններում, որպեսզի հոգեբանական բարդույթավորումներ չառաջանան մի առարկայից մյուսին անցնելիս:

Ուսուցման գործընթացի արդյունավետությունն էապես պայմանավորված է դասավանդման մեթոդիկայով: Անհրաժեշտ է ուսումնական գործընթացում ներդնել այնպիսի մեթոդներ, հնարներ, միջոցներ, որոնք կխթանեն սովորողի ինքնուրույն և ստեղծագործական ունակությունների զարգացումը, դասը կդարձնեն առավել հետաքրքիր: Ավանդական ուսուցման առաջավոր մեթոդների ու հնարների կողքին գործածության ոլորտ են բերվում արդիականն ու ժամանակակիցը: Անհնար է պատկերացնել այս գործընթացն առանց ուսուցչի ու նրա աշխատանքի վերակառուցման և կատարելագործման: Օրախնդիր հարց է, թե կրթական բարեփոխումների արդի պայմաններում ուսուցիչը որքանով է պատրաստ ուսուցման մարտավարությունների և նոր մեթոդների ընտրությանն ու կիրառմանը: Զարգացնող ուսուցման մանկավարժությունը պահանջում է ուսումնական տարբեր առարկաների՝ միմյանց մեջ ներթափանցման ուղիների մշակում: Դպրոցի տարրական դասարաններում միշտ էլ մեթոդական հիմնախնդիր է եղել միջառարկայական կապերի կիրառումը: Տարրական դասարաններում ընթերցարանության դասերի ընթացքում պահանջվում է նյութից բխող ինտեգրում նույն դասարաններում ուսումնասիրվող այլ առարկաների միջև՝ «Երաժշտություն», «Տեխնոլոգիա», «Մաթեմատիկա» և այն:

Հիմնախնդիրները: «Մայրենի» առարկայի գլխավոր առանձ-

նահատկությունը գործնական ուղղվածությունն է: Այդ նպատակաղրումը պահանջ է ներկայացնում ուսուցման բովանդակության մեջ առանձնահատուկ տեղ տալու բառի ուղղախոսական և ուղղագրական կանոնների ճիշտ կիրառմանը, բառին ու նրա իմաստին, բառօգտագործմանը, բառերի իմաստային ու քերականական կապակցելիությանը, բառերի փոխաբերական կիրառությանը, նախադասությունների կառուցման մեջ բառերի բառաձևերի դերին: Սա նպաստելու է ինչպես կապակցված խոսք կազմելու հմտությունների ձևավորմանը, բառապաշարի հարստացմանը, այնպես էլ սովորողների ճանաչողական կարողությունների, աշխարհընկալման, տրամաբանական մտածողության զարգացմանը, իմացական դաշտի ընդլայնմանը [4, 320]:

Հիմնախնդիրներին առնչվող արդիական այլ հետազոտությունների և հրատարակությունների կարճ վերլուծություն: Միջառարկայական ուսուցում ասելով՝ նկատառվում է տարբեր առարկաների և ուսումնական նյութերի՝ իմաստով ու ձևով միմյանց լրացնող, միասնական ամբողջությունը, որը երկու դասընթացների խաչմերուկ է, որին հետևում է վերելքը, ապա գագաթը՝ նպատակային դասը: Միջառարկայական կապերը պետք է նպատակաուղղված լինեն օբյեկտիվ աշխարհի բաղկացուցիչ մասերի եռամիասնությանը՝ «բնություն-մարդ-հասարակություն» հասկացության ըմբռնմանը:

Ուսուցումը և գիտելիքի յուրացումը պետք է իրականացնել ակտիվ հենքի վրա: Ջ. Դյուիի այն դրույթը, թե պետք է երեխաներին օգնել գիտելիքը ակտիվորեն յուրացնելու և ոչ թե նրան դարձնել պասիվ ընդունող, պատկերավոր ձևակերպել է Գ. Քոմենջերը. «Երեխան անոթ չէ, որը պետք է լցնել, այլ ջահ, որը պետք է վառել» [5, 76]: Ուստի ուսումնական ծրագիրը չպիտի լինի անփոփոխ, այլ հասարակական-մշակութային ոլորտներում շարժումները աղբյուր և խթան պետք է դառնան անընդհատ ընտրության և կրթության բովանդակության փոփոխության համար:

Ուսուցչին պիտի տալ ստեղծագործելու հնարավորություն, իսկ աշակերտի մոտ զարգացնել քննադատական մտածողություն, տրամաբանություն և ինքնուրույն բացահայտելու ձգտում [5, 72]:

Իտալացի մանկագիր Ջանի Ռոդարին «Ստեղծագործական երևակայության քերականություն» գրքում մեջբերում է անում Նովալիսից. «Եթե ֆանտազիային այնպես տիրապետեինք, ինչպես տրամաբանությանը, հորինելու արվեստը կբացահայտվեր» [10, 8]:

Եթե աշակերտի հետ աշխատելիս շեշտադրենք նրա երևակայության զարգացումը, ապշեցուցիչ գյուտերի կհանդիպենք, քանի որ նա ինքն է հաճախ զարմանում, թե ինչպես ծնվեց բառերով արտահայտված այդպիսի պատկեր: «Սովորող-սովորող», «ուսուցիչ-սովորող» համագործակցության, միասին երևակայելու և պատկերացնելու արդյունքում ծնունդ են առնում հեքիաթներ, պատմություններ, որոնք թաքնված են մարդու ենթագիտակցության խորքում: Սա հեքիաթի և իրականության հանդիպումն է՝ բառերի կերպարանք առած:

Հոդվածի նպատակը: Ավանդական և ժամանակակից մեթոդների ու մեթոդական հնարների կիրառմամբ ներկայացնել «Մաթեմատիկա» և «Մայրենի» առարկաների միջառարկայական կապը թվական հասկացություններ դասավանդելիս:

Հիմնական նյութի շարադրանքը: Մայրենիի ուսուցումը դպրոցական ամենադժվար աշխատանքներից մեկն է դառնում, երբ չկան կենդանի հետաքրքրություն առաջացնող առարկաներ, երբ լեզուն միայն դասերը կրկնելու միջոց է: Նույն կերպ անդրադառնալով ուսուցման ոլորտին՝ պետք է նշել, որ ուսուցչի կոչումն է «ժանգեր քերելով» աշակերտների սեփականությունը դարձնել գիտելիքների քնած պաշարը [5, 60]:

Ուսումնական ծրագրերի ինտեգրման նպատակը աշակերտների առաջադիմության մակարդակի բարձրացումն է: Ինտեգրված ուսուցում կազմակերպելու անհրաժեշտության վերաբերյալ 1900 թ. «Դպրոցը և հասարակությունը» աշխատության մեջ անդրադարձել է Ջոն Դյուին՝ նշելով. «Բոլոր գիտություններն սկիզբ են առնում մեր միակ մոլորակի և մեր ապրած միակ կյանքի պահանջներից: Մենք չունենք շերտավորված երկրագունդ, որի մի շերտը մաթեմատիկական, մյուսը՝ ֆիզիկական, մեկ ուրիշը պատմական բնույթ ունենա և այսպես շարունակ» [5, 62]:

Ինտեգրված ուսուցման ծրագիր կազմելիս տարբեր առարկա-

ների գիտելիքներ հիմնվում են մեկ կամ մի քանի այլ առարկաներից վերցրած գիտելիքների վրա: Պետք է հիշել, որ ինտեգրումը տարբեր առարկաներից գիտելիքների տարանջատված միավորում չէ, այլ սերտորեն փոխկապակցված ամբողջություն:

Ինտեգրման սկզբունքը ենթադրում է ուսուցման գործընթացի բոլոր բաղադրիչների համակարգի բոլոր տարրերի փոխկապակցում և համակարգերի միջև կապ:

Ժամանակակից մանկավարժական գրականության մեջ տարբերվում են միավորված (ինտեգրված) ծրագրի հետևյալ տեսակները.

- միջառարկայական (interdisciplinary),
- բազմառարկայական (multidisciplinary),
- անդրառարկայական (trans disciplinary) [9, 165]:

Միջառարկայական ուսուցումը դասի հատուկ տեսակ է, որը ներառում, միավորում է մեկ հասկացություն ուսուցման ժամանակ մի քանի առարկաների միաժամանակյա ուսուցում: Տարրական դասարաններում ուսուցանվող «Մաթեմատիկա», «Մայրենի» և մյուս առարկաների միջև փոխադարձաբար օգտագործվող միջառարկայական կապերը պետք է դիտել որպես անժխտելի դիդակտիկական պայման: Այսպիսի դասի ընթաքում միշտ առանձնացվում է առաջատար առարկան, որը հանդես է գալիս որպես ինտեգրիչ և օգնող՝ նպաստելով նյութի խորացմանը, ընդլայնմանը և հարստացմանը: Կարելի է ինտեգրել առարկաների բովանդակությունը՝ պահպանելով առաջատար առարկայի ուսուցման մեթոդները:

Միջառարկայական դասը դասի առավել ակտիվ ձև է, որի ընթացքում աշակերտը ձեռք է բերում.

- հոգատարություն շրջապատի նկատմամբ,
- թիմում աշխատելու կարողություն,
- ինքնուրույնություն,
- բարդ իրավիճակում կողմնորոշվելու կարողություններ,
- վերլուծական, դատողական կարողություններ,
- խոսքը ճիշտ ձևակերպելու հմտություն [3, 256]:

Միջառարկայական դասի ժամանակ մեկ թեմայի շուրջ տար-

վող քննարկումները, զրույցը, խաղերն ու վարժությունները աշակերտին օգնում են լինել ակտիվ, զգոն, ուշադիր և ամենակարևորը՝ բացահայտող: Պարբերաբար անցկացվող միջառարկայական դասերն առավելապես նպաստում են աշակերտի խոսքի զարգացմանը՝ ձևավորելով համեմատելու, ընդհանրացնելու և եզրակացնելու կարողություններ:

Ժամանակակից ինտեգրված դասին ներկայացվեղ պահանջներն են՝

- նոր մեթոդների կիրառում,
- փոխազդեցություն, փոխուսուցում,
- աշակերտի ակտիվություն,
- համագործակցություն,
- ինքնաարտահայտման խրախուսում,
- հետադարձ կապ:

Կապակցված խոսքի զարգացումը տեղի է ունենում աստիճանաբար, մտածողության զարգացման հետ շփման ձևերի բարդության հետ:

Աշակերտների բառապաշարի հարստացումն սկսում է նրանց ուսումնառության առաջին իսկ տարվա սկզբից: Եվ արդեն տարրական դասարաններում թե՛ հայոց լեզվի, թե՛ մյուս առարկաների դասընթացների շնորհիվ զգալի չափով մշակվում ու հարստանում է նրանց բառապաշարը:

Աշակերտի բառապաշարը այստեղից-այնտեղից ընկած բառերի սոսկ քանակական գումար չէ: Բառերը աշակերտի ուղեղում որոշակիորեն համակարգված են իրենց իմաստային կողմով, կիրառական, կազմության և այլ հատկանիշներով:

Աշակերտների բառապաշարի վրա տարվող աշխատանքը չպետք է սահմանափակվի նրանց իմացած բառերի քանակի սոսկ մեծացումով: Այդ աշխատանքը պետք է տանել՝ ապահովելով հետևյալ պահանջները.

- աշակերտների բառապաշարի ոչ միայն քերականական, այլև որակական կազմի հարստացում,
- բառերի դիպուկ գործածություն,
- բառապաշարի մաքրություն [1, 13]:

Ինչպես բառապաշարի հարստացման, այնպես էլ լեզվական օրինաչափությունների ուսումնասիրման համար մայրենի լեզվի ծրագրերն ու դասագրքերը առաջարկում են որոշակի համակարգ, և ուսուցիչները հստակորեն պատկերացնում են, թե որ դասարանում ինչ գիտելիքներ են ուսուցանվում, ինչ հաջորդականությամբ, ինչ խորությամբ ու ծավալով [2, 33]։

Աշակերտների կրթության ու դաստիարակության հարցում ուսուցման համակարգված մոտեցման համընդհանուր գիտակցության առկայությամբ հանդերձ հաստատված չէ միջառարկայական կապերի ամբողջ համակարգը, դպրոցական տարբեր առարկաներում արտացոլված չէ միջառարկայական կառուցվածքը, և որոշված չեն դրանց առանձնահատկությունները։

Մայրենիի դերը՝ որպես այլ առարկաների դասավանդման միջոց, պայմանավորված է նրա դիդակտիկական նպատակներով։ Հայտնի է, որ մայրենի լեզուն կապված է բոլոր առարկաների ուսուցման հետ [7, 4]։

Միջառարկայական կապերի օգտագործումը հնարավորություն է տալիս միևնույն առարկայի կամ երևույթի մասին տարբեր առարկաներից ձեռք բերած գիտելիքներն ու տեղեկությունները միավորել մեկ ընդհանուր համակարգի մեջ։ Տարբեր առարկաներից աշակերտների ձեռք բերած գիտելիքները պետք է դիտվեն փոխադարձ կապերի մեջ, իսկ դա կարող է ապահովել միջառարկայական կապերի շնորհիվ։ Դրանցով են համակարգվում աշակերտների գիտելիքները. դրանք նպաստում են, որ աշակերտները միևնույն երևույթը դիտարկեն տարբեր տեսանկյուններից, ընդհանրացնող եզրակացություններ անեն։

Միջառարկայական կապերի օգտագործումն իր որոշակի տեղը պետք է ունենա ուսումնական աշխատանքի ընդհանուր համակարգում և նույնիսկ յուրաքանչյուր առանձին նյութի ուսումնասիրության ընթացքում։ Միջառարկայական և ներառարկայական կապերի հաստատումը տարրական դասարաններում դասավանդող ուսուցչի աշխատանքային գործունեության անբաժանելի մասն է։ Դա սկսվում է ուսուցչի կողմից դասը պլանավորելուց և շարունակվում է «ուսուցիչ-աշակերտ» հարաբերության բոլոր փու-

լերում: «Մայրենի-այլ առարկաներ» շղթայում այս կապը հաստատվում է ոչ այնքան լեզվի, որքան այլ առարկաների ուսուցման տեսանկյունից, քանի որ լեզուն ցանկացած առարկայից գիտելիքների ձեռքբերման հիմնաքարն է [7, 3]:

Ինտեգրատիվ ուսումնական ծրագրերում չկա գիտելիքի արհեստական բաժանում առանձին առարկաների մեջ, և մայրենիի ու մաթեմատիկայի դասերի համադրման արդյունքում աշակերտներն իրենք են հիմնական նմանություններ գտնողները, որի հիման վրա էլ կառուցողական կրթության հիմունքներով դասավանդող ուսուցիչը կազմակերպում է աշակերտակենտրոն դաս, որի ընթացքում նոր դպրոց եկած աշակերտները բացահայտում են իրենց համար կարևոր տեղեկատվություններ և դպրոցում սովորած իրողություններն սկսում են համադրել առօրեական իրողություններին՝ պատասխանելով «Ո՞րն է ամենից կարևոր», «Ի՞նչ պետք է իմանալ» հարցադրումներին: Ուսուցչի և աշակերտների հետ ավանդական ձևերով աշխատելուն զուգընթաց՝ աշակերտները սովորում են ուսումնական բազմաթիվ վարժությունների շրջանակներում աշխատել թե՛ փոքր խմբերով, թե՛ ինքնուրույն [6, 55]:

Արաբական թվանշանները «Այբբենարանում» սկսում են կիրառվել **Է** տառի դասի շրջանակներում: Աշակերտները, արդեն ծանոթ լինելով թվականներին, կարողանում են համապատասխան թվականներ ունեցող նկարներին տրվող անունները տեղադրել համապատասխան վանդակներում: Մաթեմատիկական գումարման գործողությունը նպաստում է **է, ո, և** տառերի ուսուցմանը, այսպես **յ** + **է** = **է, վ** + **օ** = **ո, յ** + **է** + **վ** = **և**: Բառամիջում **և** բառասկզբում ունեցած հնչյունային տարբերությունների ուղղագրության ուսուցումը զուգորդվում է մեկ և երկու թվական բառերի հնչյունագրումով: ***Երեք*** բառը ներկայացվում է որպես այս երկու կանոնների համադրում: Աստիճանաբար ուսուցանվում են գրերը՝ հնարավորության դեպքում համադրվելով թվականներին, ինչպես՝ ***4*** թվականի գրությանը աշակերտները ծանոթանում են **չ** տառի ուսուցման շրջանակներում: **Բ** տառի շրջանակներում կիրառում են ***7*** թվականը, որը խորհրդանշում է շաբաթվա օրերի քանակը: **Փ** տառի շրջանակներում աշակերտները սովորում են ***մատնոց*** բառի

հանելուկը՝ «Մի փոսի վրա հարյուր փոս»: Այստեղ զուգահեռաբար պետք է բացատրել ***հարյուր*** բառի ուղիղ՝ մաթեմատիկական և գեղարվեստական-փոխաբերական նշանակությունները: Յուրացնելով թվականական և գրային համակարգերը՝ աշակերտները հասկանում են, որ թվանշանները թվականների գրային նշաններն են, իսկ տառերը՝ հնչյունների: Նշանային համակարգերը ամենուր են, օրինակ՝ մաթեմատիկայում առանձին նշաններով են արտահայտվում ինչպես գումարման, հանման, հավասարման, մեծի, փոքրի և այլ նշանները, այնպես էլ պատկեր-նշաններով են արտահայտվում երկրաչափական մարմինները [6, 341]:

Թվականը որպես խոսքի մաս ուսուցանվում է չորրորդ դասարանում, որտեղ ներկայացված «Թվականի երգը» մինչ այդ սովորած գիտելիքների ամփոփումն է: Ա. Տեր-Գրիգորյանը առաջարկում է թվականների ուսուցումը կազմակերպել ինդուկտիվ եղանակով՝ լեզվական որոշակի փաստերից դեպի դրանց ճանաչումը, գնահատումը և ընդհանրացումը կատարելով [11, 377]:

Թվականների ուսուցման ժամանակ կարևոր է նաև հարցադրումը: Ինչպես առարկայի հատկանիշ ցույց տվող ածականները, այնպես էլ թվականները առարկայից դուրս գոյություն չունեն, և դրանք նույնպես կապակցվում են գոյականներին: Այս դեպքում նույնպես ի հայտ են գալիս սահմանափակումներ, քանի որ կան գոյականներ, որոնք թվական լրացումներ չեն առնում, ինչպես՝ *կաթ, ջուր, մաթեմատիկա, ուրախություն* և այլն:

Տարրական դասարաններում աշակերտներին են ներկայացվում թվականների երկու տեսակները՝ քանակական և դասական: Հատկապես կարևոր է թվական բառերի ուղղագրության հիմունքների ուսուցումը, որի համար մասնագիտական գրականության մեջ առաջադրվում է կատարել մի շարք մարզողական վարժություններ:

Տարրական դասարաններում ուսուցանվում են թվականների գրության մի քանի ձևեր.

1. արաբական թվանշաններ – 1, 2, 3, 4, 5, 6, 100, 214, 258, 456 և այլն,
2. հռոմեական թվանշաններ – I, II, III, IV, V, VI, X, XI և այլն,
3. հայկական այբուբենի տառեր – Ա, Բ, Գ, ԺԱ, ՌԺԱ և այլն,

4. ամբողջական բառերով գրություններ - տասնմեկ, հարյուր մեկ և այլն: Այս շարքում կարևոր է հատկապես, **ինը** // **ինն, տասը** // **տասն** բառերի ուղղագրության ուսուցումը:
5. խառը գրություն ունեցող թվանշաններ – 1-ին, 2-րդ, 100-րդ և այլն:

Թվականների ուսուցման ժամանակ հատկապես կարևոր է դրանց բառային արտահայտությունների գրության կանոնների ներկայացումը, որը խորհուրդ է տրվում կազմակերպել միջառարկայական դասերի շրջանակներում: Աշակերտները, հիշելով «Մաթեմատիկա 1, 2»-ում սովորած գումարման առանձնահատկությունները, դրանք Մայրենիի դասի շրջանակներում փորձում են գրել ամբողջական բառերով՝ կիրառելով բարդ բառերի ուղղագրության հիմունքները: Աշակերտներին տեսանելի լինելու նպատակով պատի թերթին գրում ենք հետևյալ օրինակները, որից պարզ է դառնում, որ տասնավորները գրվում են միասին, իսկ հարյուրավորներն ու հազարավորները՝ առանձին:

Եզրակացություն: Թվական հասկացությունների ուսուցումն ընկած է «Մայրենի» և «Մաթեմատիկա» առարկաների զուգադիր ուսուցման հիմքում, որն ունի կապակցված խոսքի ուսուցման, կարդացածը հասկանալու, վերարտադրելու, վերլուծելու կարողություններ և հմտություններ զարգացնելու նպատակ: «Մայրենի» և «Մաթեմատիկա» առարկաների ինտեգրումը յուրաքանչյուր դասարանում կատարվում է հիմնականում պարզից դեպի բարդը գնացող ճանապարհով: Միջառարկայական հիմքով ներկայացվող դասերը կազմակերպվում են ժամանակակից մի շարք մեթոդներով և հնարներով, որոնց ընթացքում տառերի, քերականական բազմաթիվ իրողությունների ուսուցումը կազմակերպվում է ինչպես ընթերցանության, այնպես էլ թվերի և թվանշանների միջոցով: Միջառարկայական հիմունքներով պարապվող դասերը առանձնանում են իրենց ամբողջականությամբ, ինչը նպաստում է աշակերտների համակողմանի գիտելիքների ձեռքբերմանը:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աբրահամյան Ս., Աշակերտի խոսքի զարգացումը, Երևան, «Լույս» հրատարակչություն, 1973, 75 էջ:
2. Աթալյան Հ., Կապակցված խոսքի ուսուցման համակարգը, Երևան, «Լույս» հրատարակչություն, 1986, 184 էջ:
3. Աստվածատրյան Մ., Արնաուդյան Ա. և այլք, Ինտեգրված թեմատիկ միավորներ, Երևան, «Լուսաբաց» հրատարակչություն, 2003, 255 էջ:
4. Աստվածատրյան Մ., Վարդումյան Ս., Ուսումնառությունն ու դասավանդումը կրտսեր դպրոցում, Ձեռնարկ ուսուցիչների համար, Երևան, «Այրեքս» հրատարակչություն, 2007, 319 էջ:
5. Դյուի Ջ., Դպրոցն ու հասարակությունը, Երևան, «Դպիր» մանկավարժական հանդես, 2013, 88 էջ:
6. Կրթակարգի մշակման և ինտեգրման մոտեցումներ: Ձեռնարկ ուսուցիչների համար, Երևան, «Այրեքս» հրատարակչություն, 2004, 320 էջ:
7. Հանրակրթական հիմնական դպրոցի առարկայական չափորոշիչ, 2011: https://www.arlis.am/documentview.aspx?docid=57923 (Հասանելի է 10.03.2022):
8. Մալխասյան Շ., Մայրենիի և մաթեմատիկայի դասավանդումը առաջին դասարանում միջառարկայական միավորման սկզբունքով // Վանաձորի պետական համալսարանի գիտական տեղեկագիր, 2017, 1, Պրակ Ա: էջ 339-344:
9. Մարգարյան Ս., Տարրական դպրոցի մաթեմատիկայի դասընթացում ուսուցման ինովացիոն տեխնոլոգիաների կիրառման մասին// «Մխիթար Գոշ», 2019, 2: էջ 146-153:
10. Ռոդարի Ջ., Ստեղծագործական երևակայության քերականություն, Երևան, «Շաղիկ» հրատարակչություն, 1995, 217 էջ:
11. Տեր-Գրիգորյան Ա., Հայոց լեզվի մեթոդիկա, Երևան, «Լույս» հրատարակչություն, 1980, 564 էջ:

ИНТЕГРИРОВАННОЕ ОБУЧЕНИЕ СЛОВ, ВЫРАЖАЮЩИХ ЧИСЛО, В НАЧАЛЬНЫХ КЛАССАХ

Анаит Григорян

Резюме

***Ключевые слова**: орфоэпия, правописание, связность слов, словарь*

Обучение чисел лежит в основе интегрированного преподавания предметов «Родной язык» и «Математика», с помощью которого производится обучение связной речи, а также навыкам понимания, воспроизведения и анализа. В каждом классе интеграция «Родного языка» и «Математики» осуществляется в основном по принципу от простого к сложному.

В начальной школе междисциплинарные уроки обычно осуществляются на занятиях по родному языку: «родной язык – технология», «родной язык – математика», «родной язык – музыка», «родной язык – изобразительное искусство» и другие. Эти уроки могут также стать трехсторонними и четырехсторонними.

Междисциплинарные уроки организованы с использованием ряда современных методов и приемов, в ходе которых буквы и грамматические реалии изучаются как через чтение, так и с помощью чисел и цифр. Междисциплинарные уроки отличаются своей полноценностью, что способствует получению учащимися разносторонних знаний.

Числовые концепции преподаются в доалфавитный период начальной школы как часть математики. Что касается обучения чисел как части речи на занятиях по родному языку, то современное интегрированное обучение предлагает обучать их таким образом, чтобы выявить межпредметные связи. Интегрированное обучение, основываясь на изучении возможностей смысловой связи между словарными единицами, предполагает комбинированное преподавание их по букварю и учебнику по математике в начальных классах с тем, чтобы не вызывать психологических сложностей при переходе с одного предмета на другой.

INTEGRATED TEACHING OF WORDS EXPRESSING NUMERAL MEANINGS IN ELEMENTARY SCHOOL

Anahit Grigoryan

Summary

***Key words**: orthoepy, spelling, word collocability, vocabulary*

The study of numerical concepts underlies an integrated teaching of the subjects "Native Language" and "Mathematics", which aims at improving coherent speech and developing comprehension, reproduction, and analytical skills. In each grade, the integration of "Native Language" and "Mathematics" is achieved mainly by moving from the simple to the complex.

In elementary school, the classes presented on interdisciplinary basis usually revolve around the subject "Native Language": Native Language – Technology, Native Language – Mathematics, Native Language – Music, Native Language – Art and other parallels. These lessons can also become trilateral or quadrilateral.

Interdisciplinary lessons are organized with the use of a number of modern methods and techniques, during which the letters and grammatical realities are taught both through reading and by means of numbers and digits. Interdisciplinary lessons are distinguished by their completeness, which helps students acquire comprehensive knowledge.

Numerical concepts are taught in the pre-alphabetic period of elementary school as part of Mathematics. What concerns teaching numbers as a part of speech during the classes of Native Language, modern integrated teaching suggests presenting them in a way to reveal interdisciplinary connections. Based on the study of the possibilities of semantic connection between vocabulary units, integrated learning suggests combined teaching of the "ABC book" and "Mathematics" textbooks in elementary school in order not to cause psychological complications when switching from one subject to another.

ՀՏԴ 81՝38

ՇԵՐՎՈՒԴ ԱՆԴԵՐՍՈՆԻ ԿԱՐՃ ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐԻ ԼԵԶՎԱՈՃԱԿԱՆ ՔՆՆՈՒԹՅՈՒՆ

Նինա Ջաղինյան

Հանգուցային բառեր. *կարճ պատմվածք, գրական հնար, պարզություն, անմիջականություն, մեկուսացում, խորթացում, արտահայտչամիջոցներ, խորհրդանիշներ*

20-րդ դարի ամերիկյան և համաշխարհային ռեալիստական գրականության խոշորագույն ներկայացուցիչներից է Շերվուդ Անդերսոնը, որն իրավամբ համարվում է կարճ պատմվածքի մեծագույն վարպետ և այդ ժանրի հիմնադիրներից: Նրա ասելիքային կերպը հասարակ է, անպաճույճ, առավել հակված խոսակցականի պարզությանը, բայց միևնույն միջոցին՝ նաև գրագետ՝ զերծ որոշ լեզվական պայմանականություններից: Նրա «Ուայնսբըրգ, Օհայո» պատմվածաշարը ներկայացնում է գավառական աննշան մի քաղաքի մարդկանց միայնությունն ու մեկուսացումը հասարակությունից՝ ծվարած իրենց անձուկ միջավայրում՝ «ամերիկյան երազանքի» տիրույթում: Անդերսոն իրատես գրողը մարդասիրական խոր զգացումով և ներողամտությամբ, երբեմն էլ երգիծանքով է լցված իր համար հարազատ քաղաքի մարդկանց հույզերի, անգամ որոշ մեղանչումների նկատմամբ: Նրան խորթ չէ այդ ամենը, քանզի նա իրեն մեկն է համարում նրանցից՝ հաճախ հենվելով իր սեփական կենսափորձի վրա: Ուայնսբըրգյան հերոսները, աշխարհից տևական մեկուսացման ու խորթացման մեջ, ապրում են խռովված իրենց տագնապների, հույզերի, անհույսցանկություն անիրական երազանքներով: Անդերսոն-հեղինակը այդ շարքի իր գործերում կարծես անընդմեջ խորհրդանիշներ է գործածում, դրանք կարող է լինեն «ձեռքեր», «թենդի» և այլն: Խորհրդանիշ է ոչ միայն պատրանազերծ գավառական քաղաքը՝ իր մշտարթուն հոգսերով, այլև հեղինակային գործերի վերնագրերի մեծ մասը՝ որպես շատ դեպքերում ասելիքի այլաբանական ըմբռնում: Անդերսոնի, առանց չնչին բացառության, բոլոր գործերը

կարելի է և պետք է դիտարկել հոգեբանական, խոհափիլիսոփայական դիտանկյունից, քանզի նրան մշտապես հուզում է մարդանհատի հոգին ու շատ դեպքերում՝ նրա հանիրավի խաթարված ճակատագիրը: Մեր աշխատության մեջ կանգ ենք առել առավելապես հեղինակի մի շարք գործերի ոճական վերլուծության վրա՝ պարզելու Անդերսոն իրապաշտ գեղագետի յուրատիպ լեզվամտածողության հնարավոր խորանիստ շերտերը: Մանրազնին քննության են առնված գրողի «Ձեռքերը» և «Թենդի» գործերը՝ լեզվապատկերավորման տեսանկյունից:

Շերվուդ Անդերսոնի կարճ պատմվածքները գրված են ռեալիզմի, մոդեռնիզմի, երբեմն էլ ռոմանտիկ անիրականության ինքնատիպ մոտեցմամբ: Հատկապես ռեալիստական սկզբունքը իրապես հանդես է գալիս որպես գրողի գեղարվեստական-գեղագիտական հայեցակարգի կարևոր բաղադրիչ: Իր անհատնում բազմաշերտ տաղանդի շնորհիվ Անդերսոն հեղինակը՝ որպես փոքր կտավի անառարկելի վարպետ, ուղենիշ է դարձել հետագա գրական սերունդների համար՝ Էռնեստ Հեմինգուեյ, Ուիլյամ Ֆոլքներ և այլք: Նրա ստեղծագործական ժառանգությունը հսկայական ներդրում է ոչ միայն ժամանակակից ամերիկյան դասական, այլև համաշխարհային գրական անդաստանում:

«Ձեռքերը» ստեղծագործության քննությունը

Շերվուդ Անդերսոնը ինչպես ամերիկյան, այնպես էլ համաշխարհային ռեալիստական գրականության մեջ իրավամբ համարվում է նորարար կարճ պատմվածքի ժանրում, թեև իրականում առավելապես հայտնի է միայն մի գլուխգործոցով, այն է՝ «Ուայնսբըրգ, Օհայո» պատմվածաշարը: Իր գործերում նա հեղափոխական մոտեցում է հանդես բերել կարճ պատումի կառուցվածքի հարցում. սյուժեն հարթ է, ուղղակի ասված, լեզվաոճը՝ անպաճույճ ու հստակ: Հեղինակի թեմատիկ մտածումները ևս նորարարական են:

Շերվուդ Անդերսոնի նորավեպերն ասես ի հայտ են գալիս իր իսկ ապրած կյանքի ապրված պահերից: Նրա հերոսները առանձնապես չեն կարևորում նյութական բարեկեցությունը՝ որպես առաջնային արժեք, ինչպես նաև դրան ուղեկցող սոցիալական և

բարոյական պայմանականությունները և ըստ այդմ փորձում են փնտրել առավել հոգևոր, առավել կենսական գոյություն [8]: Նա այսօր համարվում է 20-րդ դարի ամերիկյան գեղարվեստական գրականության ամենակարևոր դեմքերից մեկը, որը համակցել է դարավերջի ռեալիզմը գրեթե բանաստեղծական ինքնաիտողականության հետ և այն ուղղել ժամանակակից մարդու թուլություններին և անվստահություններին [6]: Հեղինակի ուայնսբըրգյան թեմատիկան մեծապես վերաբերում է այդ գավառական քաղաքի անհատ քաղաքացիների և նրանց շրջապատող աշխարհի միջև եղած փոխհարաբերությանը: Քանի որ նրա յուրաքանչյուր պատմվածք նախ և առաջ սևեռում է մեկ կերպարի վրա, պատումի հեղինակը շարունակաբար զարգացնում է այս թեմաները, երբեմն մի նոր խոր միտք հաղորդում արդեն ծանոթ կերպարներին [10]: Անդերսոնի գրական մոտեցումը նատուրալիստականի և ռեալիստականի յուրօրինակ խառնուրդ է: Խոսելով նրա լեզվառճի մասին՝ պիտի հավաստել, որ նա հիմնականում գործածել է սահմանափակ բառապաշար, որը երբեմն խիստ խոսակցական է, այդ իսկ պատճառով նրա ասելիքը դառնում է ռիթմիկ, մեղեդային, հուզական, նաև անկաշկանդ հատկապես կրկնությունների միջոցով: Նրա գործերին յուրօրինակ հմայք է հաղորդում զարմանք-խորթաթափանցություն միակցությունը: Անդերսոնյան ոճի ակնառու գծերից է շարահյուսական կառույցի ծայրահեղ պարզությունը: Նրա խոսքը ոճական առումով առանձնակի է՝ ոչ երբեք նման այլոց: Նա մշտապես փորձում է վերակերտել կյանքը, որպեսզի իր պատումները ավելի շուտ լինեն երևակայության արգասիք, քան ճշգրիտ պատկերում: Հեղինակի պատկերած խորհրդանիշների միջոցով է, որ մարդկային խոր ապրումներն ու տագնապները, հուզաթաթավ սերը, հոգեկան լարվածությունը վարպետարժան պատկերայնությամբ փոխանցվում է մեզ: Հեղինակը իր բոլոր գործերում գեղարվեստի անդուլ լեզվով սեփական փորձառությամբ է շղարշում իր կերտած կերպարների կյանքն ու փոխհարաբերությունները այլոց հետ: Թեև լինելով գավառական թեմատիկ գրող, շեշտադրում անելով սահմանափակ թվով անձանց իր պատումներում՝ այնուամենայնիվ նա մնում է իր ժամանակի առաջամարտիկ

գրող՝ իր ուրույն վարակիչ պատմողական հնարքով: Իր գրականության ականջալուր հեղինակներին նա մշտապես հորդորում է խորությամբ ուսումնասիրել մարդուն, չսևեռվել միայն սյուժեի վրա, քանզի կարևորը մարդն է, նրա հոգին, մտածումներն ու երազանքները:

Նրա խոր փիլիսոփայության մեջ ներակա է եթե ոչ իրական փրկության գաղափարը, ապա գոնե առկա է երևակայական-ցանկալին: Անկախ այս տեսակետային սահմանափակումից՝ Անդերսոնը արժեքավոր կենսական խիզախում է կատարել՝ որոնելու կյանքի իրական իմաստը գեղարվեստական խոսքի մեջ: Անդերսոնի գրական հերոսները պատկանում են առաջին համաշխարհային պատերազմի և անկումայնության շրջանի սերնդին, մի սերունդ, որ պարզել է իր նյութական անկախությունը, քաղել «ամերիկյան երազանքի» դառը պտուղները: Նա, իրավամբ, ամերիկյան գողտրիկ գավառական քաղաքի ամենաառաջին խորամիտ ու խորաթափանց մեկնիչներից մեկն է: Իր գրական կյանքի կիզակետին նա մի ողջ գրողական սերնդի ուղենիշ է եղել, որը փորձում էր բուռն կերպով իր խոսքը հասցնել արվեստի մակարդակի:

Մեր հետազոտության մեջ հիմնականում կանգ ենք առել հեղինակի մի շարք կարճ պատմվածքների լեզվառճական առանձնահատկությունների վերհանման վրա՝ ներկայացնելով մեր թարգմանական տարբերակը: Մանրազնին քննության ենք ենթարկել «Ձեռքերը» և «Թենդի» գործերը: Առաջին պատումում առանձնակի կարևորություն ունեն ձեռքերը՝ որպես խորհրդանիշ, ինքնատիպ հաղորդակցային միջոց: Գլխավոր հերոսը՝ Ուինգ Բիդլբոմը, ասես քրիստոսանման կերպար է, սակայն եթե այդպես էլ է, Անդերսոնը նշում է, որ Քրիստոսը չհասկացված է և պարտված ժամանակակից աշխարհում [9]: «Ձեռքերը» պատմվածքը սկսվում է մի նախադասությամբ, որն ունի կուռ կառուցվածք և հավաստի գլխավոր դերակատար, որին հեղինակը ներկայացնում է որպես հուզական խռովքի մեջ ընկած մի մարդու: Այսպես. “Upon the half decayed veranda of a small frame house that stood near the edge of a ravine near the town of Winesburg, Ohio, a fat little old man walked nervously up and down” [7, 9]: «Օհայոյի Ուայնսբըրգ քաղաքին մերձ

խոր կիրճին մոտ միօրինակ շարված պստիկ տներից մեկի կիսավեր պատշգամբում փոքրամարմին հաստլիկ մի ծերուկ նյարդայնացած ետ ու առաջ էր քայլում» [4, 2], [5, 48]: Հեղինակի գրին շատ հարազատ է պատկերավորման միջոցների առատությունը: Ահա այդպիսի մի օրինակ. “Across a long field that had been seeded for clover but that had produced only a dense crop of yellow mustard weeds, he could see the public highway along which went a wagon filled with berry pickers returning from the fields” [7, 9]: «Երկայնաձիգ դաշտից անդին, ուր երեքնուկ էր մի ժամանակ ցանված եղել, և որը, սակայն, սոսկ դեղին խիտ մանանեխամոլախոտ էր ծլարձակել, ծերուկին տեսանելի էր մայրուղին, որով առաջ էր ընթանում դաշտից տուն դարձող հատապտղահավաքներով լեցուն մի սայլ» [4, 2], [5, 48]: Այստեղ մակդիր ոճական միջոց է օգտագործված, ինչպես նախորդում: Մակդիրները գործուն ներկայություն ունեն ինչպես այս, այնպես նաև հետագա մյուս կառույցներում. ահավասիկ. “The berry pickers, youths and maidens, laughed and shouted boisterously” [7, 9]: «Պտղահավաքները՝ ջահել աղջիկ ու տղա, աղմկալի ծիծաղում էին ու գոռում-գոչում» [4, 2], [5, 48]: Այստեղ հեղինակը փորձում է ընդգծել տվյալ միջավայրի աղմկոտ ու անհոգ լինելը՝ որպես շփոթահար ծերուկի հակոտնյա, որը արտահայտված է բազմաշաղկապ ոճական միջոցով: Այն գրողի նախընտրած հնարքներից մեկն է իր շատ պատումներում: Դրան զուգահեռ նաև կրկին մակդիր կա այստեղ՝ շաղախված երգիծանքով: Առաջինում բնորոշվում է աղջկական նուրբ ձայնը, մինչդեռ երկրորդը ընդգծված արհամարհանք ու ծաղր է ծերուկի հանդեպ՝ նաև ձայնարկություն-բացականչության միջոցով: «Երկայնաձիգ դաշտից օդի մեջ ձգվեց-տարածվեց աղջկական բարալիկ մի ձայն. “Over the long field came a thin girlish voice. “Oh, you, Wing Biddlebaum, comb your hair, it’s falling into your eyes”, commanded the voice to the man, who was bald and whose nervous little hands fiddled about the bare white forehead as though arranging a mass of tangled locks” [7, 9]: «Հե՛յ, Ուինգ Բիդըլբում, մազերդ սանրի, աչքերդ են ընկնում»,– կարգադրեց ձայնը մարդուն, որը ճաղատ էր, և որի նյարդային մանրիկ ձեռքերը անմիտ շարժվում էին ճերմակ լերկ

ճակատով մեկ, ասես զարդարելիս լինեին խռիվ մազերի հոծ մի զանգված» [4, 2], [5, 48]: Այստեղ փոխաբերությանը զուգահեռ ակնառու է նաև գեղարվեստական համեմատության գործածումը՝ որպես հերոսի կարծեցյալ արդարացումի մի հուսահատ շարժում: Պատումի մեջ առկա ոճական ընդգծուն հնարների ներկայությունը հրաշալի հնարավորություն է ստեղծում ասելիքին գեղագիտական հմայք հաղորդելու առումով: Հաջորդ կառույցի մեջ երկու ոճական հնար կա՝ կրկին մակդիր՝ շաղախված բաղաձայնույթով, որ պատկերում է կերպարի ներքին խռովքն ու տագնապները. “Wing Biddlebaum, forever frightened and beset by a ghostly band of doubts, did not think of himself as in any way a part of the life of the town where he had lived for twenty years” [7, 9]: «Ուինգ Բիդըլբոմը՝ մեկընդմիշտ վախեցած ու պատված ցնորական կասկածների կապանքով, ոչ մի կերպ չէր համարում իրեն մի մասնիկն այն քաղաքի, ու որ քսան տարի ապրում էր արդեն» [4, 2], [5, 48]: Այստեղ միանշանակ ընդգծված է նաև արտաքին աշխարհից նրա մեկուսացված լինելու փաստը: Այդպիսի մի օրինակ է նաև հետևյալը. “In the presence of George Willard, Wing Biddlebaum, who for twenty years had been the town mystery, lost something of his timidity, and his shadowy personality, submerged in a sea of doubts, came forth to look at the world” [7, 10]: «Ջորջ Ուիլըրդի ներկայությամբ Ուինգ Բիդըլբոմը, որը քսան տարի շարունակ առեղծված էր եղել քաղաքի համար, ինչ-որ կերպ ազատվեց իր երկչոտությունից ու ցնորական «ես»-ից, սուզված կասկածի ծովում՝ դուրս ելավ աշխարհին ակն ածելու» [4, 2], [5, 49]: Այստեղ երկու մակդիրի գործածումը նպատակ ունի ընդգծելու հերոսի վայրկենական փորձը՝ ազատվելու մռայլ մտքերից: Մեկ այլ դեպքում. “With a kind of wriggle, like a fish returned to the brook by the fisherman, Biddlebaum the silent began to talk, striving to put into words the ideas that had been accumulated by his mind during long years of silence” [7, 10]: «Մի տեսակ գալարումով, ասես թե ձուկ՝ վտակ ետ դարձող ձկնորսի ձեռամբ, Բիդըլբոմը՝ հավերժ լռակյաց, սկսում էր խոսել անդադար՝ ջանալով բառերի վերածել մտքերը, որոնք խռնվել էին ուղեղի մեջ երկար ու ձիգ տարիների իր լռության ընթացքին» [4, 2], [5, 49]: Այստեղ շատ

հմտությամբ է օգտագործված գեղարվեստական համեմատության նմուշօրինակը՝ հերոսի ձեռքերի շարժումը համեմատելով ձկան գալարումի հետ: Իսկ հետևյալում. “Wing Biddlebaum talked much with his hands. The slender expressive fingers, forever active, forever striving to conceal themselves in his pockets or behind his back, came forth and became the piston rods of his machinery of expression” [7, 10-11]: «Ուինգ Բիդըլբոմը շատ էր խոսում ձեռքերի օգնությամբ: Նուրբ, արտահայտիչ մատները՝ մեկընդմիշ գործուն, մեկընդմիշտ ջանալով թաքնվել ծերուկի գրպաններում կամ էլ մեջքին, դուրս ելան և ասես մխոցի ձողերը դարձան նրա արտաբերած խրթին խոսքերի» [4, 2], [5, 49]: Այստեղ միաժամանակ իրար են լրացնում փոխաբերությունն ու մակդիրը՝ որպես վառ արտահայտություն գրողի գեղագիտական անխախտ ճաշակի: Անդերսոնը, հիրավի, խոսքի գեղագետ-վարպետ է: Դրա վկայությունը այն հաճախադեպ պատկերավորումն է, որով հեղինակի գործերը, սեփական փիլիսոփայական թանզիֆի միջով անցնելով, դառնում են անկրկնելի գոհարներ՝ մարդու հանդեպ ունեցած կարեկցանքի, հանդուժողականության, ինչո՞ւ չէ, նաև սիրո վառ առկայությամբ: Նրա ներկապնակը անդուլ է՝ լի ճշմարիտ կերպար-պատկերներով, մարդկային հոգու խորությունը թափանցելու իր ազնիվ մղումներով: Այս պատումի մեջ գրողը իրեն հատուկ վարպետությամբ կարողանում է մասնավոր կերպարը ընդհանրացնել՝ ռեալիստական խիստ, բայց նաև երբեմն ռոմանտիկ մեղմ գույներով պատկերելով իր ժամանակի անձուկ միջավայրում ապրող հոգիների անլուր տառապանքն ու անօգ վիճակը: Ուինգ Բիդըլբոմի ձեռքերը միանգամայն խորհրդանշան են, ինչպես նաև անունը՝ «թռչնի թև»: Ի թիվս այլ նմանատիպ խորհրդանիշների՝ ձեռքերը խոսուն արտահայտչականությամբ են օժտված, նույնիսկ դրանք շարժուն աշխուժությամբ խոսում են Բիդըլբոմի հոգեկան ապրումների մասին, և նրա պատմությունն էլ սեփական ձեռքերի պատմությունն է. “The story of Wing Biddlebaum is a story of hands. Their restless activity, like unto the beating of the wings of an imprisoned bird, had given him his name” [7, 11]: «Ուինգ Բիդըլբոմի պատմությունը պատմություն է նրա ձեռքերի մասին: Դրանց անխոնջ շարժումը, նման լինելով բանտ-

ված թռչնի թևերի թափահարումի, այդ անունն էր կպցրել նրան» [4, 2], [5, 49]: Այստեղ մակդիրն ու գեղարվեստական համեմատությունը համերաշխորեն շաղկապված են իրար: Հետևյալ դեպքում փոխաբերություն պատկերավորման միջոցը կրկին ընդգծում է հերոսի տագնապները՝ ձեռքերի հետ կապված. դրանք են դարձել իր անուրախ կյանքի հիմնական պատճառը. “The hands alarmed the owner” [7, 11]: «Այդ նույն ձեռքերն էին վախ պատճառում դրանց տիրոջը» [4, 2], [5, 49]: Միայնակ մարդու նուրբ ձեռքերը վեր են ածվել հաղորդակցման, ինքնախոսության, նաև ինքնաղատափետման շարժուն միջոցի, և դրա համար հեղինակին պետք են եղել գործածել այնպիսի հնարքներ, որոնցով ասելիքը հնարավորինս իմաստալից և պատկերային կդառնա: Տագնապների մեջ խճճված հերոսը փորձում է թաքցնել ձեռքերը՝ ի հակակշիռ իր հետ դաշտում վարող մարդկանց կոպիտ ձեռքերի: Այստեղ ձեռքերը կրկին փոխաբերական իմաստով են ներկայանում. “He wanted to keep them hidden away and looked with amazement at the quiet inexpressive hands of other men who worked beside him in the fields, or passed, driving sleepy teams on country roads” [7, 11]: «Նա ուզում էր դրանք թաքցնել հնարավորինս հեռու և ապշանքով էր ակն ածում այն մարդկանց հանդարտ, անարտահայտիչ ձեռքերին, ովքեր դաշտում բանում էին իր կողքին կամ անցնում կողքով՝ քնատ ձիերին քշելով գյուղական ճամփեքին» [4, 2], [5, 49]: Անդերսոնը գեղարվեստական պատկերների միջոցով միաժամանակ ընդգծում է հերոսի ձեռքերի աշխույժ ընթացքը, որը առատություն է արարում՝ ի հեճուկս շրջապատի ծաղրալից անտարբերության: Հետևյալ օրինակում հեղինակը օգտագործում է ոճական կրկնություն. “Winesburg was proud of the hands of Wing Biddlebaum in the same spirit in which it was proud of Banker White’s new stone house and Wesley Moyer’s bay stallion, Tony Tip, that had won the two-fifteen trot at the fall races in Cleveland” [7, 11-12]): «Ուայնսբըրգը հպարտանալ սկսեց Ուինգ Բիդըլբոմի ձեռքերով այն նույն կերպ, ինչպես որ հպարտանում էր բանկիր Ուայթի նորաշեն քարե տնով և կամ թե Թոնի Թիփով՝ Ուեսլի Մոյըրի հովատակով, որ հաղթել էր Քլիվլընդի աշնանային ձիարշավում՝ մեկ մղոն տարա-

ծությունը երկու րոպե տասնհինգ վայրկյանում անցնելու համար» [4, 2], [5, 49]: Այստեղ որոշակի չափաբաժնով նուրբ երգիծանք է նաև զգացվում հերոսի ձեռքերով և ինչով ասես հպարտանալու ուայնսբուրգցիների ցանկության մեջ: Հեղինակային խոսքին բնորոշ պատկեր-հավելումները խոսուն վկայություն են Անդերսոնի պատկերային մտածողության ու գեղագիտական նուրբ ճաշակի:

Հոդվածի պարտադիր տարածքի սղության պատճառով հնարավորություն չունենք շարունակելու պատումում առկա բոլոր ոճական հնարների նկարագրական վերլուծությունը, ուստի սահմանափակվում ենք այսքանով:

«Թենդի» ստեղծագործության քննությունը

Մենք առանձնակի ուշադրություն չենք դարձրել այս և նախորդ գործերի սյուժեի վրա, քանզի մեր խնդրո առարկան լեզվաոճական հետաքրքրվածությունն է: Պարզապես պիտի հավելել, որ այս պատումի հիմքում ընկած է հավատի ու սիրո ձուլման գաղափարը: Այս գործը ևս հատկանշական է լեզվական հնարների հուզական և գեղագիտական գործունությամբ: Այստեղ փոխաբերությանը զուգահեռ ապրում են բաղաձայնույթն ու տարբեր կրկնությունները, զեղչումը, երգիծանքը, մակդիրը, որոնք միանգամայն տեսանելի են դարձնում Անդերսոնի ուրույն ձեռագիրը՝ լի անակնկալներով և հուզահոգեբանական ուշագրավ անցումներով: Պատմվածքը լարված հարաբերությունների մի դրվագ է ներկայացնում, որում կիզակետային է այն պահը, երբ հերոսներից մեկը աղջնակին անվերջ հորդորում է «թենդի» լինել և փորձում հավատ ու սեր ներշնչել ապագայի հանդեպ: Այսպես. “Until she was seven years old she lived in an old unpainted house on an unused road that led off Trunion Pike” [7, 138]: «Մինչ յոթ տարեկան դառնալը նա ապրում էր լքված ճամփի վրայի մի հին չներկված տան մեջ, որ ծայր էր առնում Թրանյըն Փայքից» [3, 2]: Այստեղ, փոխաբերության գործածմանը զուգահեռ, հեղինակը ներկայացնում է պստիկ հերոսուհու կացավայրի անմխիթար վիճակը: Հետևյալ նախադասության մեջ բաղաձայնույթը ինքնանպատակ չէ. այն կերպարի հուզականությունը շեշտադրելու միտում ունի. “His body shook and when he tried to talk his voice trembled” [7, 139]: «Նրա ողջ մարմինը դողում

էր, իսկ երբ փորձեց խոսել՝ ձայնը կերկերաց» [3, 2]: Եվ կրկին հեղինակի նախընտրած ոճերից մեկը՝ կրկնություն, մարդու հոգու խռովքը ընդգծելու համար. “I ran away to the country to be cured, but I am not cured. There is a reason” [7, 139]: «Ես փախա գյուղ, որ բուժվեմ, բայց չեմ բուժված: Դրա համար պատճառ կա» [3, 2]:

Փոխաբերության ուշագրավ օրինակ կա հետևյալ դեպքում, որում հեղինակը պատկերում է կերպարի տագնապած, լարված վիճակը. “The shoulders of the stranger shook violently, and when he tried to roll a cigarette the paper fell from his trembling fingers” [7, 140]: «Օտարականի ուսերն ուժգին ցնցվեցին, ու երբ փորձեց ծխախոտ փաթաթել, թուղթն ընկավ դողացող մատներից» [3, 2]:

Հաջորդ կառույցի մեջ առկա է զեղչում՝ որպես միտումնավոր բացթողում՝ շեշտելու կերպարի խռովքը. ահա. “His body rocked back and forth and he seemed about to fall, but instead he dropped to his knees on the sidewalk and raised the hands of the little girl to his drunken lips” [7, 141: «Նրա մարմինը մի կողմից մյուսն էր ճոճվում և ասես ուր որ է կընկներ, բայց փոխարենը ծնկեց մայթին ու պստլիկ աղջկա թաթիկները մոտեցրեց գինովցած շուրթերին» [3, 2]: Հերթական մակդիրը գալիս է հավաստելու, որ կերպարը ընկղմված է իր խառնափնթոր մտքերի մեջ. “As he went along in the darkness under the trees he forgot the babbling voice of the stranger and his mind returned to the making of arguments by which he might destroy man’s faith in God” [7, 141]: «Մութի մեջ ծառերի տակով անցնելիս Թոմը մոռացավ օտարականի հարբած բարբաջանքն ու կրկին դարձավ այն մտքին, թե ինչ անառարկելի փաստարկ գտնի՝ ոչնչացնելու մարդ-արարածի հավատն առ Աստված» [3, 2]: Դիտարկման մեջ մեզ կրկին հետաքրքրում է պատկերաստեղծ մակդիր-փոխաբերություն համակցությունը՝ որպես հուզաթաթավ վիճակի ճշտիվ պատկերման ապացույց: Ահա. “With childish abandon she gave herself over to grief, her voice breaking the evening stillness of the street” [7, 141]: «Մանկան անկաշկանդվածությամբ նա լիովին հանձնվեց վշտին, ու ձայնը նրա խախտեց փողոցի երեկոյան անդորրը» [3, 2]: Եվ վերջապես, ասելիքի գագաթնակետը՝ աղջնակի պոռթկում- բողոք-ցանկությունը՝ պատկերված ոճական

կրկնությամբ. “I want to be Tandy. I want to be Tandy. I want to be Tandy Hard” [7, 141-142]: «Ուզում եմ Թենդի լինել: Ես ուզում եմ Թենդի լինել: Ուզում եմ Թենդի Հարդ լինել» [3, 2]:

Մանրազնին դիտարկելով այս ամենը երկու լեզուների առկայությամբ, հիմնական շեշտադրում անելով պատկերավորման հնարների հուզագեղագիտական առկայությանը՝ փորձեցինք նաև պարզել մեծ գրողի տագնապները, մտածումները, գավառական աննշան քաղաքի մարդկանց հանդեպ նրա ունեցած խոր մարդասիրությունը, որ տածում է նա իր նմանների, հոգեպես լքյալների հանդեպ: Եվ պատահական չէ, որ նրա գրական պատումներում հույզերը և հոգեբանավերլուծական մոտեցումները իրեն խորթ չեն բնավ: Նա իր խոհերն ու տագնապները իրապաշտորեն ներարկում է իր հրաշալի կարճ պատմվածքների ակոսներին: Նաև բնավ պատահական չէ, որ մեր խնդրո առարկան դրեցինք հեղինակի գործերում ոճերի քննության մեջ, քանզի ցանկացած նման մոտեցում հարստացնում է ուսումնասիրողի լեզվական, մշակութային, ինչո՞ւ չէ, նաև ճանաչողական պատկերացումները:

Ամերիկյան գրականության խոշորագույն ներկայացուցիչ Շերվուդ Անդերսոնի վեպերը և կարճ պատմվածքները աչքի են ընկնում կուռ կառուցվածքայնությամբ, լեզվական անպաճույճ, բայց և խոր լուծումներով, ուշագրավ արտահայտչաձևերով, նաև ուրույն գեղագիտությամբ: Նրա «Ուայնսբըրգ, Օհայո» պատմվածաշարը ռեալիստական գույներով ներկայացնում է գավառական աննշան քաղաքի անձուկ կյանքը՝ լի հոգսերով ու տառապանքով: Նրա կերտած կերպարները տևական մեկուսացման և խորթացման մեջ են, փորձում հեռանալ ինչ-որ մի տեղ, ուր հնարավոր լինի ապրել իրենց երազանքներով ու երջանկությամբ: Անդերսոնի գրողական ձեռագրի մասին խոսելիս պետք է կարևորել նրա յուրատիպ մոտեցումը բառի պատկերավորմանը, մի բան, որ հստակ երևում է մեր դիտարկած «Ձեռքերը», և «Թենդի» պատմվածքներում: Այս պատումներում արտահայտչական միջոցները լիարժեք պատկերացում են տալիս Անդերսոն հեղինակի գրական բարձր ճաշակի մասին, քանի որ նրա ոճը՝ պարզ, հուզականությամբ լի, միաժամանակ անսեթևեթ գիր է, որ կա: Կարելի է վստահաբար

ասել, որ նա՝ որպես ժանրի նորարար, առավելապես քնարական բանաստեղծ է արձակի մեջ, քան թե պարզապես պատմող: Նրա գործերում, ոճական ինքնատիպ հնարքներին զուգահեռ, գործուն ներկայություն ունեն նաև խորհրդանիշները, ինչպես «ձեռքերը» և «թենդին» համանուն պատումների մեջ: Շերվուդ Անդերսոնի գրականությունը մի տեսակ խառնուրդ է ռոմանտիզմի և գեղագիտական զգայունության:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ԱՂԲՅՈՒՐՆԵՐԻ ՑԱՆԿ

1. Անդերսոն Շ., Թենդի (թարգմ.՝ Ն. Ա. Ջաղինյանի) // «Երկունք», թիվ 1 (120), 2012:
2. Անդերսոն Շ., Ձեռքերը (թարգմ.՝ Ն. Ա. Ջաղինյանի) // «Երկունք», թիվ 10 (141), 2013:
3. Անդերսոն Շ., Ձեռքերը (թարգմ.՝ Ն. Ա. Ջաղինյանի) // «Անդին», թիվ 9 (22), 2014:
4. Anderson Sh., Early Writings: White Ray Lewis: Kent State Univ. Pr., 1989.
5. Anderson Sh., Winesburg, Ohio, A Signet Classic, Printing in the USA, 1993.
6. Gaines E., Notable American Novelists, Revised Edition, Volume 1, James Age, Edited by Carl Rollyson, Salem Press, Inc. 2008.
7. Morris A. R., Winesburg, Ohio, (Cliff Notes), 1988.
8. Schevill J., Sherwood Anderson: His life and work. Denver, CO: University of Denver Press, 1951.

ЛИНГВОСТИЛИСТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ КОРОТКИХ РАССКАЗОВ ШЕРВУДА АНДЕРСОНА

Нина Джагинян

Резюме

Ключевые слова: *короткий рассказ, литературный прием, ясность, непосредственность, изолированность, отчуждение, выразительные средства, символы*

В данной статье представлен ряд наблюдений над литературным стилем Шервуда Андерсона. Ш. Андерсон – один из величайших американских прозаиков 20 века. Его реалистические произведения обладают психологической сложностью и отличаются своеобразным индивидуальным стилем. Его короткие рассказы акцентируют внимание на образе и настроении, а также на изолированности и отчуждении персонажей. Его литературный стиль лаконичен и опирается на повседневную разговорную речь. Стиль Ш. Андерсона выделяется также своей ясностью и непосредственностью. Он использует конкретные образы и краткие, сжатые диалоги, которые способствуют лучшему взаимопониманию между писателем и читателем. В произведениях Ш. Андерсона содержатся натуралистические черты, хотя он сам не был носителем этих идей. Собственный опыт придает рассказам дополнительную реалистичность и достоверность. Одним из наиболее известных произведений Ш. Андерсона является «Уайнсбург, Огайо» – сборник коротких рассказов, в которых описывается жизнь людей в вымышленном провинциальном городе. Нами проанализированы два коротких рассказа из этого сборника – «Руки» и «Тэнди». Его персонажи почти всегда одиноки и, как правило, не имеют никакого отношения к другим жителям Уайнсбурга. Эти рассказы содержат ряд интересных лингвостилистических средств, а также символов, которые описывают внутренний мир литературных героев, их эмоции и переживания. Идиостиль Ш. Андерсона оказал заметное влияние на творчество видных представителей современной американской литературы, его последователей, и прежде всего на Эрнеста Хемингуэя и Уильяма Фолкнера.

LINGUO-STYLISTIC ANALYSIS OF SHERWOOD ANDERSON'S SHORT STORIES

Nina Jaghinyan

Summary

Key words: *short story, literary technique, simplicity, directness, isolation, alienation, expressive means, symbols*

The article touches upon some observations on Sherwood Anderson's writing style. Anderson is one of the greatest American prose writers of the 20th century. His realistic works are graced by a psychological complexity and original individual style. His short stories stress character and mood as well as isolation and alienation from society. His writing style is laconic and colloquial based on everyday speech. Anderson's style is also noted for its simplicity and directness. He uses concrete images and terse, compressed dialogues which lead to a better communication between writer and reader. Anderson's writings contain a naturalistic perspective, though he himself doesn't hold such views. His own experiences add a sense of realness and authenticity to the stories. Anderson is best known for his work "Winesburg Ohio", a collection of short stories that explores the lives of people in a fictional rural town. We have analyzed the short stories "Hands" and "Tandy" taken from that collection. His characters are almost always lonely and have no connection with the people of Winesburg, as a rule. His writing involves the usage of a number of remarkable stylistic devices as well as symbols that describe the characters' inner world, their emotions and concerns. Anderson's writing style had a marked influence on some prominent representatives of American modern literature who followed him, most notably Ernest Hemingway and William Faulkner.

ՀՏԴ 811.19

«ՍԱՀԵԼ», «ՍՈՒԶՎԵԼ» ԵՎ ԱՅԼ ԻՄԱՍՏՆԵՐՈՎ ՄԻ ՔԱՆԻ ԲԱՌԵՐԻ ՍՏՈՒԳԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

Հովհաննես Զաքարյան

Հանգուցային բառեր. *հայոց լեզու, հնդեվրոպական նախալեզու, արմատային տարբերակներ, սկզբնահնչյուն, աճական, ձայնդարձ, ածանց, սահող s, փոխառություն*

Ներածություն

Հոդվածը նվիրված է հ.-ե. *sk'ei- «ցայտել; ցատկել» պարզական արմատից անմիջականորեն սերված հայերեն մի շարք այնպիսի բառերի կամ արմատների ստուգաբանությանը, որոնք ունեն «սահել», «սուզվել», «ցնցվել», «սուրալ» և հարակից իմաստներ: Այդպիսի բառերից մի քանիսը ստուգաբանված են (տե՛ս ստորև) և տեղ են գտել գիտական աղբյուրներում: Սակայն հետազոտությունները ցույց են տալիս, որ դեռևս կան նույնարմատ չստուգաբանված կամ ոչ բավարար ճշգրտությամբ ստուգաբանված բառեր: Դրանց հայտնաբերումն ու ստուգաբանությունը կամ վերջինիս ճշգրտումը կարևոր է հայերենի բառապաշարի բնիկ՝ հ.-ե. շերտի գիտական ուսումնասիրության ամբողջացման առումով:

Հայերենում «սահել», «սուզվել», «ցնցվել» իմաստներով կան մի շարք հոմանիշ բառեր (**սայթաքել – սոթ տալ – ցըլ տալ – սահել – սղղալ – սողալ, շօշափել – շոյել – շփել, սուզվել – սկել, ցնծալ – ցնցել** և այլն), որոնց արմատները նաև հնչյունապես աղերսվում են միմյանց՝ տարբերվելով ածանցներով, աճականներով, ձայնդարձի աստիճաններով, բաղաձայնական օրինաչափ հերթագայություններով, շեշտափոխական և փոխազդեցական հնչյունափոխություններով, սակայն մինչ այժմ առկա բառարաններում ու գիտական գրքերում բխեցվել են հաճախ միանգամայն տարբեր ու տարասեռ աղբյուրներից: Սույն հոդվածի խնդիրներից են հոմանիշային շարքեր կազմող այդ բառերի միջև ծագումնաբանական համակարգային կապեր հայտնաբերելը և հ.-ե. նույնական սկզբնաձևերից բխեցնելը:

Հետազոտության ընթացքը և արդյունքները

Հ.-ե. *sk'ei- «ցայտել; ցատկել» պարզական արմատը գիտական աղբյուրներում ներկայացված է տարբերակներով՝ № 1721, (s)kek-, skeg- «ցատկել, արագ շարժվել», № 1727, (s)kĕl- «ցատկել», № 1728, skhel- «սայթաքել», № 1736, (s)ker-2, skerə-: skrē- «ցատկել, շրջվել», № 1745, skēt-: skət- «ցատկել» [15], *skand- «վազել, ցատկել, բխել», *skat- «ցատկել, ցայտել, ժայթքել», *(s)ker- «ցատկել, վազել», *(s)krey- «շարժել, ցնցել, շուրջը թռչել», *(s)kerəd- «ցատկել, կայթել, պարել», *sk'el- «ցատկել, ծուլ լինել», *(s)kreit- «դող, տենդ, ցնցում», *(s)k^{w}at-, *(s)kaut- «ցնցել», *skūbh- «հրել, քշել, շարժել», *sk^{w}alb- / *sk^{w}elb- «լվալ, ողողել, ցայել» [13], *sk´ē-r- «ցատկել» [4, IV, 456-457], [9, 743, ցիր], [1, 125], *sk´əlēq- «թաց; ցողել; ցայտել» [3, 152], *skhē-t- <*skeht- «ցատկել, ցայտել» [14, 207], [16, շիթ], *sk´ə-t- «ցատկել, ցայտել» [12, 623-624, ցայտ] և այլն: Այս բոլորն ընդհանրացնող բնիմաստն է՝ «շարժվել, ընթանալ»:

Նշված աղբյուրներում առկա են այդ արմատից առաջացած հայերեն մի շարք բառեր. **սխալ (սղալ, զղալ, զաղալ)** «թյուրություն, պակասություն, հանցանք» (որից՝ **սխալվել** «վրիպել, խոտորել, գայթել») <*skhal-՝ *skhel- «սայթաքել, սխալվել» [15, № 1728], [4, IV, 224-225], [9, 682][4], **շուփ-** «իրար քսել, տրորել»[5] (որից՝ **շփել** «1. մերսել, մաժել, տրորել, 2. քսել, շոշափել, 3. շոյել, փաղաքշել, 4. ցողել, լցնել (հեղուկը), ջրել, 5. տեղալ, 6. շահել», **շփվել** «հաղորդակցվել, հարաբերվել») <*skhupt-՝ *skeup- «շոշափել, շփել»[6] [9, 595], **ցիր** «սփռված, ցրիվ» <*sk´ē-r- [4, IV, 456-457], [9, 743], [10, 148], [1, 125], **ցատկել** «ոստնել» <*sk´ə-t-կ- [4, IV, 633], [1, 123-129], **ցայտ (ցաթ, ցեթ)** «ցալքուն, շիթ, կաթիլ» <*sk´ə-t- [4, IV, 449], [9, 741], [12,

[4] Թերևս ավելի հարմար կլիներ առաջարկել **աղալ** <***սուղ-ալ** <*(s)k´ō-l- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» բանաձևը (-**ալ** ածանցի համար հմմտ. *տապ-ալ-ել, թավ-ալ-ել, ծավ-ալ, տարգ-ալ* [5, III, 66] ևն): Մյուս՝ **սխալ, զղալ, զաղալ** ձևերը առնմանության հետևանք են և կամ ձայնդարձային տարբերակներ:

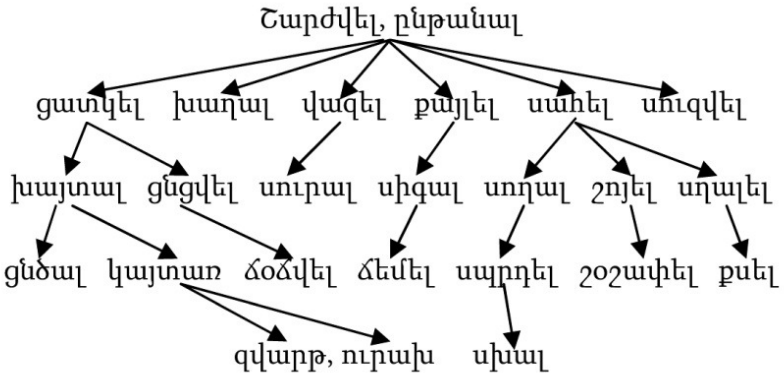
[5] Հ. Աճառյանն այս արմատը չի ստուգաբանել [4, III, 540]:

[6] Հ.-ե.այս արմատի ածանցյալ է նաև ռուս. шупать բառը [9, 595]:

623-624], **շիռ** «լի, առատ» (որից՝ **արբշիռ, շռայլ**) <*skhē-r-s- [9, 588], **շոշոկել** «ջանալ գեղեցիկ երևալու, պչրվել, նազկտալ» <*շոկ- <*skho-g-՝ կրկնությամբ [9, 592], **սէգ** «վեհ, հպարտ» <*(s)k´ei-gh- [4, IV, 207-208], [16] ևն։

2020 թ. լույս տեսած մեր մի հոդվածում առաջարկել ենք այս շարքին հավելել մի խումբ բառեր, որոնց թվում են հետևյալները. **կայթ** «ցատկոտոց, ցնծության պար» <*(s)kəi-t-, **կայտ** «1. առույգություն, եռանդ, 2. ուրախություն, 3. ցատկոտուք» (որից՝ **կայտառ, կայտիռ, կայտռել**) <*(s)kəi-d-, **խայտալ** «1. ցատկոտել, թռչկոտել, կայտռել, ոստոստել, տրտինգ տալ, 2. ցնծալ, հրճվել, ուրախանալ» <*(s)khəi-d-, **խրախ** «1. ուրախ, զվարթ, կայտառ, 2. ուրախություն, խնջույք» <*խուր-ախ <*(s)khō-r-, **ցնծալ** «հրճվել, խայտալ» <*ցունծ- <*sk´ō-n-g´-, **ճայթել** «1. պայթել, 2. ճաքել, ճեղքվել, կոտրվել, 3. շաչել, 4. կայթել, խաղալ, 5. ցնծալ, 6. ցատկտել, թռչկոտել» <*sk´həi-t-, **զուարթ** «1. կենսուրախ, բերկրալի, 2. խնդումերես, 3. ժիր, աշխույժ, կայտառ, 4. զգաստ, արթուն, առույգ» <*(s)kʷhuə-r-թ-, **զուարճ** «1. ուրախ, ցնծալի, 2. ծիծաղաշարժ» <*(s)kʷhuə-r-ճ-, **ժայթքել** «1. ուժգին դուրս մղել, արտավիժել, 2. թափով բխել, 3. փսխել, 4. պոռթկալ» <*skʷhəi-t-ք-, **քայլ** <*(s)kəi-l-, **ծուլ լինել** «թռչկոտել, վեր ցատկել» <*(s)k´hō-l- ևն [6]։

Իմաստային այս առերևույթ բազմազանության մեջ օրինաչափություններ գտնելու և իմաստային անցումները համակարգված ներկայացնելու նպատակով կազմել ենք գծապատկեր՝ իմաստային զարգացման շրջված ծառի տեսքով (տե´ս ստորև)։ Այս իմաստները դուրս են բերված վերոհիշյալ աղբյուրներից։ Իմաստային անցումները մերթ արմատային տարբերակների ու դրանց ածանցյալների միջև են (միջբառային անցումներ), մերթ առանձին բառերի տարբեր իմաստների միջև (ներբառային անցումներ)։ Սա անցումների ամբողջ գունապնակը չէ։ Բազմաթիվ ավելի մասնավոր անցումներ անտեսված են՝ գծապատկերը չխճողելու համար։

Գծագիր: ***Իմաստային զարգացումների «ծառ»***

Այս արմատից կարելի է բխեցնել նաև հայ. «սահել», «սուզվել», «ցնցվել» և հարակից այլ իմաստներով հետևյալ բառերը. **սայթաքել, սոթ տալ, սահել, սահնակ, սղղալ, ցըլ տալ, սողալ, սպրդել, սղալել, շօշափել, շոյել, քսել, փաղաքուշ, սոյր, սուրհանդակ, սուրհապ, սոյզ, սկել, ցունց, ճօճ, ճեմել, շոհանալ**[7]: Հ.-ե. արմատի՝ ձայնդարձի տարբեր աստիճաններով, տարբեր աճականներով ու ածանցներով բաղադրված տարբերակներից սերված այս բառերի ստուգաբանությունները կատարված են հայերեն և այլալեզու նույնարմատ զուգահեռների հնչյունական, բառակազմական, իմաստային վերլուծությունների հիման վրա: Հաշվի են առնված նաև հայերեն նյութի բարբառային տարբերակները:

Այդ բառերի ստուգաբանությունը կամ վերաստուգաբանությունն էլ սույն հոդվածի հիմնական նորույթն է: Անդրադառնանք այդ բառերին հերթականությամբ:

[7] Հ.-ե. այս արմատի այլալեզու ածանցյալները նույնպես իմաստային բազմաթիվ ճյուղավորումներ ունեն, որոնք ստորև կներկայացվեն հայերեն տարբեր բառերի ստուգաբանության կապակցությամբ:

1. «Սահել» իմաստով բառեր

Սայթաքել «ոտքը սահել, գայթել, սոթ տալ, պլստալ» բառը Հ. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանը չեն ստուգաբանել [4, IV, 169], [9, 666]: Սակայն Գ. Ջահուկյանը կասկածով հնարավոր է համարել *սայթ-աք* կազմություն՝ **աք**-ը ենթադրելով «ոտք» իմաստով արմատը (նույն տեղում): Հ. Աճառյանը մեկ այլ առիթով **աք**-ը համարել է ածանց՝ «մասնիկ» [5, 67], որ ավելի համոզիչ է: Նկատի ունենալով, որ սայթաքելը, սահելը շարժման, ընթացքի տարատեսակներ են (ինչպես և ցատկելը, թռչելը, լողալը, վարգելը, վազելը, քայլելը, սողալը, մագլցելը, սուզվելը և այլն), նաև արտաքին նմանությունը *ցայտ, ժայթ, կայթ, կայտ, խայտ-* արմատների հետ, կարելի է առաջարկել **սայթ-** <*(s)k´əi-t- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը (**-աք** ածանցի համար տե՛ս [9, 802])[8]:

Սոթ (սօթ, սութ) «սայթաքում» (որից՝ **սոթ տալ** «սայթաքել, գայթել, պլստալ, սահել, սղոցել», **սոթլիկ** «1. սայթաքուն, պլստան, 2. լպրծուն, 3. ողորկ, հարթ, կոկ(լիկ)», **սոթտվան** «սոթլիկ, պլստան, սահուն», **սոթին** «թեք, զառիվայր, զառիկող») բառը [8, IV, 238], [7, V, 372-373] ստուգաբանական բառարաններում բացակայում է: Սա փաստորեն **սայթ-** արմատի հոմանիշն է, հետևաբար կարելի է դիտարկել որպես նրա ձայնդարձային տարբերակ՝ **սոթ** <*(s)k´o-t- <*sk´ei- «ցատկել, վազել»: Անշուշտ, սրա կրկնավորն է **սոթոթ (սութութ) անել (տալ)** «1. թեքության վրա սահեցնելով ցած գցել, 2. հետույքի վրա սողալով շարժվել, 3. սահել գնալ (կաքավի մասին)» բառը [8, IV, 238], [7, V, 373]՝ *սոթ-սոթ > սոթոթ:*

Սահել «1. սղոցել, սայթաքել, սոթ տալ, գայթել, պլստալ, լպրծել, 2. թեթև կերպով շարժվել՝ ընթանալ, 3. տատանվել, տարու-

[8] Այլալեզու նույնարմատ զուգահեռներից են՝ հ.հնդկ. skhal, skhalatē «սխալվել, երերալ, տատանվել, դողդոջել, թերանալ, սայթաքել, կաղալ, մոլորվել», skhalita- «1. դողդոջուն, վարանոտ, երերուն, 2. սխալ, թերի, պակասավոր, 3. ապշած մոլորված», հուն. σφάλλω «սահեցնել, սխալեցնել, խաբել», σφάλλομοι «սահել, սայթաքել, ընկնել, սխալվել, թերանալ», σφάλμα «սխալ, վրիպակ, թերություն, արկած, աղետ» [4, IV, 224, սխալ], [15, № 1728]: Հմմտ. նաև անգլ. skate «սահել, չմշկել, չմուշկ», ռուս. кататься «սահել, զբոսնել, ման գալ»:

բերվել, 4. ծփալ, երերալ, 5. հոսել, 6. սողալ, սողոսկել» բառը Հ. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանը չեն ստուգաբանել [4, IV, 161-162], [9, 664]: Իմաստից ելնելով՝ առաջարկում ենք կապել նույն հ.-ե. արմատի հետ, ինչ **սայթ** և **սոթ** արմատները, միայն թե այլ աճականով՝ **սահ-** <*(s)kʹə-gʷh- <*skʹei- «ցատկել, վազել»[9]:

Սահնակ «ձյան կամ սառույցի վրա սահելով ընթացող փոխադրամիջոց, սղոան, խզակ, բալխիր» բառը Հ. Աճառյանը համարել է հայերենում վերաստուգաբանված փոխառություն չաղաթայերեն sanaq հոմանիշից [4, IV, 162][10]: Համոզիչ չի թվում: Հայաստանը լեռնոտ ու ձյունառատ երկիր է, և անհավանական է, որ սահնակին ծանոթանար ուշ միջնադարի միջինասիական թյուրքական գրական-գրքային լեզվի միջոցով: Մանավանդ որ **սահնակ** բառը հայերենում ունի թափանցիկ կառուցվածք՝ **սահ-ուն-ակ* կամ *սահ-նակ* (**-նակ** ածանցի համար հմմտ. *աղջ-նակ, փոխ-նակ, կոչ-նակ, սկս-նակ, խոս-նակ, խոտոր-նակ, սող-նակ* ևն) [11, 309]:

Սղղալ «սահել, սայթաքել, սոթ տալ, գայթել, պլստալ» (որից՝ **սղղան** «սահնակ») բառը [8, IV, 232], [7, V, 365] ստուգաբանական բառարաններում բացակայում է: Սրա ***սուղ-** արմատը (**ղ**-ի սաստկական կրկնությամբ), իմաստից ելնելով, առաջարկում ենք կապել նույն հ.-ե. արմատի հետ, ինչ **սայթ, սոթ** և **սահ-** արմատները, միայն թե այլ աճականով՝ ***սուղ-** <*(s)kʹō-l- <*skʹei- «ցատկել, վազել»: Սրանից են **սղլիկ** «սահուն, սոթլիկ, պլստան», գուցե նաև **սղին (սղոն)** «1. ջրի երեսին բռնած բարակ սառույց, 2. հալվող սառույցի մեծ կտորներ, որ գետը տանում է» [7, V, 364] բառերը[11]:

Ցղլ տալ «սոթ տալ, սայթաքել, սահել» [7, VI, 271] բառը ստուգաբանական բառարաններում բացակայում է: Իմաստից ելնելով՝

---

[9] Հ.-ե. *gʷh > **հ** համապատասխանության համար հմմտ. **դեհ** <*dheg*ʷ*h- «այրել» [9, 192, դեհ 2]:

[10] Գ. Ջահուկյանն այս բառին չի անդրադարձել: Իսկ Ս. Մալխասյանցը կասկածելի է համարել Հ. Աճառյանի կարծիքը [8, IV, 176]:

[11] Հմմտ. ռուս. скользить < նախասլավ. *kъlz- «սահել, սայթաքել, սղղալ» [17]:

առաջարկում ենք կապել վերոհիշյալ **սայթ, սոթ, սահ-** և **սղղալ** բառերի նախաձևի հետ՝ **ցըլ** <*ցալ <*sk´ə-l- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանական բանաձևով (բարբառային **ա**<**ը** անցման համար հմմտ. **սառ**<**սըռ, քար**<**քըռ, քռայ** ևն)։

Սողալ (բրբռ. **ցուղիլ**) «մարմնով սահելով շարժվել՝ ընթանալ» բառը Հ. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանը համարել են հավաստի ստուգաբանություն չունեցող [4, IV, 240-241], [9, 686]։ Իմաստից և ձևից ելնելով՝ հարկ է ենթադրել, որ սրա **սող-** արմատը **սղղալ** բառի **սուղ-** արմատի ձայնդարձային տարբերակն է՝ **սող-** <*(s)k´o-l- <*sk´ei- «ցատկել, վազել»։ Այս արմատի ընդլայնված տարբերակներ են՝ **սողմ-, սողկ-, սողոսկ-, սողուսկ, սողոպ-** [5, III, 67], [4, IV, 240-241], [8, IV, 240]։ Իմաստային անցման համար հմմտ. վերոհիշյալ **սահել** բառի «1. սայթաքել, 2. ընթանալ, 3. տարուբերվել, երերալ, 4. սողալ» իմաստները։

Սպրդել (սպրծել) «1. սողոսկել, խցկվել, 2. վրիպել, սխալվել, 3. դուրս պրծնել, ձեռքից սահել՝ փախչել» բառը Հ. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանը չեն ստուգաբանել [4, IV, 267], [9, 693]։ Իմաստից ելնելով՝ կարելի է կապել վերոհիշյալ **սխալ** և **սողալ** բառերի նախաձևերի հետ՝ ենթադրելով ***սուպ-ր-դ/ծ <***(s)k´ō-b- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը, որտեղ *b-ն, **ր**-ն և **դ/ծ**-ն ածականներ են։

Սղալել «1. հարդարել, կոկել, հարթել, ուղղել, շտկել, 2. շոյել, շփել, քսել, փաղաքշել, 3. փաղաքուշ խոսքեր ասել» բառը [8, IV, 232], [7, V, 364] ստուգաբանական բառարաններում բացակայում է։ Սա իմաստով մոտիկ է «սահել» նշանակող բառերին և ձևով նման է **սղղալ** բառին, ուստի կարծում ենք, որ ածանցավոր բառ է՝ ***սուղ-ալ-ել**, որի արմատը նույնական է **սղղալ** բառի արմատին (**-ալ/-ել/-իլ** ածանցի համար հմմտ. *տապ-ալ-ել, թավ-ալ-ել, ծավ-ալ, տարգ-ալ, այց-ել-ել, արգ-ել-ել, վայ-ել-ել, տես-իլ, կաթ-իլ* ևն)։

Շաւշափել (շօշափել) «1. ձեռքը քսելով զգալ, 2. ձեռք տալ, դիպչել» բառը Հ. Աճառյանը համարել է կրկնավոր **շափ** արմատից, որը նույնացրել է վերոհիշյալ **շուփ**-ի հետ՝ թողնելով առանց ստուգաբանության [4, III, 547]։ Գ. Ջահուկյանը մասամբ համակարծիք է, սակայն չի մեկնաբանել արմատային տարբերակների փոխհա-

բաբերությունը և չի տվել **շափ**-ի նախաձևը [9, 584]: Կարծում ենք՝ այդ նախաձևը պետք է լինի *skhə(u)-p- «շոշափել, շփել» <*sk´ei- «ցատկել, վազել»:

Շոյել «ձեռքով մեղմ շփել, փաղաքշել, փայփայել, ձեռքը քսել» [8, III, 531] բառը ստուգաբանական բառարաններում բացակայում է: Սա իմաստով մոտիկ է «սահել» նշանակող բառերին, գրեթե հոմանիշ է **սղալել, շփել, շօշափել** բառերին: Ուստի կարելի է ենթադրել **շոյ-** <*skhou-/*skheu- «շոշափել, շփել» <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը:

Քսել «շփել, շոշափել, օծել» բառը համարվում է ածանցյալ **քիս** «քսելիք բան, պնակիտի վրա քսվող կավ» արմատից, որի ծագումը համարվում է անհայտ [4, IV, 580], [9, 783]: Իմաստից ելնելով՝ կարելի է ենթադրել ***քիս** <*(s)kō-k´- <*skeu- «շոշափել, շփել» <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը:

Փաղաքուշ «քսու, քսմսվող, քծնող, շողոքորթ, կեղծավոր» (որից՝ **փաղաքշել** «գգվել, փայփայել, շոյել») բառը Հ. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանը չեն ստուգաբանել [4, IV, 474], [9, 756]: Իմաստից և ձևից ելնելով՝ կարելի է առաջարկել **փաղա-քուշ** <*(s)kō-k´w- <*skeu- «շոշափել, շփել» <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը, որտեղ **քուշ** արմատը վերոհիշյալ **քսել** բառի **քիս** արմատի ձայնդարձային տարբերակն է՝ **u – շ** անցմամբ (հմմտ. *սաստ – շեշտ, սալոր – շլոր, սեպ – շեպ (բրբռ.), սեմ – շեմ, մասիկ – մաշիկ* ևն), **փաղ-/բաղ**-ը նախածանց է՝ «կից, հար, կիպ» իմաստով [4, IV, 472-473], [9, 756]:

2. «Սուրալ» իմաստով բառեր

Սոյր «արագ վազք» (որից՝ **սուր(հ)ալ** «1. սլանալ, 2. փախչել», **զաղտասոյր** «ծածուկ ներս սպրդող») բառը Հ. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանը չեն ստուգաբանել [4, IV, 242], [9, 687]: Այս արմատի թե՛ իմաստը, թե՛ ձևը թույլ են տալիս առաջարկելու **սոյր** <*(s)k´ou-r-(ti)- <*(s)k´e-r- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը, որտեղ *r-ն ածական է, *-ti-ն՝ ածանց[12]: Սրա օգտին են վկա-

[12] Այս *-ti > **հ** ածանցի համար հմմտ. *բահ (բհի, պհի, բիր)* <*բարհ <*bhər-ti- «ծակել, կտրել, փորել» [9, 113]:

յում նաև այլ լեզուներում առկա նույնարմատ զուգաբանություն-ները՝ մ.ս.գերմ. scheren «վազել, շտապել», ս.գերմ. scheren «գնալ, շտապել, վազել», մ.բ.գերմ. schërn «շտապել, հեռանալ», schurz «ցատկ, վազք, ընթացք», լիտվ. skrieti «քայլել, շարժել, ճախրել, շտապել», ռուս. шевелить «շարժել» [13, *(s)ker-, *(s)krey-]:

Սուրհանդակ «թղթատար» բառը Հ. Աճառյանը համարել է հավաստի ստուգաբանություն չունեցող [4, IV, 256]: Գ. Ջահուկյանը ենթադրել է «իրանական փոխառություն, բայց բուն աղբյուրը չի հավաստված» [9, 690]: Փաստորեն մերժվել է այդ բառի կապը վերոհիշյալ **սուրհալ** բառի հիմքի հետ, որ ենթադրել են դեռևս «Նոր բառգիրք հայկազեան լեզուի»-ն, Տերվիշյանը, Մառը [4, IV, 256]: Բայց այդպես մտածելու տեղիք է տալիս բառի իմաստային կազմը՝ «սուրալով տեղեկություն տեղափոխող, արագագնաց թղթատար»: Ուստի կարծում ենք, որ պետք է վերահաստատել այդ տեսակետը՝ առաջարկելով **սուրհ-անդ-ակ** ստուգաբանությունը, որտեղ առկա է **–անդ-ակ** բաղադրյալ ածանցը (հմմտ. *այլ-անդակ, օժ-անդակ, ասպ-անդակ, բով-անդակ, կարկ-անդակ, եռ-անդակ* ևն): Առանձին **–անդ** ածանցի համար հմմտ. *եռ-անդ, արգ-անդ, վարս-անդ, կալ-անդ, հիւ-անդ, մարմ-անդ, խախ-անդ* ևն [9, 797]:

Սուրհապ «մի տեսակ քամի» բառը Հ. Աճառյանը չի ստուգաբանել [4, IV, 256-257]: Գ. Ջահուկյանի բառարանում բացակայում է: Սուրալը քամու հատկանիշ է: Ուստի կարելի է այս բառը կապել վերոհիշյալ **սուրհ-** հիմքի հետ՝ **-ապ** ածանցով (**-ապ/-իպ/-եպ/-ոպ** վերջածանցի համար հմմտ. *կամ-ապ «բուս.», խուճ-ապ, խծ-ապ «վրակար», խծ-իպ «1. եղունգի փուշ, 2. խծապ, 3. ճյուղահյուս ցանկապատ», կճ-իպ «դմակի ծայր», կճ-եպ, կլ-եպ, ծլ-եպ, գլ-եպ, խծ-եպ, կոռ-ոպ «փայտե շինություն սյուների վրա», ճիլ-ոպ* և այլն):

3. «Սուզվել» իմաստով բառեր

Սոյզ «1. ընկղմում, խորացում, 2. որջ, բույն» բառը Հ. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանը չեն ստուգաբանել [4, IV, 241-242], [9, 687]: Որպես շարժման տարատեսակի անվանում՝ սա ևս փորձել ենք կապել հ.-ե. վերոհիշյալ <*sk´ei- «ցատկել, վազել» արմատի հետ՝ նկատի առնելով հատկապես ձևային նմանությունը **սոյզ-** արմատի

հետ՝ աճականի տարբերությամբ: Ուստի առաջարկում ենք **առյզ-** <*(s)k´ou-g´h- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը, որտեղ *g´h-ն աճական է: Իմաստային անցման համար հմմտ. ռուս. **сигать** «1. ցատկել, թռչել, 2. սուզվել, 3. ճողոպրել» [17]:

Սկել «1. սուզվել, ընկղմվել, իջնել ջրի տակ, 2. խրվել, մխրճվել, 3. անհետանալ, չքվել, աչքից կորչել» բառը[13] Հ. Աճառյանը, հետևելով Բենվենիստին, համարել է **սիկ** «տիղմ, ցեխ» բառի ածանցյալ՝ դա էլ համարելով փոխառություն իրան. գվռ. ենթադրյալ *sik «ավազ» ձևից [4, IV, 212]: Գ. Ջահուկյանը փոխառության գաղափարը չի ընդունել, սակայն նոր առաջարկ էլ չի ներկայացրել [9, 649]: Փաստերն ապացուցում են, որ անհավաստի է նաև **սկել** < **սիկ** անցման գաղափարը, և հավանական է **առյզ** < **սկել** կապը: Խնդիրն այն է, որ կա **սուկսուկ** «գլուխը ջուրը մտցնել-հանելը» բառը, որի արմատի հետ էլ Մալխասյանցը կապել է **սկ(վ)ել** «սուզվել» բառը [8, IV, 247], [7, V, 405][14]: Ուստի առաջարկում ենք **սկ-ել** <***սուկ-** <*(s)k´ō-g^{w}- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը, որտեղ *g^{w}-ն աճական է:

4. «Ցնցվել, տատանվել, շարժվել» իմաստով բառեր

Ցունց (ցանձ) «թափահարում, շարժում, տատանում, թոթվում» (որից՝ **ցնցել, ցնցխ(տ)ել** [7, VI, 278], **ցնցտել** [8, IV, 468] «թոթվել, թափ տալ», **ցնցխազ** «թրթռուն, թրթռացող (ձայն)» [7, VI, 278], **ցանձել** «թոթվել, թափ տալ») բառը Հ. Աճառյանը չի ստուգաբանել [4, IV, 463]: Գ. Ջահուկյանը համարել է անհայտ ծագման՝ քիչ հավանական համարելով կապը հ.-ե. *k´enk- «տատանվել» արմատի հետ [9, 744]: Նկատի ունենալով թե՛ իմաստային, թե՛ ձևային մերձավորությունը վերոհիշյալ **ցնծալ** «թռչկոտել, խայտալ, հրճվել», **ցնցղել** «շաղ տալ, ցողել, ցայլել», **ցուց(ք)** «ցնծություն, կայթ» բառերի հետ՝ առաջարկում ենք **ցունց** <*sk´ō-n-sk´- (**ցանձ** <*sk´ə-n-g´h-)

---

[13] Կա նաև **սկռել** «սկել» տարբերակը՝ սաստկական **ռ** միջածանցով [7, V, 362]:

[14] Ի դեպ, Ս. Մալխասյանցի բառարանում և մասամբ այլուր բաղարկված են **սկել** «սուզվել» և **սկանալ** «սիկ՝ տիղմ դառնալ, նստվածք տալ» բառերը [8, IV, 227-228], [7, V, 361], [2, 1310]:

<*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը, որտեղ *n-ն և *sk´/*g´h-ն աճականներ են[15]:

ճօճ (ճաւճ) «1. շարժում, 2. տատանում, երերանք, 3. կախօրրան, 4. (բրբռ.) մի տեսակ պար, 5. դյուրաթեք, ճկուն, 6. սիրուն, գեղեցիկ, նազելի[16]» (որից՝ բրբռ. **ճօճալ** «սեթևեթել, կոտրատվել» **ճօճկտալ** «սեթևեթելով քայլել, կոտրատվելով ճեմել՝ զբոսնել, կաքավել» [7, III, 409]) բառը Հ. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանը չեն ստուգաբանել [4, III, 217], [9, 498]: Հաշվի առնելով իմաստային ընդհանրությունը վերոհիշյալ **ցունց** արմատի հետ («տատանում»)՝

---

[15] Այլ լեզուներում առկա զուգաբանություններից հիշենք՝ լիտվ. šuoli-s «ցատկոտել, ցնցվել» [13, *sk'el-], հ.անգլ. hriø «տենդ», հ.բ.գերմ. (h)rīdōn «ցնցվել, դողալ», (h)ritto, rito «տենդ», մ.իռլ. crith «ցնցում, տատանում, դող, տենդ», կիմր. cryd «օրորոց, տենդ», ysgryd, կոռն. scruth, բրետ. skrija «ահից սարսուռ» [13, *(s)kreit-], հ.հնդկ. ksubhyati, ksōbhatē, ksubhnōti, ksubhnāti «ճոճվում է, դողում է», սերբ.-խորվ. скупсти, скубем «քաշել, ցցել [13, *skūbh-], կսմթել», դան. skvalpe «ճոճվել, թափահարվել, ծածանվել» [13, *skʷalb- / *skʷelb-], հ.բ.գերմ. scutten «թափ տալ, հրել», լիտվ. kutēti «թափ տալ», հ.նորվ. hossa «ցնցվել, աքացի տալ», հ.անգլ. scuddian «ցնցվել, ճոճվել, տատանվել, տարուբերվել, թափահարել», մ.անգլ. scuderen, մ.նիդ. scudden; scuderen «դողալ, դողդողալ», հ.սաքս. skuddian «տատանվել, ցնցվել», մ.բ.գերմ. schütelen, լատ. quatiō, -ere «տատանվել, ցնցվել, ճոճվել», quassus «ցնցում, տատանում» [13, *(s)kʷat-, *(s)kaut-], անգլ. shake, շոտլ. schake, schak, արևմ.ֆրիզ. schaekje «ցնցել», նիդ. schaken «փախչել, մաքրել, ցնցել», schokken «թափահարել, ցնցել», ս.գերմ. schaken «շարժել, հեռացնել, հրել, ցնցել», schacken «թափահարել, ցնցել», շվեդ. skaka «ցնցել», ռուս. скакать «ցատկել» <*(s)keg-, (s)kek- «ցատկել, շարժել» [16, shake], անգլ. shock, shog «ցնցում», իսլ. skykkjun «դողդոջուն» <*(s)kAg', *(s)eg- «ցնցել, իրարանցում, խառնաշփոթ» [16, shock]: Հմմտ. նաև ռուս. качать «ճոճել»:

[16] **ճօճ** բառի այս վերջին՝ «սիրուն, գեղեցիկ, նազելի» իմաստը հաճախ առանձնացվում է՝ որպես **ճօճ** «տատանում» բառի տարարմատ համանուն [4, III, 218], [9, 682]: Սակայն **ճոճկտալ**, այլև նույնարմատ **շոշոկել** «ջանալ գեղեցիկ երևալու, պչրվել, նազկտալ» <*շոկ- <*skho-g-՝ կրկնությամբ [9, 592] բառերը վկայում են, որ ունենք մեկ միասնական **ճօճ** արմատ՝ իմաստային ճյուղավորումներով:

առաջարկում ենք **ճօճ** < **ճաւճ** <*sk´hau-gʷy-/*sk´heu-gʷy- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը, որտեղ *gʷy-ն աճական է[17]:

ճլորթի «ճոճանակ» և **ճլորքվել** «ճոճվել» [7, III, 394], [8, III, 213] բառերը ստուգաբանական բառարաններում չկան: Ակնհայտ է, որ դրանց ընդհանուր հիմքն է **ճլոր-**, իսկ **թ-**ն աճական է, **ի-**ն և **ք-**ն՝ ածանցներ (**թ+ի** «աճական+ածանց» կապակցության համար հմմտ. *յուռ-թ-ի, մոր-թ-ի*): Ելնելով **ճօճ** բառի հետ հոմանշությունից՝ կարելի է առաջարկել **ճլ-որ-** <**ճուլ-** <*sk´hō-l- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը (**-որ** ածանցի համար հմմտ. *գլ-որ, պղտ-որ, մոլ-որ, բոլ-որ, բեկ-որ, հատ-որ, կտ-որ, կլ-որ, յորդ-որ «խրախուսյս», յորդ-որ «առատ»* ևն): Չևի առումով հմմտ. նաև վերոհիշյալ նույնարմատ **ցըլ տալ, սղղալ, սռղալ, սղալել, ծուլ լինել** բառերը:

ճեմել «ման գալ, զբոսնել, սիգալով՝ վեհորեն քայլել» բառը Հ. Աճառյանը, հետևելով Հյուբշմանին, համարել է փոխառություն պահլ. ենթադրյալ *čām «ճեմք, նազելով քայլվածք» հոմանիշից՝ չնայած **ā > է** անցման անսովորությանը [4, III, 195-196]: Գ. Ջահուկյանը համաձայն է այս կարծիքին [9, 491-492]: Նկատի ունենալով վերոհիշյալ **ճօճալ, ճօճկտալ** բառերի հետ իմաստային ընդհանրությունը («քայլել, զբոսնել») և ձևային նմանությունը, ինչպես նաև **սէգ** բառի հետ իմաստային ընդհանրությունը («վեհ»)՝ առաջարկում ենք այս բառի բնիկ հ.-ե. ծագման վարկած՝ **ճեմ-** <*sk´he-m- <*sk´ei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությամբ, որտեղ *m-ն աճական է[18]:

---

[17] Այլալեզու նույնարմատ զուգահեռներ են՝ հուն. κράδη «ճոճանակ; վերև», κραδάω «ճոճվել» [15, № 1736], հ.անգլ. scuddian «ցնցվել, ճոճվել, տատանվել, տարուբերվել, թափահարել», հ.սաքս. skuddian «տատանվել, ցնցվել», մ.բ.գերմ. schut «հետուառաջ շարժվել», schütelen, schütteln «տատանվել, ցնցվել», hotze, hotsche «օրորոց», լատ. quatiō, -ere, quassī, quassum «տատանվել, ցնցվել; ճոճվել» [13, *(s)kʷat-, *(s)kAut-] և այլն:

[18] Այլալեզու նույնարմատ զուգահեռներից հիշենք՝ լատվ. suõlis, suola «քայլ» [13, *sk'el-], հ.իսլ. skriða «ընթանալ», ն.բ.գերմ. schreiten «քայլել», լիտվ. skrieti (/skrieti), skreja, skrējō «քայլել, շարժվել», լատ. crīsō(/crissō), -āvī, -āre «ճիշտ շարժվել» [13, *(s)krey-], մ.իռլ. ceird «քայլելը», կիմր. cerddaf «քայլել» [15, № 1736], լիտվ. šuolys «վարգ», լատվ. suolis «քայլ», ալբ. škel- «քայլ» [15, № 1727] և այլն:

Շոհանալ «ճեմել, ման գալ» բառը Հ. Աճառյանը և Գ. Ջահուկյանը չեն ստուգաբանել [4, IV, 240-241], [9, 686]: Քանի որ իմաստով հարում է վերոհիշյալ **ճեմել** բառին, իսկ ձևն էլ թույլ է տալիս կապելու դրա նախաձևին, առաջարկում ենք **շոհ-**անալ <*skho-gʷh- <*skʹei- «ցատկել, վազել» ստուգաբանությունը, որտեղ *gʷh-ն աճական է (համմտ. վերոհիշյալ **սահ-ել** բառի ստուգաբանությունը):

Եզրակացություն

Այսպիսով ներկայացրինք հայերեն մի շարք բառեր (**սայթաքել, սոթ տալ, սահել, սահնակ, սղղալ, ցըլ տալ, սողալ, սպրդել, սղալել, շօշափել, շոյել, քսել, փաղաքուշ, սուր(հ)ալ, սուրհանդակ, սուրհապ, սոյզ, սկել, ցունց, ճօճ, ճեմել, շոհանալ**), որոնք մեծ մասամբ մինչ այժմ համարվել են կա՛մ հավաստի ստուգաբանություն չունեցող (անհայտ ծագման), կա՛մ փոխառություն այլ լեզվից: Հնչյունային, ձևույթային և իմաստային վերլուծությունների հիման վրա առաջարկվել են այդ բառերի ստուգաբանության նոր վարկածներ, որոնց համաձայն՝ դրանք սերված են հ.-ե. *sk'ei- «ցայտել; ցատկել» արմատից: Նաև ներկայացվել են բառասկզբի հ.-ե. շարժուն *s-ով *(s)k$^{(ʲ)(ʷ)}$(h)- կապակցության դիմաց բաղաձայնական **ս/ց/շ/ք/ճ** հերթագայության նոր օրինակներ: Այս բառերը կազմում են հոմանիշային խմբեր (**սայթաքել – սոթ տալ – ցըլ տալ – սահել – սղղալ – սողալ, շօշափել – շոյել – շփել, սուզվել – սկել, ցնծալ – ցնցել, ճօճ – ճլորթի** և այլն), որոնք առնչվում են իմաստային հանրույթային կապերով: Դրանց միջև փորձել ենք տեսնել նաև ձևային-ծագումնաբանական ընդհանրություն՝ հիմնավորելով դա ներքին ու արտաքին համեմատություններով և ստուգաբանական բանաձևումներով:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աղաբեկյան Մ., Հայերենի համեմատական ուսումնասիրության հարցեր, Երևան, 2017:
2. Աղայան Է., Արդի հայերենի բացատրական բառարան, Երևան, 1976:
3. Աղայան Է., Բառաքննական և ստուգաբանական հետազոտություններ, Երևան, 1974:
4. Աճառյան Հ., Հայերեն արմատական բառարան, հհ. 1-4, Երևան, 1971-1979:
5. Աճառյան Հ., Լիակատար քերականություն հայոց լեզվի, հ. III, Երևան, 1957:
6. Զաքարյան Հ., «Ցատկել, ցայտել, ժայթքել» իմաստներով հայերեն մի քանի բառերի ստուգաբանություն. // «Զահուկյանական ընթերցումներ» հայերենագիտական միջազգային գիտաժողովի նյութեր, Երևան, 2020, էջ 65-76:
7. Հայոց լեզվի բարբառային բառարան, հհ. 1-7, Երևան, 2001-2012
8. Մալխասեանց Ս., Հայերէն բացատրական բառարան, հհ. 1-4, Երևան, 1944-1945:
9. Զահուկյան Գ., Հայերեն ստուգաբանական բառարան, Երևան, 2010:
10. Զահուկյան Գ., Հայոց լեզվի պատմություն. նախագրային ժամանակաշրջան, Երևան, 1987:
11. Զահուկյան Գ., Ժամանակակից հայոց լեզվի իմաստաբանություն և բառակազմություն, Երևան, 1989:
12. Martirosyan H., Etymological dictionary of the Armenian inherited lexicon, Brill, 2008.
13. Nikolaev S., Database of Indo-European etymology. / http://starling.-rinet.ru/ (13.09.22)
14. Olsen B., The noun in Biblical Armenian: Origin and word-formation: with special emphasis on the Indo-European heritage (Trends in linguistics. Studies and monographs; 119), Berlin, New York: Mouton de Gruyter, 1999.
15. Pokorny J., Indogermanisches etymologisches Wörterbuch. Bern-München, 2005. / http://dnghu.org/indoeuropean.html (12.09.22)
16. Wiktionary. / https://en.wiktionary.org/wiki (14.09.22)
    Викисловарь. / https://ru.wiktionary.org/wiki (11.09.22)

ЭТИМОЛОГИЯ НЕСКОЛЬКИХ АРМЯНСКИХ СЛОВ СО ЗНАЧЕНИЯМИ «СКОЛЬЗИТЬ», «НЫРЯТЬ» И Т.Д.

Оганнес Закарян

Резюме

Ключевые слова: *армянский язык, праиндоевропейский язык, корневые варианты, начальный звук, детерминатив, чередование, аффикс, заимствование.*

Некоторые армянские слова, обозначающие «скользить», «нырять» и т.д., считаются заимствованными или же неэтимологизированными. В настоящей статье на основе фонетического, словообразовательного и семантического анализов предлагаются их новые этимологии, согласно которым данные слова расцениваются как исконно армянские слова индоевропейского происхождения. Эти слова: սաթաք-ել «поскользнуться» <*(s)k´əi-t- <*sk´ei- «прыгать; бегать», սահել «скользить» <*(s)k´əi-t-, սող-ալ «ползти» <*(s)k´o-l-, շաւշափ-ել <*շափ+շափ- «1. щупать, 2. касаться» <*skhə(u)p-, շոյ-ել «поглаживать» <*skhou-/*skheu-, քս-ել «1, тереть, 2, мазать» <*քիս <*(s)kō-k´-, սուր(հ)-ալ «мчаться» <սոյր(հ)- <*(s)k´ou-r-(ti)-, սոյզ- «погружение» <*(s)k´ou-g´h-, ցունց «тряска» <*sk´ō-n-sk´-, ճաւճ-ել «качать» <*sk´hau-gwy-/*sk´heu-gwy-, ճեմ-ել «гулять» <*sk´he-m- и т.д.

Итак, в данной статье представлен набор слов, который по большей части до сих пор считался не имеющим достоверной этимологии или же относился ка заимствованным из других языков. На основе звукового, морфемного и смыслового анализов нами предложена новая гипотеза относительно этимологии данных слов, согласно которому их происхождение связывается с корнем «ցայտել; ցատկել» (брызгать, скакать). Данные слова составляют синонимические группы (սայթաքել – սոթ տալ – ցըլ տալ – սահել – սղոալ – սողալ, շօշափել – շոյել – շփել, սուզվել – սկել, ցնծալ – ցնցել, ճօճ – ճլորթի, которые связаны на смысловом уровне. На наш взгляд, между указанными словами имеются также формально-генеалогические связи, которые проявляются на их внешних и внутренних этимологических признаках.

THE ETYMOLOGY OF SEVERAL ARMENIAN WORDS WITH THE MEANING «SLIDE», «DIVE» ETC

Hovhannes Zakaryan

Summary

Key words: *Armenian, Proto-Indo-European, root variants, initial sound, determinative, vowel gradation, affix, s-mobile, loanword*

Several Armenian words with the meaning «to slide», «to dive», etc. are considered to be borrowed or not to be etymologized. Based on phonetic, orphological and semantic analysis, the present article suggests new etymologies for them, according to which those words are native Armenian words of Indo-European origin. They are: **սայթաք-ել** «slip» <*(s)kʹəi-t- <*skʹei- «jump, run», **սահ-ել** «slide» <*(s)kʹəi-t-, **սող-ալ** «crawl» <*(s)kʹo-l-, **շաւշափ-ել** <*շափ+շափ- «1. palp, 2. touch» <*skhə(u)p-, **շոյ-ել** «stroke» <*skhou-/*skheu-, **քս-ել** «1, rub, 2, smear» <*քhu <****(s)k**ō-kʹ-, **սուր(հ)-ալ** «race» <սոյր-(հ)- <*(s)kʹou-r-(ti)-, **սոյզ-** «dive» <*(s)kʹou-gʹh-, **ցունց** «shaking» <*skʹō-n-skʹ-, **ճաւճ-ել** «swing» <*skʹhau-gʷy-/*skʹheu-gʷy-, **ճեմ-ել** «stroll» <*skʹhe-m- etc. Thus this article presents a set of words most of which were thought to have no reliable etymology or to have been borrowed from other languages. On the basis of phonetic, morphological and semantic analyses, new hypotheses of the etymology of these words were proposed, according to which they originate from the root "ցայտել; ցատկել" (to splash, jump). These words make up synonymous groups (սայթաքել – սոթ տալ – ցըլ տալ – սահել – սղոալ – սողալ, շօշափել – շոյել – շփել, սուզվել – սկել, ցնծալ – ցնցել, ճօճ – ճլորթի etc.), which are connected by semantic public bonds. An attempt has also been made to find a formal genealogical commonality between them, basing this on external and internal comparisons and etymological formulations.

УДК 81'374

О ЛИНГВОДИДАКТИЧЕСКОЙ ЦЕННОСТИ УЧЕБНОГО СЛОВАРЯ

Лариса Маденян

Ключевые слова: *морфема, аффикс, семантизация, словарный запас, словообразовательное значение, производное слово, дидактический сборник, словарь-справочник*

Сегодня выдвигаются высокие требования к качеству профессиональной подготовки будущих специалистов в различных областях знания. Особую важность приобретает формирование профессиональной лингвистической и коммуникативной компетенции студентов. Обучение русскому языку на неязыковых факультетах вуза направлено на формирование у студентов уровня коммуникативной компетенции, позволяющего им применять полученные знания, умения и навыки иноязычного общения как в профессиональной деятельности, так и в целях самообразования. В этом отношении методика изучения лексики русского языка в национальной аудитории в качестве одного из мотивов обучения выделяет последовательность, целенаправленность и методически качественно организованную работу по усвоению лексики, состава слова и системы русского словообразования. Изучение и понимание механизма, форм и средств русского словообразования является необходимым условием для полного овладения русской речью студентами-бакалаврами, которые обучаются на неязыковых факультетах.

Разработка конкретных методических рекомендаций по изучению раздела словообразования как средства пополнения словарного запаса по специальности значительно затруднена из-за отсутствия учебного словаря-справочника, где были бы даны сведения о некоторых морфемах русского языка, их семантических характеристиках, сочетаемости с основами различных частей речи, словообразовательных связях, продуктивности, частотности. Такой словарь служил бы хорошим практическим пособием при изучении

норм русского словообразования. В этом мы видим актуальность создания такого учебного пособия.

Каждый, кто впервые приступает к изучению русского языка как языка специальности или к чтению специализированных текстов на русском языке, не являющемся для студента родным, убеждается в необходимости узнать как можно больше о смысловом значении аффиксов, образующих новое производное слово, о возможности сочетать определенный аффикс с другой основой с целью получения в перспективе схожего/различного слова. Для успешного обучения профессионально-ориентированному изучению текста по специальности в вузе следует грамотно организовать самостоятельную работу студента с профессионально - ориентированным текстом. По мнению П.И. Пидкасистого, «соответствующая организация самостоятельной учебной работы является одним из самых доступных и проверенных практикой путей повышения эффективности занятия. Она занимает исключительное место на современном занятии, так как студент приобретает знания только в процессе личной самостоятельной учебной деятельности» [4, 202]. В основе русского правописания лежит морфологический принцип написания слов, следовательно, грамотное письмо также предполагает знание и учет всех особенностей (структурных и семантических) употребления морфем русского языка с целью устной и письменной профессиональной коммуникации. Сведения о нормах правильной устной и письменной речи, богатой производной лексикой от уже известной студенту в той или иной профессиональной области можно получить, обратившись к различным лингвистическим словарям. В связи с этим перед преподавателем вуза ставится задача формирования лексикографической компетенции как способа пополнения собственного словарного запаса.

Первые попытки систематизировать производные слова русского языка принадлежат А.А. Шахматову и В.В. Виноградову, Н.М. Шанскому [7, 1, 8]. Относительно подробный инвентарь морфем представлен в Академических грамматиках русского языка. Так, Грамматика-60 [3] дает описание служебных морфем имён

существительных, классифицируя их по следующим группам: 1. суффиксы – названия лиц (мужского и женского пола) и лиц с добавочным значением невзрослости, детскости или сознательной неполноценности; 2. суффиксы – названия лиц общего рода; 3. суффиксы – названия предметов (включая название орудий действия и названия места, помещения); 4. суффиксы с отвлеченным значением; 5.суффиксы эмоциональной оценки. На наш взгляд, весьма удачная попытка дать описательную характеристику морфем русского языка предпринята З.А. Потихой в книге «Современное русское словообразование» [5]. В этом пособии, предназначенном для учителей, содержатся все необходимые сведения о словообразовании русского языка; причем, словообразование рассматривается здесь традиционно, в соответствии с частями речи, и уже в пределах каждой части речи рассматриваются определенные морфемы, которые подразделены на группы по значению. Все морфемы сведены в таблицы. Так, суффиксы имён существительных здесь представлены в следующих группах: 1. названия лиц женского пола; 2. названия лиц мужского пола; 3. существительные общего рода; 4. названия животных; 5. названия предметов, места; 6. названия предметов и явлений с отвлеченным (абстрактным) значением; 7. суффиксы собирательности/единичности; 8. суффиксы субъективной оценки.

Суффиксы здесь располагаются в обратном порядке, приставки – в прямом алфавитном порядке. Следует отметить, что здесь словарная статья содержит сведения о семантике морфем, их словообразовательных связях и этимологии. Однако представленный перечень морфем далеко не полный. Наиболее полная характеристика морфем русского языка представлена в Грамматике-80 [6]. Материал в ней располагается в рамках каждой части речи в соответствии со способом словообразования. В зависимости от части речи указываются мотивирующие слова той или иной морфемы, определяется словообразовательный тип с общим значением, а в рамках общего значения и в зависимости от частей речи даются указания на подтип СЗ (словообразовательное значение) и частное

значение морфемы. Однако подобная классификация также не позволяет составить полного представления о значении той или иной морфемы, её сочетательной способности. Во всех вышеперечисленных работах морфемы систематизируются, как правило, по частям речи, а внутри каждой отдельной части речи – уже по значениям; не всегда чётко определяется семантика морфем, нет достаточно полных списков аффиксов русского языка и, следовательно, нет как такового системного словаря семантики морфем, в котором в последовательном порядке были бы представлены все словообразовательные аффиксы русского языка с точки зрения их значения и сочетательных возможностей. Аффиксы, как известно, употребляясь только в составе слова и отдельно от слова не встречающиеся, всегда вносят дополнительные семантические значения, взаимодействуя с определенным корнем и уточняя его определенным образом.

Важнейшим компонентом учебного процесса, средством его организации и оптимизации, как известно, признаны учебники и учебные пособия. Исходя из положения И.Л. Бим о том, что «учебник для преподавателей – это орудие практической деятельности, от которого во многом зависит успех их труда» [2, 78], мы предприняли попытку создания словаря морфем русского языка, который соответствует своему прямому назначению – служит учебно-методическим пособием при изучении системы норм русского словообразования. В созданном словаре реализован подход к систематизации теории и практики по обучению русской лексике и словообразованию, при построении которой были учтены деятельностная, лингвистическая, интеллектуальная составляющие процесса речевого общения студентов, изучающих русский язык как язык специальности (но неродной). Словарь может оказать большую помощь в практической работе по лексике русского языка при изучении текстов по специальности на различных факультетах, дать детальное описание всех значений определенных морфем и их вариантов, определить их продуктивность / непродуктивность, частотность / единичность в определенной профессиональной

сфере для образования новых производных слов. Такое учебное пособие позволяет определить не только круг теоретических вопросов, достаточных на различных этапах обучения русскому языку как языку специальности, но и построить научно обоснованную методику его преподавания в национальной аудитории, ибо основным критерием качественных знаний по русскому языку вообще и словообразованию, в частности, мы считаем учёт студентами основных теоретических понятий, предлагаемых различными лингводидактическими сборниками, а основным критерием умения – активное языковое мышление и способность самостоятельно применять полученные знания не только по предложенным образцам, но и в изменённой ситуации. В своей работе мы руководствовались следующими принципами и критериями отбора материала:

1. Учебный словарь семантизации морфем должен соответствовать своему прямому назначению – служить учебно-методическим пособием при изучении словообразовательной системы русского языка, его морфемного состава. В словаре должна быть охарактеризована каждая служебная морфема с точки зрения ее семантических признаков.

2. Словообразовательная система рассматривается с синхронной точки зрения, поэтому в словаре нашли свое отражение морфемы, реально существующие в производных словах русского языка на современном этапе.

3. Содержание словаря составляет наиболее полные сведения о словообразовательной семантике служебных морфем и их словообразовательных связях.

4. Индексация значений морфем и выделение при помощи цифровых обозначений основных и факультативных (дополнительны) значений данной морфемы позволяет учащимся лучше ориентироваться в многообразии морфемных форм и их оттенков значений в зависимости от основы мотивирующего слова, от части речи.

5. Все морфемы расположены в обратном алфавитном порядке,

что дает возможность быстро ориентироваться при нахождении нужной морфемы или ее варианта.

6. Морфема характеризуется с точки зрения ее семантики.

Сведения о морфемах в словарной статье представлены в следующем порядке: морфема, ее морфы и алломорфы; частеречная характеристика морфемы; направление мотивации; семантическая характеристика морфемы; частеречная характеристика основы, к которой присоединяется рассматриваемая морфема. В процессе пользования учебным словарем у учащихся должны быть сформированы определенные умения и навыки, включающие в себя: а) учебно – познавательные, умение отделять окончание от основы, членить основу на части (морфемы), определять способ словообразования; б) квалификационные, т.е. умение подбирать однокоренные слова (в том числе с чередованием гласных и согласных в разных частях слов) и слова с одинаковыми приставками и суффиксами; в) аналитико-обобщающие – т.е. умение производить морфемный и словообразовательный разбор слов, устанавливать смысловые связи. Последнее из умений особенно важно, так как именно с процесса толкования слова и начинается его морфемный и словообразовательный анализ.

Тщательному усвоению раздела словообразования, возможности свободно оперировать словообразовательными моделями, правильному пониманию семантики производного слова способствует понятие о словообразовательной ценности, под которой мы понимаем морфемную и словообразовательную структуру слова, его принадлежность к определенному СТ (словообразовательному типу), отношение к модели словообразования, указание на регулярность/нерегулярность модели внутри типа, т.е. способность слова к производству новых однокоренных слов. В практике обучения лексике и словообразованию применение словаря семантизации морфем помогает увидеть, что одни и те же морфемы повторяются в разных словах, и запоминание этих типовых деталей необходимо для последующего «узнавания» их в неизвестных словах и, следовательно, их понимания.

Предлагаемый нами словарь является одной из разновидностей учебных словарей. Необходимость создания данного словаря была полностью продиктована состоянием современной лингвистики и методики преподавания русского языка как неродного, потребностями обучения русского языка в РА. Создание его было вызвано также преобладающей в настоящее время практикой составления словарей – лексикографированием по уже имеющимся моделям и образцам на заведомо известном языковом материале. Потребность в словаре, который регламентировал бы употребление в процессе образования новых слов уже известных словообразовательных средств, определяется еще и тем, что изучающий русский язык может знать, какие существуют в языке словообразовательные средства, каким способом образовано новое производное слово от одной и той же части речи, какое слово (значение) в результате получится, но учащийся (изучающий русский язык как иностранный) не может знать всех возможностей данной морфемы по образованию «энного количества» новых слов, их значений и оттенков значений, которые сможет образовывать данная морфема, если она будет сочетаться с теми или иными основами. Учащийся не всегда в состоянии по структуре производного слова определить значение нового производного слова.

Первая часть нашего словаря служит лингвистической основой для рецептивных и репродуктивных действий на русском языке, а именно для чтения, распознавания значения незнакомых слов в изучаемом тексте, для определения значения словообразовательного аффикса, для самостоятельного продуцирования новых слов. Вторая часть словаря вместе с любым идеографическим словарем русского языка может составить качественную лексикографическую и лингвометодическую основу для продуктивных действий на русском языке. Словарь ставит своей главной целью научить устанавливать структурно-семантические связи между родственными словами; строить словообразовательные ряды и гнёзда родственных слов; определять лексическое значение анализируемых производных слов с ориентацией на семантику морфем, их составля-

ющих, или на значение производящих основ.

В качестве лингвометодического обоснования необходимости такого рода лексикографического справочника приводим следующие положения:

1. Изучение лингвистической и методической литературы, анализ знаний, умений и навыков студентов по образованию и объяснению значений новых слов показали, что речевая реализация словообразовательных моделей является проблемой лингводидактики, которая нуждается в разработке как в теоретическом, так и в практическом планах.

2. Наличие словообразовательного минимума, преемственность в изучении тем по словообразованию, специально ориентированное обучение является наиболее эффективным условием формирования навыка понимания незнакомых слов. На основе уже имеющегося у студента речевого опыта и владения приемами анализа слова у студентов развивается языковое чутьё и языковая интуиция.

3. В целях дальнейшего повышения эффективности обучения будущих учителей, переводчиков, социальных работников, психологов и др. целесообразно создание специального дидактического пособия, в котором работа над лексикой учебных текстов сопутствовала бы изучению категорий языка на всех уровнях в соответствующих Госстандарту объемах, а в качестве основной единицы обучения были бы использованы и словообразовательные модели.

4. Эффективность работы по словообразованию во многом обеспечивается целенаправленным отбором словообразовательных моделей с учетом критериев частотности их употребления, практической необходимости, выводимости, продуктивности, нормативности, структурной валентности слова.

Разработка соответствующей системы упражнений с использованием предложенного нами словаря предполагает решение следующих задач: достижения путем хорошо продуманной системы заданий сознательного усвоения некоторых понятий морфемики и словообразования; рассмотрение каждой морфемы как значимой единицы; обучение студентов работе над словом не только как над

готовой единицы языка, но и над его значимыми частями; выведение значения словообразующих аффиксов путем сопоставления значений производящей и производной основы; обучение студентов пониманию значения производного слова на основе составляющих его морфем; введение продуктивные типов образования новых слов с целью расширения словарного запаса студентов, формирования их потенциального словаря; обучение навыкам морфемного и словообразовательного анализа; умение связывать значение слова с его написанием (с учетом его строения).

В результате опытного обучения и длительного наблюдения нами установлено, что работу над производной лексикой целесообразно разделить на этапы: распознавание опорных компонентов производных слов; разграничение формы слова и лексического значения слова; декодирование компонентов производных слов; образование производных слов и элементы словообразовательного анализа; работа по моделям; перевод на армянский язык; подбор синонимов и антонимов; составление словосочетаний и предложений. Каждому этапу при этом соответствуют определенные виды заданий, углубляющих представление учащихся о производной лексике. К ним относим виды работ: деление слова на составные части (проанализировать состав слова), вычленить суффикс, приставку из состава слова; выделить из состава слова образующую (т.е. производную) основу; выделить основу слова и определить ее значение, выделить основу и определить, является ли она производной или непроизводной (в первом случае продолжить членение); выделить производящую основу; определить направление словообразования; образовать от основ производные слова при помощи данных аффиксов; образовать от основ сложные слова; сгруппировать слова по аффиксам; сгруппировать слова по корневому элементу; сопоставить значение слов с одинаковой основой и разными аффиксами; сгруппировать попарно слова с аффиксами, имеющими противоположное значение или синонимическое значение; подобрать антонимы, отличающиеся только аффиксами; сгруппировать слова, отличающиеся одним корнем, но разными

аффиксами, определить их значение; определить части речи, от основы которых образовано данное слово; сгруппировать слова с одинаковыми суффиксами и посмотреть, какими частями речи они являются; сделать вывод о том, какие грамматические признаки слова можно определить при помощи данного аффикса. Все задания можно сгруппировать по темам изучения и представить в виде системы упражнений для работы с использованием описанного словаря. Для иллюстрации приведем лишь некоторые из них:

1. Из списка «1000 самых употребительных слов» выделите группу слов, приставки которых имеют значение: «находящийся по ту сторону, за пределами того, что названо словом (или сочетанием слов), которым, в свою очередь, мотивировано суффиксальное мотивирующее прилагательное (заоблачный, закадровый).

2. Дифференцируйте значение приставки за-, используя общий список значений морфем, содержащийся в словаре: заплечье, заречье, запястье, Замоскворечье, забег, заплыв, заезд, залесье и др.

3. От данных слов при помощи суффикса *-ист* образуйте слова со значением: «характеризующийся свойством, взглядами или сферой занятий, которые названы мотивирующим прилагательным или словосочетанием с мотивирующим прилагательным в качестве определения». Слова: архаический, специальный, станковая живопись, фигурное катание.

4. Образуйте глаголы по моделям: а) приставка со значением «наружу» + основа, обозначающая движение; б) приставка со значением «заново» + основа, обозначающая действие; в) корень со значением «движение» + суффикс однократного действия.

Система упражнений, предложенная в целях повышения эффективности обучения русскому словообразованию, характеризуется учетом тех явлений, которые вызывают у студента затруднения при изучении данного раздела языка. В целях дальнейшего повышения эффективности обучения целесообразно создать специальный учебный комплекс, состоящий их учебника, дидактического сборника и словаря.

ЛИТЕРАТУРА

1. Виноградов В.В. Избранные труды: Исследования по русской грамматике. М.: Наука, 1975. - 560 с.
2. Бим И.Л. Методика обучения иностранным языкам как наука и проблемы школьного учебника (опыт системно-структурного описания). М.: Русский язык, 1977. - 288 с.
3. Грамматика русского языка в 2-х томах. Том 1. Фонетика и морфология. Под ред. Виноградова В.В., Истрина Е.С., Бархударова С.Г. М.: Издательство Академии наук СССР, 1960. - 720 с.
4. Педагогика / Краевский В.В., Меняев А.Ф., Пидкасистый П.И., Полонский В.М., Щуркова Н.Е.; под ред. П. И. Пидкасистого. М.: Изд. центр «Академия», 2006. - 608 с.
5. Потиха З.А. Современное русское словообразование. Пособие для учителя. М.: Просвещение, 1970. - 384 с.
6. Русская грамматика. В 2-х томах. Под ред. Н.Ю. Шведовой. Том I, М. Наука, 1980. - 783 с.
7. Шахматов А.А. Очерк современного русского литературного языка // Из трудов А.А. Шахматова по современному русскому языку. М., 1952.
8. Шанский Н.М. Очерки по русскому словообразованию. М., Изд. Моск. ун-та, 1968. - 310 с.

ՈՒՍՈՒՄՆԱԿԱՆ ԲԱՌԱՐԱՆԻ ԼԵՋՎԱԲԱՆԱԿԱՆ ԱՐԺԵՔԻ ՄԱՍԻՆ

Լարիսա Մաղենյան

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *մորֆեմ, նախածանց, իմաստավորում, բառապաշար, բառակազմական իմաստ, ածանցյալ բառ, դիդակտիկ ժողովածու, տեղեկատու բառարան*

Ռուսական բառակազմության մեխանիզմի, ձևերի և միջոցների ուսումնասիրությունն ու ըմբռնումը ռուսերեն խոսքի ամբողջական յուրացման անհրաժեշտ պայման է բակալավրիատի ուսանողների համար, ովքեր սովորում են ոչ լեզվական ֆակուլտետներում, բայց սովորում են ռուսաց լեզուն որպես գործնական դասընթաց կամ որպես մասնագիտություն՝ օտար լեզու: Հոդվածի նպատակն է բուհում բանասիրության և այլ բաժիններում ռուսաց լեզուն՝ որպես ոչ մայրենի լեզվի դասավանդման լեզվամեթոդական մոտեցման հիման վրա, բացահայտել ռուսաց լեզվի դասավանդման բառակազմական մոտեցման դիդակտիկ ներուժը՝ օգտագործելով հատուկ մշակված մորֆեմների իմաստավորման բառարանը: Ուսումնասիրվող խնդրի նկատմամբ հետաքրքրությունը որոշվում է կրթական դիդակտիկ հավաքածուի միջոցով ռուսաց լեզվի ուսումնասիրության ամենաարդյունավետ մոտեցումներ ստեղծելու ցանկությամբ, որը ներառում է ընթերցանության և վերլուծության համար նախատեսված տեքստեր, վարժություններ և մորֆեմների իմաստավորման բառարան: Յուրաքանչյուր ոք, ով առաջին անգամ սկսում է ուսումնասիրել ռուսաց լեզուն որպես մասնագիտության լեզու կամ ռուսերեն լեզվով մասնագիտացված տեքստեր կարդալ, որոնք ուսանողի համար հարազատ չեն, համոզվում է, որ անհրաժեշտ է հնարավորինս շատ բան իմանալ նոր ածանցյալ բառ կազմող կցորդների իմաստային նշանակության մասին, ապագայում որոշակի կցորդը այլ հիմքի հետ համատեղելու հնարավորության մասին և ստանալ նման կամ տարբեր բառեր: Բառարանը կարող է մեծ օգնություն ցույց տալ ռուսաց լեզվի բառապաշարի վերաբերյալ գործնական աշխատանքի ընթացքում՝ տարբեր ֆակուլտետներում մասնագիտությամբ տեքստեր ուսումնասիրելիս, մանրամասն նկարագրել որոշակի մորֆեմների և դրանց տարբերակների բոլոր իմաստները:

ON THE LINGUISTIC VALUE OF A STUDENT'S DICTIONARY

Larisa Madenyan

Summary

Key words: *morpheme, affix, semantization, vocabulary, derivational meaning, derivative word, didactic collection, reference dictionary*

The study and understanding of the mechanisms, forms and means of Russian word formation is a necessary precondition for the complete mastery of the Russian language by undergraduate students who study the Russian language as a practical course or as a foreign language major in non-linguistic faculties.

The purpose of the article is to reveal the didactic potential of the lexical approach to teaching the Russian language, based on the approach of teaching Russian in the Philological faculty and in other departments, using a specially developed dictionary of morpheme meanings. The interest in the problem under research is conditioned by the desire to create most effective approaches to the study of the Russian language through a collection of educational didactic materials, including texts for reading and analysis, exercises and a dictionary of morpheme meanings. Anyone who starts studying Russian as a specialist language and reading specialized texts, comes to the conclusion that they need to know as much as possible about the semantic meanings of affixes that make new derived words and the possibilities of attaching them to other roots in order to make similar or different new words. The dictionary can prove very useful in the practical work on the vocabulary of the Russian language, when studying specialized texts in various faculties, describing all the meanings of certain morphemes and their varieties.

УДК 811. 111

К ВОПРОСУ ОБ ОПРЕДЕЛЕНИИ ПОНЯТИЙ «ТЕКСТОВАЯ КАРТИНА МИРА» И «ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА ТЕКСТА»

Ольга Макаровска

Исследование художественных текстов лингвистами, применяющими термины *языковая* и *художественная картина мира*, влечет за собой ряд методологических сложностей. Первая связана с их размытостью ввиду отсутствия единого определения.

Вторая вытекает из терминологической путаницы ввиду наличия ряда созвучных и неоднозначно трактуемых терминов: языковая художественная, авторская (художественная), индивидуально-авторская (языковая), образно-языковая картина мира, языковая картина писателя/автора и др.

Третья вызвана сомнением в адекватности терминов, обозначающих одно и то же явление, и в корректности их использования. Дело в том, что объем значения самих терминов (или их компонентов) не совпадает, ср.: художественная *картина – образ – модель* мира [1, 482], *языковая художественная – авторская языковая КМ*. Кроме этого, перечисленные выше термины своим объемом превышают объем материала исследования, ограниченный обычно одним или несколькими текстами.

Четвертая обусловлена тем, что изучение языковой КМ на основании художественных текстов чревато ее отождествлением с картинами и образами мира, отражающими авторское восприятие этого мира [2, 488-489]. Например, Рената Гжегорчикова подчеркивает, что относительно поэтического текста правильнее было бы говорить о поэтическом видении мира, представленном с помощью специфического (с нарушением норм) использования языковых средств, и предлагает применять термин *языковая КМ* для рассмотрения только системных фактов [3, 45].

Пятая сопряжена с нечастым обращением специалистов к типо-

логии художественной КМ, что ведет к дефиниционной разноголосице и понятийной путанице. Поэтому попытаемся несколько упорядочить довольно хаотичный порядок вещей.

Итак, одним из компонентов модели любой культуры[1] является национальная художественная картина мира, т. е., по Борису Мейлаху, «воссоздаваемое всеми видами искусства синтетическое панорамное представление о конкретной действительности тех или иных пространственно-временных диапазонов» [цит. по: 6, 41].

Она объединяет частные сборные художественные КМ – кинематографическую, музыкальную, архитектурную, литературную и др., каждая из которых представляет собой совокупность авторских художественных КМ.

В свою очередь авторская художественная КМ складывается из всех картин мира, созданных автором в результате разнонаправленной творческой деятельности. Например, она охватывает не только музыкальное наследие Петра Чайковского или литературное Степана Писахова, но и стихотворные тексты первого и живопись второго. Поэтому можно говорить о музыкальной и текстовой КМ композитора, а также о текстовой и изобразительной КМ художника.

Одним из первых текстовую и языковую КМ размежевал Вадим Касевич, подчеркивая, что совокупность языковых знаний есть языковая КМ, а знания, отражающие «все аспекты познания мира человеком, данным историко-культурным сообществом», и зафиксированные в совокупности текстов суть текстовая КМ [7, 179].

Однако такая трактовка относится, скорее, не к художественным текстам, а к литературным нехудожественным (мемуары, дневники и пр.) и нелитературным (публицистическим, научным и др.).

Текстовая картина мира (ТКМ), согласно Войцеху Кайтоху, есть реализация в тексте/текстах языковой КМ, являющейся совокуп-

[1] Культура – «мир смыслов», к которым относятся, среди прочего, знания, ценности, регулятивы [4, 19-20] и не только [5, 61-62]. О модели культуры см. [5, 47-49].

ностью лексических, флективных, словообразовательных и синтаксических средств [8, 14]. В данной трактовке ТКМ и языковая КМ (в одном из узких ее толкований) суть одно и то же, а это ставит под вопрос необходимость введения в научный обиход термина *текстовая картина мира*.

В нашем понимании ТКМ являет собой смысловое пространство текста/текстов, мир смыслов, которые «обволакивают» элементы воображенной или художественно воссозданной в нем/них действительности[2], (не) образовывают другие картины мира (ценностные, цветовые, временные, КМ персонажей, пространственные и пр.) и (не) вбирают разные элементы (образы, символы, концепты, (анти)стереотипы, оценки и пр.).

Структуру ТКМ образуют уровень буквальных, небуквальных (в широком значении – метафорических, кон- и подтекстных, вымышленных затекстных и др.) и редирективных смыслов. Постоянной составляющей структуры является уровень буквальных смыслов, остальные могут отсутствовать или пребывать в скрытом состоянии. Основные составляющие структуры ТКМ – художественные образы, персонажи, категории, понятия, символы, концепты, редирективные элементы и т. д.

Важно, что ТКМ, будучи компонентом авторской художественной КМ, в конечном счете «заземляется» в индивидуальной картине мира, уходящей корнями в частную сборную КМ, а через нее – в национальную КМ:

Рисунок 1. – Место ТКМ среди (не)художественных картин мира
Источник: собственная разработка.

[2] В основе трактовки ТКМ – утверждение Ю. Лотмана [9, 19]: «Художественный текст – сложно построенный смысл. Все его элементы – суть элементы смысловые».

На рисунке квадратные скобки указывают на возможность отсутствия других авторских художественных КМ. Конкретные элементы всех КМ способны сочетаться, переплетаться, взаимодействовать и даже сливаться, напр., художественный и реальный образы Василия Чапаева в романе Виктора Пелевина «Чапаев и Пустота» (1996).

ТКМ литературного текста (далее рассматриваем только ее) отличается:

▪ целокупностью благодаря объединению всевозможных компонентов и категорий, скажем, символических, оценочных, (анти)стереотипных, отношенческих, образных, концептуальных и других в единое целое;

▪ гармоничностью ввиду согласованности всех составляющих [10, 783];

▪ иерархичностью, поскольку компоненты ТКМ и их составляющие подчинены доминирующему концепту [подробнее см. 11, 41-42)];

▪ неоднородностью смысловой структуры, вбирающей разнообразные компоненты (персоносферу, природную, эмоциональную, оценочную и другие КМ) в любой комбинации;

▪ смешанным характером, ибо будучи ограниченной пределами самого текста, ТКМ не герметична благодаря своей редирективности, т. е. смысловой отсылке к любым смысловым источникам и экстерофактам [12,179], а также возможности сочетания в текстовом мире элементов, почерпнутых «из разных миров» [13, 32];

▪ взаимообусловленностью ТКМ и особенностями текста, т. е. прозаического/ поэтического, авторского/анонимного, фантастического/детективного/исторического/ сказочного и пр.;

▪ субъективностью, что проявляется «в выборе объекта и ракурса изображения, определенного среза или аспекта реального мира, увиденного через призму определенных индивидуально-авторских оценок» [14, 49];

▪ зависимостью от культурной принадлежности и социального опыта писателя;

▪ несовпадаемостью, вытекающей из иного восприятия ее самим писателем и читателем.

Если говорить про объективизацию ТКМ, то та ее часть, которая, пользуясь словами Йоланты Мацкевич [15, 194], обнаруживается в языковых данных, являет собой языковую картину текста (ЯКТ). Необходимость введения понятия ЯКТ в научный обиход[3] связано с многозначностью термина *языковая картина мира*, с сомнением в корректности его применения по отношению к художественным произведениям, о чем уже упоминалось, а также с его интерпретационной неперенасыщенностью.

Неоднородность ЯКТ обусловлена наличием в ней двух смыслопередающих пластов: собственно языкового, вбирающего лексико-семантический, грамматический, синтаксический и пр. аспекты, и знакового.

Дело в том, что знаки не только фиксируют и организовывают (упорядочивают) текст, но и привлекаются как неязыковые весьма значимые в смысловом плане элементы. То есть они могут использоваться для передачи смыслов, замещая языковое описание, информацию, какие-то языковые единицы или высказывания по аналогии с невербальными знаками «языка тела». К примеру, вопросительный знак в диалоге может обозначать немой вопрос или указывать на соответствующую невербальную реакцию.

Знаки, в сочетании со способами фиксации текста[4] или без них, могут влиять на выстраивание (скажем, создание небуквального уровня ТКМ) смыслового содержания текста, а в эффекте – на его восприятие. Множество примеров – в поэзии Анны Альчук[5]:

---

[3] Правдоподобно понятие *языковая картина текста* впервые употребила Надежда Анциферова [16], хотя без определения.

[4] Способы фиксации текста – печатный, (псевдо) рукописный, выбор ширины, насыщенности, контраста и др. характеристик шрифта, использование курсива, прописных/строчных букв и т. д.

[5] Источники: https://futurum-art.ru/autors/alchuk.php; электронный журнал «Дети РА», № 11(61), 2009, https://magazines.gorky.media/ra/2009/11/stihi-raznyh-let-14.html (13.09.2022).

весна	***	***
КА пли(!)	спасиБо(г)де Ты(?)	наХУ
ПО беги(!)		дожники
РУ чьи(?)		ра(де нег)
		Й кота
		ра ябурь б
		лллл

В свете сказанного, *языковая картина текста* – совокупность языковых средств, могущих вступать во взаимодействие, сочетаться с неязыковыми знаками (в любом случае фиксирующими их на определенных носителях и формально организующими, упорядочивающими письменное высказывание) в процессе смыслопорождения художественного текста.

К основным признакам ЯКТ следует отнести неразрывную связь с ТКМ и вторичность по отношению к ней, креативность (отклонение от нормы), знаковую устойчивость при изменчивости восприятия текста (в случае неоднократного прочтения) и укорененность в национальной языковой картине мира:

ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА ТЕКСТА КОНКРЕТНОГО ПРОИЗВЕДЕНИЯ[6]
↓↑
ЯЗЫКОВАЯ КАРТИНА ТЕКСТОВ ПИСАТЕЛЯ
↓↑
ИНДИВИДУАЛЬНАЯ ЯКМ ПИСАТЕЛЯ
↓↑
ЧАСТНЫЕ СБОРНЫЕ ЯКМ
↓↑
НАЦИОНАЛЬНАЯ ЯКМ

Рисунок 2. – Связь языковой КТ с другими языковыми картинами мира
Источник: собственная разработка. ЯКМ – языковая картина мира.

[6] Вслед за Роланом Бартом разделяем понятия *текст* и *произведение* [17, 414-415].

В настоящее время нерешенным остается вопрос: «Насколько обосновано, во-первых, говорить о таких языковых КМ, как художественная национальная, частная сборная и авторская; во-вторых, отождествлять языковую картину текстов писателя и художественную авторскую ЯКМ?» Поэтому данные КМ в модели не отражены.

Стрелки на модели показывают связь и взаимодействие ЯКТ с остальными языковыми КМ, но при этом может возникнуть сомнение в способности ЯКТ вызвать в них какие-то изменения. Однако о воздействии, производимом ЯКТ на другие КМ, свидетельствуют внедрение и функционирование в них авторских языковых единиц. В основном это авторские неологизмы, цитаты, афоризмы, названия произведений, собственные имена, перешедшие в нарицательные и пр. К примеру, в национальную языковую КМ (о чем говорит их фиксация в словарях) вошли: слово *бездарь*, придуманное поэтом Игорем Северяниным; *некузявый* – Людмилой Петрушевской; *держиморда* – от имени гоголевского персонажа из комедии «Ревизор»; *судьба индейка* из романа «Герой нашего времени» («Княжна Мери») Михаила Лермонтова; *счастливые часов не наблюдают* из комедии Александра Грибоедова «Горе от ума»; *свои люди сочтемся* – название комедии Александра Островского и мн. др.

Несмотря на спаянность ТКМ и ЯКТ, они не тождественны, поскольку ТКМ есть «представление об одном из возможных миров (…), отраженное в системе образов, понятий, концептов» [18, 298], а ЯКТ – языковые средства и знаковый способ этого представления. Иллюстрацией сказанного послужит стихотворение А. Альчук «Весна».

В ТКМ лаконично обрисованы признаки весны (буквальный уровень) – капель, таяние снега, появление молодых стеблей с листочками и почками. Образ весны привычен (ибо характерен для данного природного периода) и достаточно знаком, т. к. перекликается с образами этого времени года, закрепленными в стихотворениях типа «Весны» Алексея Плещеева, «Апреля» Самуила Маршака (редирективный скрытый уровень), наверняка известными Альчук,

хотя бы по школьной программе. Одним словом, буквальная ТКМ понятна и, предположительно, может вызывать примерно одинаковые ассоциации у группы читателей.

Оригинальность ЯКТ – в словесном минимализме, в разделении слов на два сегмента и в сочетании их с заключенными в скобки восклицательным и вопросительным знаком. Получившиеся глаголы повелительного наклонения вместе с восклицательным знаком задают динамику или описывая движение самой быстро вступающей в свои права весны, или побуждая неопределенного адресата к активизации своих действий.

Первые слоги, лишенные смысловой нагрузки, и вопрос *чьи(?)* замедляет эту динамику, внося нотку:

- недосказанности, ибо не ясно, что такое КА, ПО и РУ, какой у них характер – кричащий или что-то подчеркивающий, и какую интенцию реализуют – угрозу, восхищение или что-то еще;

- неуверенности, т. к. неизвестно, к чему относятся эти *чьи(?)*.

Как видим, с помощью скромных языковых и знаковых средств ЯКТ создает второе «смысловое дно» ТКМ (небуквальный уровень), обусловливая тем самым возможность возникновения множества прочтений и индивидуальных интерпретаций.

Общим для ТКМ и ЯКТ является их созвучность структуре языковой личности автора. Так, ЯКТ сопряжена с лексиконом[7] (включающим «и фонд грамматических знаний»), а ТКМ с тезаурусом, «в котором запечатлен «образ мира» или система знаний о мире», и с прагматиконом (системой «целей, мотивов, установок и интенциональностей») языковой личности писателя [19, 238]. Одним словом, при изучении ТКМ и ЯКТ исследуется, в определенной мере, и языковая личность автора.

Подытоживая, введение в научный обиход понятий *текстовая картина мира* и *языковая картина текста* представляется обоснованным. Точнее говоря, ввиду своей ясности и сравнительной одно-

[7] Тезаурус, лексикон и прагматикон, согласно Юрию Караулову, – основные компоненты структуры языковой личности [19, 238].

значности они нивелируют терминологическую и понятийную путаницу, необходимость каждый раз уточнять их и отграничивать от смежных понятий. Оба понятия «облегчают» перегруженное разнообразными трактовками понятие языковой картины мира, а также препятствуют отождествлению спаянных, но не слиянных, текстового и языкового уровней художественного текста в процессе его рассмотрения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Любимова Н.А., Бузальская Е.В. «Картина мира»: содержание, терминологический статус и общая иерархия ее составляющих // Мир русского слова, № 4, 2011. С. 13-20.
2. Rak M. Czym nie jest językowy obraz świata? // Przybylska R., Kąś J, Sikora K., Symbolae grammaticae in homorem Boguslai Dunaj, Kraków 2010. C. 485-495.
3. Grzegorczykowa R. Pojęcie językowego obrazu świata // Bartmiński J., Językowy obraz świata, Lublin, 1999. - C. 39-46.
4. Кармин А. С., Новикова Е. С. Культурология, Москва – Санкт-Петербург – Нижний Новгород – Воронеж – Ростов-на-Дону – Екатеринбург – Самара – Новосибирск – Киев – Харьков – Минск, 2005.
5. Makarowska O. Культурные, культурно-личностные и коммуникативно-стилевые детерминанты интерперсональной коммуникации между польской и русской молодежью. Poznań, 2014.
6. Аюпова С. Языковая художественная картина мира: синтез универсального и специфического. Уфа, 2011.
7. Касевич В. Б. Буддизм. Картина мира. Язык. Санкт-Петербург, 1996.
8. Kajtoch W. Językowe obrazy świata i człowieka w prasie młodzieżowej i alternatywnej. Kraków, 2008.
9. Лотман Ю. М. Структура художественного текста. Москва, 1970.
10. Миланич Е. Э. Художественная картина мира: искусствовед-

ческий аспект исследования // Культура. Наука. Творчество, вып. 2, 2008. С. 780-788, [Электронный ресурс] – Режим доступа URL http://repository.buk.by/bitstream/handle/ 123456789/3253/Hudozhestvennaya%20kartina%20mira.PDF?sequence=1 (дата обращения 15.09.2022).
11. Макаровска О. Концепты русской народной и национальной песни. Poznań, 2004.
12. Макаровска О. Редирективность котоматричных текстов // «Žmogus Kalbos Erdvėje. Mokslinių straipsnių rinkinys», № 9, 2017, С. 181-194, [Электронный ресурс] – Режим доступа URL https://www.knf.vu.lt/dokumentai/failai/konferenciju/ZKE_2017.pdf (дата обращения 15.09.2022).
13. Шмид В. Нарратология. Москва, 2003.
14. Болотнова Н. С. Коммуникативная стилистика текста. Словарь-тезаурус. Москва, 2009.
15. Maćkiewicz J. Wyspa – językowy obraz wycinka rzeczywistości, // Bartmiński J., Językowy obraz świata, Lublin, 1999. С. 193-206.
16. Анциферова Н.Б. Языковая картина текста как отражение авторской модели мира (на материале мемуарного рассказа «Бабушка» Б. Ахмадулиной) // Ученые записки Забайкальского государственного университета. Вып. 2 (49), 2013. С. 7-12, [Электронный ресурс:] https://uchzap.com/wp-content/uploads/121120031102-Anciferova.pdf (15.09.2022).
17. Барт Р. От произведения к тексту // Барт Р., Избранные работы. Семиотика. Поэтика. Москва, 1989. С. 413-423.
18. Фомичева Ж.Е. Некоторые аспекты понятия «текстовая художественная картина мира» // Известия Тульского государственного университета. № 1, 2013, С. 292-300, [Электронный ресурс] – Режим доступа URLhttps://elibrary.ru/item.asp?id=19059602 (дата обращения 15.09.2022).
19. Караулов Ю.Н. Русский язык и языковая личность. Москва, 2010.

«ԱՇԽԱՐՀԻ ՏԵՔՍՏԱՅԻՆ ՊԱՏԿԵՐ» ԵՎ «ՏԵՔՍՏԻ ԼԵԶՎԱԿԱՆ ՊԱՏԿԵՐ» ՀԱՍԿԱՑՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԻ ՍԱՀՄԱՆՄԱՆ ՀԱՐՑԸ

Օլգա Մակարովսկա

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *բանաստեղծական տեքստ, լեզվական միջոցներ, շփոթություն, աշխարհի մոդել, ներդաշնակություն, հիերարխիա, լեզվական նկարագրություն*

Հոդվածը կենտրոնացած է «աշխարհի տեքստային պատկեր» և «տեքստի լեզվական պատկեր» հասկացությունների վերլուծության վրա: Երկու տերմիններն էլ կարող են օգտագործվել աշխարհի լեզվական պատկեր հասկացության փոխարեն: Հոդվածը տալիս է այս հասկացությունների սահմանումները և ներկայացնում դրանց հիմնական առանձնահատկությունները: Աշխարհի տեքստային պատկերի և տեքստի լեզվական պատկերի տարբերությունները բացահայտվում են Աննա Ալչուկի «Գարուն» բանաստեղծության վերլուծության միջոցով:

Հեղինակային գեղարվեստական աշխարհի պատկերը բաղկացած է աշխարհի բոլոր նկարներից, որոնք հեղինակը ստեղծել է բազմակողմանի ստեղծագործական գործունեության արդյունքում: Օրինակ, այն ընդգրկում է ոչ միայն Պյոտր Չայկովսկու երաժշտական ժառանգությունը կամ Ստեփան Պիսախովի գրական ժառանգությունը, այլև առաջինի բանաստեղծական տեքստերը և երկրորդի գեղանկարչությունը:

Տեքստի լեզվական պատկերը լեզվական միջոցների ամբողջությունն է, որը կարող է փոխազդել, զուգակցվել ոչ լեզվական նշանների հետ՝ տեքստում իմաստ ստեղծելու համար: Վադիմ Կասևիչն առաջիններից էր, ով առանձնացրեց տեքստային և լեզվական պատկերները՝ ընդգծելով, որ լեզվական գիտելիքների ամբողջությունը լեզվական աշխարհի պատկերն է, և այն գիտելիքը, որն արտացոլում է «պատմական և մշակութային հանրության կողմից տրված աշխարհի մարդկային գիտելիքների բոլոր ասպեկտները»:

Աշխարհի տեքստային և լեզվական պատկերը պետք է համահունչ լինի հեղինակի լեզվական անհատականության կառուցվածքին: Այս երկու հասկացություններն էլ «հեշտացնում են» աշխարհի լեզվական պատկերի գաղափարը, ինչպես նաև կանխում են գրական տեքստի զոդված, բայց ոչ միաձուլված, տեքստային և լեզվական մակարդակների նույնականացումը դրա քննարկման գործընթացում:

THE PROBLEM OF DEFINING THE CONCEPTS "THE TEXTUAL IMAGE OF THE WORLD" AND "THE LINGUISTIC IMAGE OF THE TEXT"

Olga Makarowska

Summary

Key words: *poetic text, linguistic means, confusion, model of the world, harmony, hierarchy, linguistic description*

The article focuses on the analysis of the following concepts: the textual image of the world and the linguistic image of the text. Both terms can be applied in place of the concept of the linguistic image of the world.

This article offers the definitions of the concepts mentioned above and presents their main features. The differences between the textual image of the world and the linguistic image of the text are revealed through the analysis of the poem "Spring" by Anna Alchuk.

The image author's artistic world consists of all the visual representations of the world that the author himself has created as a result of his multifaceted creative activities. For example, it covers not only the musical heritage of Pyotr Tchaikovsky or the literary heritage of Stepan Pisakhov, but also the poetic texts of the former and the paintings of the latter.

The linguistic image of a text is a set of linguistic means that can interact and combine with non-linguistic signs to create meaning in a text. Vadim Kasevich was one of the first to distinguish textual and linguistic images, emphasizing that the totality of linguistic knowledge is the image of the linguistic world, and the knowledge that reflects "all aspects of human knowledge of the world given by the historical and cultural community".

The textual and linguistic representation of the world should be consistent with the structure of the author's linguistic personality. Both of these concepts "simplify" the idea of the linguistic image of the world, and also prevent the identification of welded, but not merged, textual and linguistic levels of the literary text in the process of its discussion.

UDC 519.768

THE EFFECTIVENESS OF TRANSLATION TECHNOLOGY TOOLS IN INTERCULTURAL COMMUNICATION

Tinatin Mshvidobadze

INTRODUCTION

A new world of globalization, together with new technologies, has changed the way people communicate every day.

The social, cultural and technological implications of globalization have had an impact in the current panorama of professional translation. Research in Machine Translation and the development of more powerful and user-friendly CAT tools have contributed to streamline and optimize the translation process in a world governed by the speed of communications and tight deadlines.

In this scenario, translation is the basic tool for intercultural communication and a vehicle for understanding among nations [1].

Thus, as a consequence of globalization, the role of translators is in a continuous transition process.

High-speed modes of interaction among users in the so-called Web 2.0 have opened new horizons, as they have fostered the dissemination of new phenomena in communication and in translation studies.

The internationalisation and localisation of websites have already been studied from different points of view by a good number of researchers [2].

According to Cronin (2013), any form of global interaction cannot occur without interlingual activities and thus globalization denotes translation, yet many of us are simply unable or unwilling to overcome the associated language barrier and must therefore rely on translation provided by others to access information beyond our own individual linguistic reach. Traditionally, the translator provided a professional service in acting as an interlingual and intercultural communicator so that we can access the information we seek, if indeed we knew it existed there in the first place.

The article shows how technological developments in translation, with major technological innovations in machine translation, have fundamentally changed the way we communicate today.

COMOUTER - ASSISTED TRANSLATION TOOLS

The application of Computer Assisted Translation has been widely studied by a number of scholars [3]. It is commonly accepted that translation memories or localisation tools can provide a helping hand to translators although by no means these applications have been designed to replace them. The main function of CAT tools is to improve and optimize the performance of human translators' by providing coherence and reducing the required time to complete an assignment on the basis of recycling previous translations.

In the specific case of web translation, the use of CAT tools may be particularly effective if we observe the special features of the Web. The first thing to bear in mind is the high ratio of repetitions of any website, as there is a large number of structural elements that need to be consistently repeated in different documents and levels that compose the site: menus, slogans, titles, navigation elements, other textual and non-verbal components will be available in different parts of the web.

Web based-translation

Over the past years we have witnessed how CAT tools have been optimized and streamlined thanks to the new technologies.

The Internet allows for the immediate exchange of files and creates a possibility that can be effectively integrated in translation technologies. The compatibility of translation systems will allow selecting and using different tools for the same assignment or even to exchange or transfer information from one tool to another. To this regard, the development or optimization of standards, such as the TMX (Translation Memory Exchange) will foster and promote the exchange of translation memories in the Web. The creation and maintenance of free multilingual corpora in the Internet, available to any user who wants to find equivalences in two languages, must be supported by new practices and standards.

Translation memory (TM)

The core of CAT tools is a translation memory (TM), a software program that stores a translator's translated text alongside its original source text [4].

With suggested matches, the translator can assess their quality and contextual appropriateness and use them in full or in part by editing. Over time, TMs can contain thousands, millions, and even billions of translations, thereby increasing the likelihood of linguistically similar texts' reuse (see Figure 1).

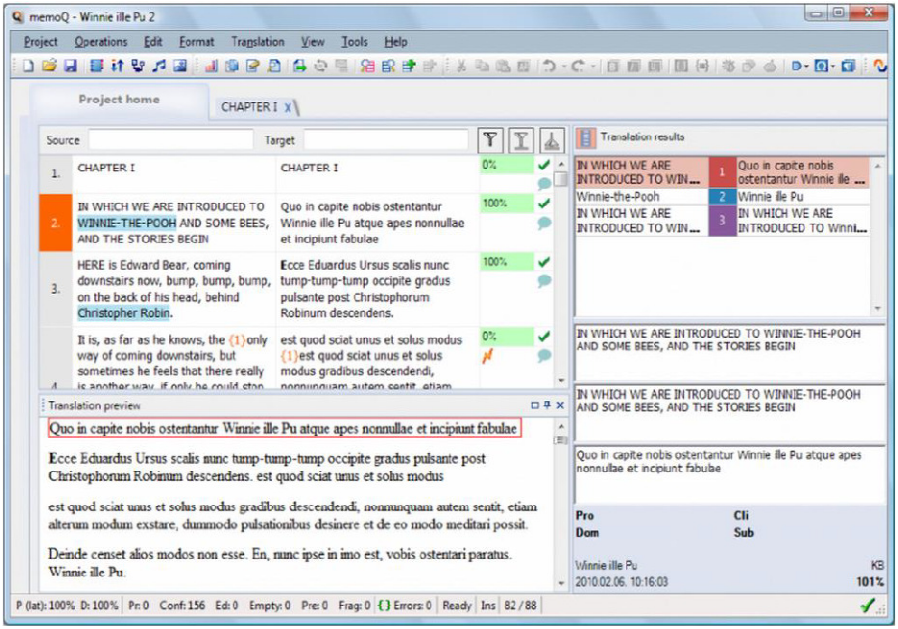

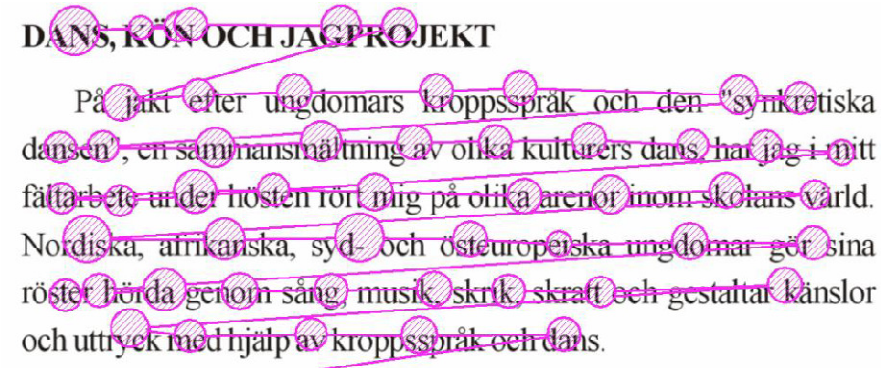
Figure 1. An example of the interface from a popular translation memory: MemoQ from Kilgray.

While translation studies has undergone many paradigm shifts, it has been slow to adopt such translation technologies within its mainstream, resulting in a somewhat segregated subdiscipline [5] that many scholars and industry stakeholders see as a discipline in its own right as it possesses many unique attributes and shares numerous fundamental commonalities with disciplines of computational linguistics and computer science, which lie far beyond traditional translation studies.

Changing the Process of Translation

While CAT tools and, more recently, MT have been largely accepted by practitioners and researchers for their associated productivity and consistency gains, many translators are still adapting to the changes that these technologies are making to the translation industry and indeed to the process of translation itself.

Following a similar trajectory toward empiricism, translation process studies have emerged to focus on the translator and the process of translation rather than on the end product (see an example in Figure 2). These studies have been gradually mapping the cognitive and psycholinguistic elements of the translation process to uncover more about how translators work, how they use TMs and MT, and how teaching can be refined [6]. This stream of research has incorporated qualitative, quantitative, and mixed method designs that marry the subjective experience of this complex cognitive processing with more objective observations, all while trying to preserve the ecological validity of a real translation process. Although further development is needed in terms of methodological refinements drawn from other more mature empirical disciplines, this body of research has nevertheless demonstrated unique advantages over psycholinguistics and cognitive sciences, which typically focus on experiments with lower ecological validity and smaller units of text that are of limited use in the real-world contexts of translation.

DANS, KÖN OCH JAG-PROJEKT

På jakt efter ungdomars kroppsspråk och den "synkretiska dansen", en sammansmältning av olika kulturers dans, har jag i mitt fältarbete under hösten rört mig på olika arenor inom skolans värld. Nordiska, afrikanska, syd- och östeuropeiska ungdomar gör sina röster hörda genom sång, musik, skrik, skratt och gestaltar känslor och uttryck med hjälp av kroppsspråk och dans.

Figure 2. An example of a typical reading pattern recorded by an eye tracker. Retrieved from http://en.wikipedia.org/wiki/Eye_tracking.

Translation process studies have incorporated keystroke logging [6], eye tracking, brain imaging and continue to present researchers with opportunities to further explore the cognitive aspects of translation.

From this body of relatively recent scholarship, tangible results can already be found in the form of insights into translation subprocesses [7], differences between professionals and amateurs, and translators' interactions with CAT tools.

CONCLUSION

Globalization, together with new technologies has reshaped the way people communicate in our days. At the same time, the availability of free contents and the speed of new communication channels have contributed to rocket the exchange of information on a free basis.

In the framework of interdisciplinarity, it is important that (professional) translators gain visibility and become recognized as socio-cultural and linguistic experts in the communication process: beyond having their IT skills updated, translators should be able to add some value to the final output of translational activities.

Technological developments in the early 1990s led to the widespread uptake of CAT tools, chiefly TMs, which have created an increase in productivity and consistency in translation but a decrease in

remuneration, control, and risks to overall quality. TMs then paved the way for state- of the art MT systems that use human translations to emulate the results of the translation process and deliver output in speeds and volumes that will never be achieved by human translators alone.

In looking ahead, there is still a lack of clarity on the particular roles that translators and everyday users of translation will play in an increasingly technology-dependent globalized society.

REFERENCES

1. Austermühl F. Electronic Tools for Translators. Manchester: St. Jerome.
2. Sandrini P. «Website Localization and Translation». Acts of the Challenges of Multidimensional Translation (MuTra). Conference proceeding. Saarbrücken.
3. Armstrong S., Way A., Caffrey C., Flanagan M., Kenny D. & O'Hagan M. Leading by example: Automatic translation of subtitles via EBMT. Perspectives: Studies in Translatology, 14(3), pp. 163-184.
4. Bowker L. Computer-aided translation technology: a practical introduction. Ottawa, Canada: University of Ottawa Press.
5. O'Hagan M. The impact of new technologies on translation studies: A technological turn. In C. Millán & F. Bartrina (Eds.). The Routledge handbook of translation studies. London, UK: Routledge, pp. 503-518.
6. Christensen T. & Schjoldager A. Translation-memory (TM) research: What do we know and how do we know it. Hermes - Journal of Language and Communication Studies, 44, pp. 89-101.
6. Jakobsen A. & Schou L. Translog documentation. In G. Hansen (Ed.), Copenhagen studies in language, 24. Copenhagen, Denmark: Samfundslitteratur, pp. 151-186.
7. Göpferich S., Jakobsen A. & Mees I. (Eds.). Looking at eyes: Eye-tracking studies of reading and translation processing. Copenhagen, Denmark: Samfundslitteratur.

ԹԱՐԳՄԱՆՉԱԿԱՆ ՏԵԽՆՈԼՈԳԻԱԿԱՆ ԳՈՐԾԻՔՆԵՐԻ ԱՐԴՅՈՒՆԱՎԵՏՈՒԹՅՈՒՆԸ ՄԻՋՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՀԱՂՈՐԴԱԿՑՈՒԹՅԱՆ ՄԵՋ

Թինատին Մշվիդոբաձե

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *միջմշակութային հաղորդակցություն, սոցիալ-մշակութային ֆոն, համաշխարհայնացում, մշակութային միջնորդ, տեխնիկական թարգմանություն*

Ժամանակակից թարգմանչական տեխնոլոգիաները հանդիսանում են մշակութային միջնորդներ տարբեր սոցիալ-մշակութային ոլորտներում և իրականացնում են միջմշակութային հաղորդակցության գործառույթներ: Թարգմանչական գործընթացի համատեքստային տարրերի ուսումնասիրության համակարգված մոտեցման ընդունումը կարևոր է միջմշակութային հաղորդակցության ավելի լավ իրականացման համար:

Համաշխարհայնացման դարաշրջանում համակարգչային տեխնոլոգիաները արմատապես փոխել են լեզվական թարգմանությունը, որոնք երկարաժամկետ դրական ազդեցություն են թողնում ամբողջ սոցիալ-մշակութային տարածքում: Առաջարկվող հոդվածը վերաբերում է ժամանակակից թարգմանչական տեխնոլոգիաների ազդեցության խնդրին՝ միջմշակութային հաղորդակցության իրականացման գործում:

Բացի այդ, հոդվածում հատուկ ուշադրություն է դարձվում թարգմանչի և թարգմանչական տեխնոլոգիայի փոխազդեցության խնդրին, որը պետք է դիտարկել որպես մշակութային միջնորդ՝ նպաստելով հաջող միջմշակութային հաղորդակցությանը: Միևնույն ժամանակ, անվճար կոնտենտի առկայությունը և հաղորդակցության նոր ուղիների արագությունը նպաստեցին տեղեկատվության անվճար փոխանակմանը:

ЭФФЕКТИВНОСТЬ ИНСТРУМЕНТОВ ПЕРЕВОДЧЕСКИХ ТЕХНОЛОГИЙ В МЕЖКУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

Тинатин Мшвидобадзе

Резюме

Ключевые слова: *межкультурная коммуникация, социокультурный фон, глобализация, культурный посредник, технический перевод.*

Современные технологии перевода являются своеобразными культурными посредниками при осуществлении межкультурной коммуникации между различными социокультурными фонами. Принятие системного подхода к изучению контекстуальных элементов процесса перевода важно для лучшей реализации межкультурной коммуникации.

В эпоху глобализации компьютерные технологии радикально изменили языковой перевод, они имеют долгосрочное положительное влияние в социокультурном пространстве в целом. В предлагаемой статье рассматривается вопрос влияния современных технологий перевода для реализации межкультурной коммуникации.

Кроме того, в статье особое внимание уделяется проблеме взаимодействия переводчика с технологией перевода, которую следует рассматривать в качестве культурного посредника, способствующего успешной межкультурной коммуникации. В то же время доступность бесплатного контента и скорость новых каналов связи способствовали стремительному обмену информацией на бесплатной основе.

УДК 81'342
811.16

СОПОСТАВИТЕЛЬНАЯ ХАРАКТЕРИСТИКА НАЗАЛЬНЫХ СОНАНТОВ [М], [М'] В РУССКОМ И БОЛГАРСКОМ ЯЗЫКАХ

Наталия Пенева

Ключевые слова: *сонанты [м], [м'], произношение, акцент, артикуляционно-акустическая характеристика, практические рекомендации*

Цель работы – сопоставить артикуляционно-акустическую природу русских и болгарских [м] и [м'], выявить типичные трудности, с которыми встречаются студенты при их реализации, и предложить некоторые методы нейтрализации акцента в русской речи болгар.

Русский согласный [м] является твердым губно-губным (билабиальным) носовым сонорным. При его артикуляции нижняя и верхняя губы смыкаются, образуя плотную смычку. Небная занавеска опущена и свободно свисает в ротовую полость. Размыкание смычки происходит во время прохождения воздушной струи через ротовую и носовую полости, в результате чего согласный [м] получает специфический носовой резонанс. Разрушение смычки чаще всего сопровождается внезапным взрывом – эксплозивный сонорный, если же размыкание смычки происходит без мгновенного взрыва – имплозивный. Сонорный [м] встречается в различных фонетических позициях (мир, ком, рама, думать, мыло).

Задняя часть спинки языка оттянута назад и незначительно приподнимается к мягкому небу, в результате чего согласный [м] веляризуется и приобретает окраску на [ы]. Напряженные голосовые связки сближены и колеблются. Сонант [м] характеризуется слабой напряженностью губ и незначительным шумом.

Мягкий согласный [м'] так же, как и твердый, является губно-губным носовым согласным. Губы при образовании мягкого [м']

слегка растягиваются в стороны. Язык продвигается вперед, передняя и средняя части спинки языка приподнимаются к твердому небу, поэтому согласный получает мягкую тембральную окраску на гласный [и].

Мягкое небо опускается и открывает доступ воздушной струе в полость носа, следствием чего является его назализация. Губы при образовании [м'] более напряженные, чем при твердом сонанте [м]. Голосовые связки напряжены и колеблются.

Артикуляция болгарского согласного [м] почти не отличается от соответствующего русского. Он также губно-губной (билабиальный) твердый носовой сонант. Экспериментально-фонетическое исследование согласных болгарского языка в сопоставлении с русским, проведенное М.И. Матусевич, не показало существенной специфики образования болгарского сонанта [м]. Автор отмечает единственную разницу в артикуляции болгарского сонанта: бóльшую напряженность речевого аппарата по сравнению с русским [8, 4].

Ст. Стойков считает, что артикуляция болгарского сонорного [м] очень похожа на артикуляцию [м] не только во всех славянских языках, но и в таких типологически неродственных, как румынский, французский, итальянский и др. [10, 94].

Можно также отметить, что при образовании болгарского твердого согласного [м] тело языка в полости рта лежит ровно, задняя часть спинки языка не приподнимается к мягкому небу и далеко отстоит от стенки глотки, что свидетельствует о его невеляризованности по сравнению с веляризованным русским сонантом [м].

Отмеченные артикуляторные различия болгарского согласного [м] не являются существенными, не создают акцента в русской речи болгар и не мешают процессу общения.

Как и в русском языке, в болгарском согласный [м'] является губно-губным мягким сонантом. При артикуляции мягкого сонанта

[м’] обе губы сближаются, образуя плотную смычку. Средняя часть спинки языка поднимается вверх к твердому небу, но несколько ниже, чем в русском языке. Небная занавеска опущена, воздушная струя проходит между твердым небом и средней частью спинки языка, приобретая носовой резонанс. Разрыв губной смычки происходит мгновенно, сопровождаемый взрывом. Сонорный [м’] так же, как и русский, относится к эксплозивным согласным.

Ст. Стойков, сопоставляя акустический эффект мягкости болгарского сонорного [м’] с русским, отмечает более твердое его звучание [10, 94].

Таким образом, краткий сопоставительный артикуляторно-акустический анализ губно-губных сонантов [м], [м’] в обоих языках показывает не только их большое сходство, но и некоторые различия. В первую очередь внимание студентов акцентируется на различную степень подъема средней части спинки языка в обоих языках, что ведет к изменению объема резонирующей полости и придает характерную тембровую окраску мягким согласным.

Для формирования правильной артикуляции русского мягкого [м’], т. е. поднятия средней части спинки языка на более высокий уровень, используется прием, связанный с выбором благоприятной фонетической позиции. Такой позицией является соседство сонорного со звуком-помощником – гласным верхнего подъема [и].

После отработки дополнительной артикуляции, подъема средней части спинки языка, которая сопровождает основную артикуляцию и придает согласному [м’] акустический эффект мягкости, можно переходить к другим фонетическим позициям.

Ярко выраженной чертой болгарского акцента в русской речи болгар является неразличение признака фонологической корреляции по твердости-мягкости в определенных фонетических позициях. Так, в болгарском языке мягкость согласных позиционно ограничена: она реализуется перед гласными [а], [о], [у], [ъ]. В русском языке мягкость согласных наблюдается перед всеми гласными

(кроме [ы]), в середине слова перед согласными, в абсолютном исходе слова и перед среднеязычным согласным [j].

Относительно мягкости болгарских согласных перед гласными переднего ряда [е], [и] мнения ученых разноречивы. Так, Л. Андрейчин считает нормативным произношение согласных в этой позиции в твердом или мягком вариантах [1, 142]. Исследования Т.Н. Махровой свидетельствуют об активном взаимопроникновении твердого западного диалектного произношения согласных перед гласными [и], [е] и мягкого восточного, что влечет за собой вариативность реализации согласных в этой фонетической позиции в современном болгарском языке [9, 121]. В Академической Грамматике современного болгарского литературного языка указывается, что мягкость согласных перед гласными [и], [е] в акцентно-ритмических структурах С'ГС, С'Г, С'ГС' считается недопустимой [7, 127].

Как показывает опыт работы, в русской речи болгар палатализованные согласные перед гласным [е] звучат твердо или полумягко, и связано это не только с неправильной артикуляцией мягких согласных, но и с неправильной артикуляцией закрытого и открытого гласного [е], влияющей на различный тембральный эффект мягкости. В русской фонетической системе, в отличие от болгарской, закрытый (узкий) гласный [е] акустически неоднородный с [и]-образным призвуком, который появляется в зависимости от позиции в различных фазах звучания. Так, призвук [и] появляется в начальной фазе с предшествующим мягким и последующим твердым согласными. В мягком консонантном окружении призвук [и] появляется в начальной и конечной фазах, что придает гласному [е] дифтонгоидный характер. В болгарском языке гласный [е] однородный звук без дополнительных призвуков и дифтонгоидности. Ст. Стойков считает болгарский гласный [е] средне открытым, но более открытым по сравнению с русским недифтонгоидным аналогичным гласным [10, 71].

Некоторую трудность для студентов представляет произноше-

ние открытого [е], который в болгарском языке реализуется более закрыто по сравнению с русским. Так, например, в заимствованных словах *мэр, резюме,* в иноязычных собственных именах *Мериме, Кармен,* в названии буквы *м (эм)* студенты произносят согласный [м] смягченно и более закрытый гласный [е] вместо нормативного русского твердого [м] и открытого широкого [э]. Для постановки правильной артикуляции открытого гласного [е] студентам рекомендуется настроить речевой аппарат для произнесения гласного [а] и, не изменяя раствора ротовой полости, произнести гласный [е].

Необходимо отметить, что среди лингвистов нет единого мнения о произношении согласных в заимствованных словах перед гласным переднего ряда [е] [см., например, 6, 126; 5, 106 и др.]. В различных словарях и справочниках также даются противоположные орфоэпические рекомендации, допускается широкая вариативность произношения согласных. Исследования Вербицкой Л.А. показывают сильную тенденцию к твердому произношению согласных перед [е] в иноязычных словах [2, 54; 3, 77].

Для снятия трудностей произношения согласных в этой фонетической позиции студентам для запоминания предлагается список иноязычных слов с традиционным нормативным произношением согласных перед гласным [е].

Трудноискоренимый акцент в русской речи болгар проявляется при произношении мягкого согласного [м'] в позиции перед среднеязычным согласным [j]. Артикуляция русского согласного [j] похожа на артикуляцию соответствующего болгарского и не представляет особой трудности при его реализации. Различия между этими звуками в обоих языках заключаются в дистрибутивном отношении. Так, большую трудность для студентов представляет фонетическая позиция С' + Ь + j + Г, отсутствующая в болгарском языке. В словах, например, се[м'ja], пре[м'jер] болгары произносят твердый или смягченный [м] и без согласного [j] перед гласным, что приводит к фонологическим ошибкам, затрудняющим

процесс общения, например: се[м’а], пре[м’ер].

Значительную трудность вызывает постановка мягкого согласного [м’] в позиции абсолютного конца слова, отсутствующей в фонетической системе болгарского языка. Под интерферирующим влиянием родного языка студенты конечный согласный произносят твердо сем[м], восе[м] вместо нормативного русского мягкого [м’].

Эффективными упражнениями для отработки палатализованного сонанта [м’] являются упражнения на дифференциацию этой фонологической оппозиции в следующих позициях: а) с различными гласными; б) в абсолютном исходе слова; в) перед среднеязычным согласным [j] с последующими гласными: [м’ја], [м’је], [м’ји], [м’јо], [м’ју].

а) мал – [м’ал], [мох] – [м’ех], [мыл] – [м’ил], [мʌлот’] – [м’ и^{е} л’ет’]; б) [т’ем] – [т’ем’], [сам] – [с’ем’], [сом] – [вос’ъм’]; в) [сʌмой] – [с’ и^{е}м’ја], [с’ и^{е}м’је], [с’ и^{е}м’ји], [с’ и^{е}м’ју].

При постановке сонорных [м], [м’] внимание студентов обращается на произношение двойных (долгих) согласных внутри морфемы в ряде общеупотребительных, книжных слов или в словах, относящихся к терминологической лексике су[м̄]а, га[м̄]а, си[м̄’]етрия, и[м̄’] анентный. В данных словах написание удвоенных согласных и их произношение совпадают, хотя в ряде слов такого совпадения не наблюдается: грамматика – гра[м]атика, комментарий – ко[м’]ентарий, коммерсант – ко[м’]ерсант.

Длительность двойного сонорного [м] чаще всего зависит от места ударения и фонетической позиции в слове. Если ударение находится на слоге, который предшествует двойному согласному, произносится долгий согласный, если оно переходит на последний слог, то удвоенный согласный реализуется без увеличения длительности: телегра[м̄]а, га[м̄]а, но и[м]унитет, ко[м]утатор. В абсолютном исходе слова двойные согласные произносятся как простой звук, без увеличения длительности: гра[м], су[м], килогра[м].

Необходимо обратить внимание студентов на произношение

гомоорганных сочетаний, где согласные [м], [м’] произносятся более длительно: шум моря – шу[м̄]оря, восемь мест – восе[м̄’]ест.

В рассматриваемых позициях, отсутствующих в болгарском языке, удвоенные согласные студенты произносят без необходимой длительности, что является отклонением от орфоэпической нормы современного русского литературного языка.

В болгарском языке слова с удвоенными согласными встречаются намного реже, чем в русском. Например, удваиваются и произносятся более длительно согласные [т], [д], [с], [з] на стыке приставки и корня: оттеглям – о[т̄]еглям, поддръжка – по[д̄]ръжка, беззвучен – бе[з̄]вучен, а также при постпозиционных артиклях, обозначающих существительные женского рода: пролетта – проле[т̄]а, в именах числительных: петте – пе[т̄]е, шестте – шес[т̄]е и в других случаях [7, 125].

Для отработки нормативной длительности удвоенных согласных студентам для запоминания предоставляются списки русских слов, в которых написание удвоенных согласных совпадает с их произношением и не соответствует ему.

Отклонение от орфоэпической нормы современного русского литературного языка наблюдается при реализации отадъективных существительных с суффиксом -изм, выражающим значение отвлеченного признака: *туризм, реализм.* В болгарском языке в данном суффиксе между шумным и сонорным согласными пишется буква ъ и произносится слаборедуцированный звук [ə] или [ʌ]: туриз[ə]м, реализ[ə]м. Навыки произношения родного языка студенты без коррекции переносят в изучаемый, в результате чего увеличивается количество слогов русского слова и нарушается его акцентно-ритмический рисунок. Данное отклонение нейтрализуется путем выполнения слуховых и тренировочных упражнений.

ЛИТЕРАТУРА

1. Андрейчин Л. За мекостта в българския език. В: Помагало по българска фонетика. С., 1980.
2. Вербицкая Л.А. Проблемы культуры речи и современная произносительная норма русского литературного языка. В: Русский язык и литература в общении народов мира: проблемы функционирования и преподавания. М., 1990.
3. Вербицкая Л.А. Давайте говорить правильно. М., 2001.
4. Вытов В. Фонетика и фонология на българския език. Велико-Тырново, 2002.
5. Горбачевич К.С. Изменения норм русского литературного языка. М., 1971.
6. Гловинская М.Я. В кн: Фонетика современного русского литературного языка. Народные говоры. М., 1968.
7. Граматика на съвременния български книжовен език. Том I. С., 1982.
8. Матусевич М.И. Экспериментально-фонетические исследования согласных болгарского языка // Институт славяноведения. Краткие сообщения. № 15, 1955, с. 4
9. Махрова Т.Н. Към въпроса за произношението на българските съгласни пред *и, е* // Език и литература. № 3, год. XI, 1991.
10. Стойков Ст. Увод във фонетиката на българския език. С., 1966.

[Մ], [Մ’] ՁԱՅՆՈՐԴՆԵՐԻ ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ԲՆՈՒԹԱԳՐԵՐԸ ՌՈՒՍԵՐԵՆ ԵՎ ԲՈՒԼՂԱՐԵՐԵՆ ԼԵԶՈՒՆԵՐՈՒՄ

Նատալիա Պենևա

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *[մ], [մ’] ձայնորդներ, արտասանություն, շեշտադրություն, համեմատական արտասանական-ձայնագիտական բնութագրեր, գործնական առաջարկներ*

Հոդվածը նվիրված է ռուսերեն և բուլղարերեն [մ], [մ'] բաղաձայնների արտասանական-ձայնագիտական բնույթի համեմատությանը, դրանց գործածման ժամանակ ուսանողների հանդիպած բնորոշ դժվարություններին և բուլղարերենի՝ ռուսերեն խոսակցական լեզվում օտարոտի արտասանությունը չեզոքացնելու որոշ մեթոդներին:

Ռուսաց լեզվի [մ] բաղաձայնը կոշտ երկշրթնային քթային ձայնորդ է: [Մ’] փափուկ բաղաձայնը, ինչպես և կոշտը, նույնպես հանդիսանում է երկշրթնային քթային բաղաձայն: Բուլղարերեն [մ] բաղաձայնը արտասանությամբ գրեթե չի տարբերվում համապատասխան ռուսերեն բաղաձայնից: Այն նույնպես հանդիսանում է երկշրթնային քթային կոշտ ձայնորդ: Ինչպես և ռուսաց լեզվում, բուլղարերեն [մ’] բաղաձայնը հանդիսանում է երկշրթնային փափուկ ձայնորդ: Քանի որ այս աշխատությունում մանրամասն նկարագրվում է [մ] և [մ’] երկշրթնային ձայնորդների արտասանության գործընթացը, այս ձայնորդների արտասանական-ձայնագիտական փոքր համեմատությունը ցույց է տալիս ոչ միայն նրանց նմանությունը, այլ նաև որոշ տարբերություններ: Ռուսերեն բանավոր խոսքում բուլղարացիների օտարոտի արտասանության վառ արտահայտված հատկանիշներից է որոշ հնչյունական դիրքերում հնչակարգային (ըստ կոշտության-փափկության) համահարաբերակցության տարբերելու բացակայությունը: Հեղինակը նաև ուսումնասիրում է որոշ օրինակներ, որոնցում հստակ երևում է, թե ինչ խնդիրների հետ են բախվում բուլղարացի ուսանողները [մ] և [մ’] երկշրթնային ձայնորդները բանավոր խոսքում կիրառելու ժամանակ: Հաշվի առնելով բաղաձայնի արտասանական-ձայնագիտական առանձնահատկությունները՝ հեղինակն առաջարկում է մեթոդներ, որոնք կօգնեն բուլղարացիներին իրենց ռուսերեն բանավոր խոսքում հետագայում խուսափել օտարոտի արտասանությունից:

COMPARATIVE CHARACTERISTICS OF SONANTS [M], [M'] IN RUSSIAN AND BULGARIAN LANGUAGES

Nataliya Peneva

Summary

Key words: *sonants [m], [m'], pronunciation, accent, comparative articulative-acoustic characteristics, practical recommendations.*

The article is devoted to the articulative-acoustic comparison of the Russian and Bulgarian consonants [m], [m'], the typical difficulties encountered by students when using them, and to some methods of neutralizing the accent in the spoken Russian of Bulgarians.

The consonant [m] in the Russian language is a hard bilabial nasal sonant. The soft consonant [m'], like the hard one, is also a bilabial nasal consonant. The Bulgarian consonant "m" hardly differs from its Russian counterpart in pronunciation. It is also a bilabial nasal hard sonant. As in the Russian language, the consonant [m'] in Bulgarian is a bilabial soft sonant.

Since this paper describes the articualtive process of the bilabial sonants [m] and [m'] in detail, the short articulative-acoustic comparison of these sonants reveals not only their great similarity, but also some differences.

One of the conspicuous features of the accent of Bulgarians in oral Russian speech is the lack of distinguishing the correlation between tonal hardness-softness in some phonetic positions.

The article also reveals some examples which show the problems that Bulgarian students face when using the bilabial sonants [m] and [m'] in oral speech. Taking into account the articulative-acoustic peculiarities of each example, there are special methods suggested in the article that will help Bulgarians to lose their accent in oral Russian speech.

UDC 811.11-112

THE CONCEPT OF "BREAD" IN IDIOMATIC EXPRESSIONS IN FRENCH AND ENGLISH: COMPARATIVE ANALYSIS

Ella Sargsyan

Key words: *bread, archetypes, phraseological units, word-concept, stereotypical images, idioms, equivalent, origin, historical connection, cultural close interrelation, semantic elements, ethno-cultural community, linguistic factors*

The national identity of the worldview of a particular ethno-cultural community is rooted in the way of life and psychology of the people, reflected in the language by the semantic structure of linguistic signs. The word "bread" refers to the key cultural archetypes of different people, to the most important semantic elements of the picture of the world. An analysis of phraseological units denoting bread, and phraseological units, which include the word "bread", in modern French and English, has shown that even behind subject names one can see linguistic, historical and cultural factors: disappeared rituals that have passed in tradition, a bygone way of life, a changed social structure; characteristic features of the perception of the world, their preferences in highlighting features that affect the nomination of surrounding objects. In English and French phraseological units, the word-concept "bread" is the most archetypally significant food product in both cultures and a universal symbol of life, well-being, material prosperity, cordiality and unity of people and one of the central images of culture. They reflect folk ethics, philosophical ideas about life. The remarkable French writer Antoine de Saint-Exupery wrote: "*Bread has become for us a means of uniting people, because people break it at a common meal. Bread has become for us a symbol of the greatness of labor, because it is obtained by the sweat of one's brow. Bread has become for us an indispensable companion of compassion, because it is distributed in times of distress. The taste of divided bread is incomparable."*

Why does bread play such an important role in the lives of French and English people? Why does it enjoy such great respect among people?

From the very first stages of human development, bread has been the greatest of wealth: whoever had bread lived well. Nothing disturbed people more than its absence. This can be seen in the Bible, and in Egyptian and Babylonian sources. Since ancient times, conquerors have tried to take away the most valuable things from the conquered: jewelry and bread. And when they left a foreign land, they necessarily destroyed the bread that they could not take with them, and burned the crops, for they understood that without bread, the victims would not soon regain their strength and be able to take revenge. And people who believe that wars took place for the sake of gold or precious stones might be mistaken. Historians assure that the invaders took them because they had the opportunity to buy bread. The main bone of contention has always been the land. During his conquers, Alexander the Great received so much bread that it began to be valued three times higher because bread has always been the real price standard.

Bread in one form or another is eaten all over the world. It is considered the basis of life. Bread makes up 50% or more of the daily diet of most of the French and English population. Thus, respectful attitude to bread – not from stinginess, not from poverty. Bread production in many countries remains subsidized. Bread contains not only the labor of contemporaries, it also contains the sweat and blood of ancestors, the satiety of the well-fed, the aspirations of the hungry. Bread is a common wealth, priceless treasure and cultural heritage. The age-old dream of a just social order was born not by the envy of the hungry, but by the shame of the well-fed.

The history of bread began in a very distant time, with flour from wild cereals and has been part of our daily life for over 10,000 years. Bread is a universal food: today, all countries of the world traditionally know at least one type of bread. Bread was a symbol of culture, history and anthropology, hunger and wealth, war and peace. This seemingly simple food not only carries with it a history that has merged with the history of civilizations, but is also a staple food indispensable for the survival of nations. Therefore, it can be said that more than a simple recipe has been preserved in the history of this food; bread is a real

synonym for human ingenuity.

The concept of "bread" has a long history. It includes pagan and Christian representations. Since the Bible occupied and occupies an important place in the ideology and spiritual life of the French and the English, therefore, stereotypical images recorded in phraseological units dating back to biblical subjects become significant for both nations, as the French say *le pain quotidien* - *daily bread* which is essential for life. The attitude to bread determines the moral wealth or poverty of a person. Bread is the measure of the human soul. Bread is a memory, it is a history, it is a national culture, it is millions of problems, joys and sorrows. Bread is our past, present and future. At all times, disrespect for bread has been a terrible insult. From an early age, children were taught to appreciate and cherish bread as the greatest wealth. Traditions of caring for bread have existed since ancient times among different peoples and have been passed down from generation to generation. Bread has been highly valued and revered by people. Bread baking marked the beginning of civilization. In the mythology of the ancient peoples, baking has a divine origin. Bread was for both of these nations a gift from the gods. People have always paid tribute to the importance of bread, considering it a gift from God and practically a living being. They used to say: "God is on the wall, bread is on the table." Our ancestors compared bread with gold, the sun.

Bread is one of the most important food for Europeans. But the French and the English population consumes it the most. Bread makes up almost 70 percent of most Europeans' food. For 89% bread remains an essential part of their diet. 92% say they always have some bread at home. They are even afraid that it will run out and are looking for the best ways to store it, especially by freezing, to avoid its absence. Among the French and the English an average of 9.4 different types of bread are widely used. The baguette remains the most famous type of bread (98%). Bread and bagel are known to about 70%, while Swedish bread, ciabatta and pita bread are consumed by about 65% among these nations.

There are quite a lot of expressions in both languages using the word "bread" in English and "pain" in French expressing the same

meaning. But some very famous idioms in French having the word "pain" don't have their equivalent in English.

In English the expression *break the bread* means to engage in a comfortable, friendly interaction. Originally, the term meant that a loaf of bread could be broken to share and eat among associates. The term later referred to the same situation but became more figurative. It was widely used as a colloquialism which described any meal that did or did not involve bread. Nowadays the term is widely used to describe a social interaction where something is shared. This could be money, food, commodities or other various items.

To break bread is also used to affirm confidence, trust and comfort with somebody or group of people. *Breaking bread* has a notation of informality and friendliness derived from the original meaning regarding sharing the bread.

- *All the residents came to my home to break bread and share stories.*
- *Are you coming to break bread with James? We're going to that new restaurant that has just opened up.*
- *Hand me one of your cigarettes. Break bread with your old pal, would you?*

In French the equivalent is *rompre le pain*.

- *Venez rompre le pain avec moi, Alain! – Come and break bread with me, Alain!*
- *Je veux vous inviter à rompre le pain avec moi. – I would like you to break bread with me.*
- *Il essayera de rompre le pain de vie à ceux qui souffrent. – He will try to break the bread of life to the sufferer.* [1]

Another common expression widely used in English is *earn (one's) daily bread* which means to do work of any kind for a living; to earn money by some means, to earn one's living.[2]

- *I hear she is earning her daily bread with an investment firm in London now.*
- *Working in a canning factory isn't exactly glamorous, but I've got to earn my daily bread this way.*

In French the equivalent to this idiom is *gagner* son *pain.*

- *Qu'est-ce que cette créature fait dans notre chambre ? disaient-elles. Qui veut manger doit gagner son pain ; la place de la servante est à la cuisine. – What is this creature doing in our bedroom? they said. Who wants to eat must earn his bread; the servant's place is in the kitchen.* [3]

This expression is also used as a noun meaning a person who, through his work, secures the financial side of others.

- *Il est le gagne-pain de sa famille. – He is the breadwinner of his family.*

The next idiom is to take the bread out of someone's mouth, in French *enlever / retirer / ôter le pain de la bouche à quelqu'un*.

This means to steal or deprive people of their basic means of living, deprive someone of his or her livelihood.

- Everyone loves those giant retail chains *for their low prices, but very few care that they take the bread out of local business owner's mouths.*
- *The new president has been trying lots of ways to take the bread out of our mouths day after days.*

In the 17th century in France "*oster le pain de la main* -removing the bread from the hand" was commonly used, before using the current form "*retirer le pain de la bouche à quelqu'un* – removing someone's bread from the mouth", from the 19th century. Here, bread symbolizes life, representing the basic necessity.

- *Tu viens de marier ta maîtresse à Gueulin, et tu leur as donné cinquante mille francs, juste la somme que tu nous avais promise. Ah ! C'est propre, le petit Gueulin joue là-de dans un joli rôle ! Et toi, tu es plus sale encore, tu nous retires le pain de ma bouche.* [4]

However not all idioms in French have their equivalents in English. Here are a few French expressions connected with bread. Let's take *avoir du pain sur la planche* which literally means to have bread on the plank. In fact the expression means have a lot of things to do, a lot of work to complete. This expression basically meant to have enough bread to survive in the future, as in the 19th century bakers used to prepare and

stock bread on a plank. If, nowadays, "*avoir du pain sur la planche*" means having a lot of tedious tasks to accomplish, the meaning of this expression was quite different at the end of the 19th century. This meant that we had enough reserves to face the future. Indeed, at that time the peasants prepared large quantities of bread which they kept on a wooden board fixed to the ceiling. Subsequently, the expression took on the meaning of having enough to live on without having to work. The current meaning of having work in reserve seems to have appeared only at the beginning of the 20th century. However, another plausible explanation has already been offered as to the origin of this expression. In the 19th century, the court distributed bread rations to defendants who would have to serve long terms of hard labour. This is where the ideas of length and hardship formulated in this expression.

- *Je puis l'assurer qu'il aura du pain sur la planche au cours des prochains mois. – I can assure him that he will have lots of things to do over the next few months.*
- *Si nous ne pouvons pas, dans ce Parlement, nous accorder sur une résolution commune, nous aurons du pain sur la planche.- If we cannot, in this Parliament, agree on a common resolution, we will have a lot of work to do.*

Another common expression used among the French is *se vendre comme des petits pains* literally means to sell like little breads. This means that something is selling quite well and really fast. Actually it comes from the Bible, the moment Jesus gave bread and fish to the starving crowd of people.

- *Seulement, cette fois-ci, ce sera la jaunisse! Mes vaccins se vendront comme des petits pains. – Only this time it will be jaundice! My vaccines will sell like hotcakes.* [5]
- *Sur des supports audio qui se vendaient comme des petits pains, Malachie Koné prédit une issue de la lutte qui oppose Laurent Gbagbo à ses adversaires politiques […] – On audio media that were being sold like hotcakes, Malachie Koné predicted an outcome of the struggle between Laurent Gbagbo and his political opponents.* [6]

- *Et il faut préciser qu'il y a, entre autres, des biographies qui se vendent comme des petits pains. – And it should be noted that there are, among other things, biographies that are sold like hotcakes.* [7]

One more widely spread idiom is *pour une bouchée de pain*, literally meaning for a mouthful of bread. The idiom means for almost nothing, very cheap. The expression dates from the 17th century when bread was quite cheap.

- *Le gérant est Gaston, le garçon, qui espère racheter le Picratt's pour une bouchée de pain quand Élie s'apercevra de son mauvais placement financier. – The manager is Gaston, the boy, who hopes to buy Picratt's for a pittance when Elie realizes his bad financial investment.* [8]
- *Elle avait réussi à trouver sa robe de mariée pour une bouchée de pain dans une boutique d'occasion. – She had managed to find her wedding dress for a pittance in a second-hand shop.*

These and many other idiomatic expressions in both languages show the linguistic, historical and cultural connection and interrelation widely used and shown in everyday life. There is an increased interest in the problem of the relationship between the two countries' language and culture. The language reflects the important and essential role of bread in human life and culture. Bread is one of the most famous symbols of prosperity, cordiality and unity of people and one of the central images of culture. For many centuries, a special attitude towards this product has been developed. The word-concept "bread" is the most significant food item in both English and French phraseological units. It is also a worldwide symbol of life, well-being, material success, cordiality, and human solidarity, as well as one of the key cultural image. That is the main reason we come across so many expressions with *bread* in French and English.

A conceptual analysis of mentality keywords has been carried out, field systems have been analyzed, modeling has been applied. The national identity of the worldview of a particular ethnocultural community is rooted in the way of life and psychology of the people,

reflected in the language by the semantic structure of linguistic signs. The main product is bread. National specificity in food is reflected in phraseology. Bread in proverbs appears as the basis of life. English and French philosophy attributed bread to vital principles, not only biologically natural, but also spiritual.

The relationship between a person and a crucial food product has always been emphasized. Emphasis is placed on the fact that bread is a healthy food being valued above all the others. The archetype of bread unites different cultures, is valued equally everywhere. The word bread has accompanied the English and the French from the very beginning of the evolution. The life of their ancestors in ancient times was not easy: having gone through the most difficult times for the people, bread has become an integral part in both nations' lives.

Classical writers in their works wrote more than once about the most important concept – bread, creating an individual and at the same time a realistic image, more than once confirming its significance. That is the main reason why we come across so many phraseological units with the word *bread*. A wide range of stable speech turns, phraseological units, winged expressions is associated with bread.

REFERENCES

1. https://www.urbandictionary.com/define.php?term=Break%20bread
2. https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/earn-ones-daily-bread
3. https://fr.wiktionary.org/wiki/gagner_son_pain
4. https://www.expressions-francaises.fr/expressions-e/2211-enlever-retirere-pain-de-la-bouche-de-quelquun.html
5. Morris, Lucky Luke Vll, L'élixir du docteur Doxey, éditions J. Dupuis & fils, 1969, 45 p.
6. David K., N'Goran, Les Enfants de la lutte, Éditions Publibook, 2012, 178 p.
7. Pascal P. Poivre, La Clé, vol. 1, Éditions Publibook, 2013, 15 p.
8. Lemoine M., L'autre univers de Simenon. 1991.

«ՀԱՑ» ՀԱՍԿԱՑՈՒՅԹԸ ՖՐԱՆՍԵՐԵՆ ԵՎ ԱՆԳԼԵՐԵՆ ԻԴԻՈՄԱՏԻԿ ԱՐՏԱՀԱՅՏՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐՈՒՄ. ՀԱՄԵՄԱՏԱԿԱՆ ՎԵՐԼՈՒԾՈՒԹՅՈՒՆ

Հլլա Սարգսյան

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *հաց, արքետիպեր, դարձվածաբանական միավորներ, բառ-հայեցակարգ, կարծրատիպային պատկերներ, արտահայտություններ, համարժեք, ծագում, պատմական կապ, մշակութային սերտ փոխկապակցվածություն, իմաստային տարրեր, էթնոմշակութային համայնք, լեզվական գործոններ*

Հաց հասկացությունը նշող և ներառող դարձվածաբանական միավորների՝ ֆրանսերենի և անգլերենի զուգադրական վերլուծությունը ցույց է տալիս, որ առարկաների անունների ուղիղ և փոխաբերական իմաստներն արտացոլում են լեզվական, մշակութային, պատմական գործոններ, որոնցից է ծեսը՝ ավանդույթը՝ կերպարային համակարգով և սոցիալական փոփոխված կառուցվածքով: Ժողովուրդների կողմից աշխարհն ընկալվում է բնորոշ առանձնահատկություններով, որոնք անվանվում են համապատասխան հատկանիշներով: Անգլերեն, ֆրանսերեն դարձվածաբանական միավորներում հաց բառ-հասկացությունը նշում է ամենակարևոր սննդամթերքը: Անգլերեն և ֆրանսերեն դարձվածաբանական միավորներում «հաց» բառ-հասկացությունը կյանքի, բարեկեցության, նյութական բարգավաճման, մարդկանց ջերմության և միասնության համընդհանուր խորհրդանիշն է: Այն գործածվում է լեզվական կայուն արտահայտություններում՝ դարձվածաբանական միավորներում, ժողովրդական խոսքում՝ հիմնականում փոխաբերական իմաստով:

КОНЦЕПТ «ХЛЕБ»: СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ ИДИОМАТИЧЕСКИХ ВЫРАЖЕНИЙ ВО ФРАНЦУЗСКОМ И АНГЛИЙСКОМ ЯЗЫКАХ

Элла Саргсян

Резюме

Ключевые слова: *хлеб, архетипы, фразеологизмы, слово-концепт, стереотипные образы, фразеологизмы, эквивалент, происхождение, историческая связь, культурная тесная взаимосвязь, семантические элементы, этнокультурная общность, языковые факторы*

Уникальность национального мировоззрения той или иной этнокультуры коренится в жизни и психологии народа и прежде всего отражается смысловой структуре языковых знаков. Концепт «хлеб» относится не только к важнейшим смысловым понятиям, но и к ключевым архетипам разных народов. Анализ фразеологизмов, обозначающих хлеб, и фразеологизмов, в состав которых входит слово «хлеб», в современных французском и английском языках показал, что даже за предметными наименованиями можно увидеть лингвистические, историко-культурные факторы: исчезнувшие обряды, ушедшие в традиции, образ жизни, изменившуюся социальную структуру, характерные особенности восприятия мира людьми, их предпочтения в выделении признаков, влияющих на номинацию окружающих предметов. В англо-французских фразеологизмах слово-концепт «хлеб» является наиболее значимым продуктом питания в обеих культурах и универсальным символом жизни, благополучия, материального достатка, сердечности и единства людей и одним из центральных образов культуры. В них отражена народная этика, философские представления о жизни. Со словом «хлеб» в указанных языках существует множество фразеологизмов и устойчивых речевых выражений, крылатых слов. В них, как правило, слово «хлеб» наделено метафорическим значением.

УДК 81'373.21

УРБАНОНИМ «РОТОНДА» В ОНОМАСТИЧЕСКОМ И КУЛЬТУРНОМ ПРОСТРАНСТВЕ БОЛЬШОЙ КАРАКИЛИСЫ (СОВРЕМЕННЫЙ Г. ВАНАДЗОР)

Тадевос Тадевосян

Ключевые слова: *артистические кафе, городская топонимика, Каракилиса, летний клуб, ротонда, ономастическое пространство, урбаноним*

Лингвистические и экстралингвистические факторы в ономастическом пространстве города (села / поселка) нужно рассматривать параллельно как ряд кросскультурных взаимодополняющих знаковых систем. Знаки, составляющие основу концептуальной сферы, заключают в себе множество представлений общества о сути данного названия через ассоциативные клише. Подобная ассоциативная клишированность сформировалась в результате определенных процессов, функционально направленных на действия, потенциально заложенные в названиях внутригородских объектов – урбанонимах.

Актуальность нашего исследования объясняется необходимостью лингвокультурного и исторического изучения традиций формирования урбанонимической системы провинциальных городов (поселков) Армении в начале 20 века, тем более что в последние годы возрастает интерес к материалам регионального характера.

Объектом исследования является ойкодомоним (название строений и зданий) «Ротонда», существовавший в поселке Большая Каракилиса (в советскую эпоху – Кировакан, ныне – Ванадзор) в начале 20 века.

Предмет исследования – семантические и лингвокультурные особенности данного ойкодомонима.

Цель статьи – дать системное семантическое описание ойкодомонима «Ротонда» и раскрыть те функции, которые выполнял клуб «Ротонда» в культурном пространстве города. Достижение поставленной цели предполагает решение следующих *задач*:

1. определить лингвокультурный статус ойкодомонима «Ротонда»;

2. выявить специфику ойкодомонима «Ротонда» в связи с выполняемыми им функциями;

3. установить связь с ойкодомонимами с тем же названием, культурная комплетация которых была проецирована на каракилисский клуб «Ротонда».

Методологической основой работы стал комплексный подход, системно соединивший описательный метод, метод систематизации, обобщения и интерпретации лингвистического и экстралингвистического материалов.

Первое летописное упоминание о Большой Каракилисе (далее – Каракилиса) относится к 1713 году, когда иерей Санаинской церкви Акоп, сын священника Саака, записал в своей хронике: «18 августа 1713 года смерть охватила землю, потому что бедствие постигло Каракилису» [14, 523]. Под «бедствием» Акоп, по-видимому, подразумевал землетрясение, так как подобные природные катастрофы регулярно наблюдаются на данной территории.

В 18-19 веках Каракилиса представляла собой небольшое село с углубленными в землю перекосившимися деревянными хижинами и засыпанными землей кровельными перекрытиями. В селе располагался немногочисленный российский военный гарнизон. Главная отрасль производства – сельское хозяйство – находилась в крайне отсталом состоянии.

После строительства в 1899 году железнодорожной линии Тифлис – Каракилиса – Александрополь жизнь в селе начинает существенно меняться. Расширение дорожной инфраструктуры увеличило поток инвестиций, что привело к подъему экономики. В то же время начинается развитие Каракилисы как курортной местности. Этому поспособствовало благоприятное географическое расположение: село, находящееся в межгорной котловине и со всех сторон окруженное живописными лесами, отличалось умеренным, мягким климатом и прохладным летом.

Население Каракилисы в летние месяцы резко увеличивалось.

Приезжали отдыхающие (или как их называли – «дачники») из различных мест, но прежде всего из Тифлиса. На пыльных улицах Каракилисы открывалась настоящая выставка последних достижений моды, гости без устали пытались показать перед местным населением свою благовоспитанность и знакомство со всеми правилами утонченного этикета [15, 11-12]. Можно сказать, что в начале 20 века Каракилиса становится довольно популярным пристанционным курортным поселком.

С 1908 года в Каракилисе начинает действовать летний клуб «Ротонда», где проводились всевозможные культурно-развлекательные мероприятия. Правда, некоторые «злые языки» в письмах к своим иногородним корреспондентам сравнивали его с «большим сараем» или с «казармой» [15, 12]. «Ротонда», официально принадлежавшая приходской школе Армянской церкви, сыграла большую роль в культурной жизни Каракилисы. «В самом Каракилисе для прогулки публики имеется небольшой сквер около летнего клуба-ротонды и железнодорожный парк /…/. Сквер при ротонде засажен несколькими сотнями акаций и лип» [24, 68]. Примечательно, что даже улица, ведущая к ней, стала называться «Ротондной»[1].

Впрочем, прогуливаться там можно было только днем, так как освещения возле «Ротонды» не было: лишь центральные улицы Каракилисы освещались большими нефтяными лампами, которые были закреплены на высоких столбах [8, 31-32].

Территория рядом с «Ротондой» и улица Ротондная активно озеленялись: так, 8 апреля 1912 года вокруг клуба и вдоль дороги, ведущей в лес, учителями и учениками приходской школы были посажены деревья [22, 3].

---

[1] Клуб «Ротонда» располагался на месте современной церкви Святого Григора Нарекаци (в советское время там находилось Главное управление противопожарной службы г. Кировакана). Улица Ротондная в годы советской власти была переименована в улицу Мясникяна, данное название она носит до сих пор. Особой известностью у местных жителей пользовался родник, расположенный на пересечении улиц Ротондная и Михайловская.

В ономастическом пространстве Каракилисы урбаноним «Ротонда» содержал в себе культурно-понятийные и ментальные компоненты. В этом урбанониме отражаются конкретная историческая эпоха, социокультурные процессы и языковая ситуация. Можно также сказать, что с помощью урбанонимических деталей раскрывается повседневная жизнь города (поселка). Урбанонимы кодируют информацию с учетом общественных стереотипов, зафиксированных в речи, и рассчитаны на понимание подтекста и мотивации.

Урбанонимы выполняют две основные функции: 1) номинативную и 2) информативную.

Номинативная функция – называет конкретный объект в городе в его чисто лингвистическом наполнении.

Информативная функция – связана со всем ассоциативным рядом, который вызывает данный урбаноним. Ойкодомоним «Ротонда» содержит в себе ряд аллюзий и прецедентных реминисценций. Из ойкодомонимов, повлиявших на выбор названия для каракилисского летнего клуба, прежде всего следует отметить знаменитую Ротонду в Санкт-Петербурге на Гороховой улице. Эта трехъярусная внутренняя ротонда, расположенная в вестибюле дома, построенного в конце 18 века, всегда считалась одним из самых мистических мест Санкт-Петербурга. В подвале Ротонды, по легенде, масоны проводили обряд посвящения в орден. В определенные дни в полночь на лестничной площадке Ротонды можно было встретить дьявола, который исполнит любую просьбу в обмен на душу [25].

В Санкт-Петербурге находятся и другие здания с ротондами (павильон «Ротонда» («Павильон под флагом») в «философском саду» на Елагином острове, где граф Калиостро проводил ритуал посвящения в масоны; несколько ротонд расположены в Юсуповском дворце, где произошло убийство Григория Распутина и т.п.). По утверждению исследователей сакральной географии Санкт-Петербурга, если соединить линиями все здания с ротондами, то получится масонская пентаграмма, центральное положение в которой занимает «Ротонда» на Гороховой улице [25].

В 1860-е годы в доме с ротондой К. Марцинкевич открыл свои знаменитые танцклассы. В 1880-е годы их сменил «Танцевальный зал Александрова», названный так по фамилии нового владельца. Это увеселительное заведение действовало почти десять лет. При следующем владельце – П. Тумпакове – танцевальный зал получил новое название – Варьете. В общей сложности, танцевальные залы существовали в этом здании на протяжении 60 лет. В конце 19 – начале 20 веков в доме с ротондой находились также известные кафе-шантан, трактир и ресторан [30, 110-111]. Именно эти обстоятельства, по всей вероятности, стали одной из причин появления ойкодомонима «Ротонда» в Каракилисе.

Следующим прецедентным фактором можно назвать одно из самых знаменитых и легендарных кафе Парижа. Небольшое кафе «Ротонда» на углу бульвара Монпарнас и бульвара Распай было основано в 1903 году на месте бывшего обувного магазина и быстро стало центром парижской богемы. Кафе «Ротонда», как и другие старые парижские кафе, известны прежде всего своими прославленными посетителями. По словам В. Маяковского:

Обыкновенно
мы говорим:
все дороги
приводят в Рим.
Не так
у монпарнасца.
Готов поклясться.
И Рем
и Ромул,
и Ремул и Ром
в «Ротонду» придут
или в «Дом»[2] [12, 223].

В кафе собирались известные художники, писатели, композиторы, актеры, музыканты, певцы, магнаты, революционеры и т.п. со

[2] «Дом» – еще одно парижское артистическое кафе начала 20 века.

всех концов света: А. Модильяни, П. Пикассо, А. Матисс, П. Синьяк, Д. Ривера, М. Шагал, Х. Сутин, К. Малевич, Э. Бурдель, А. Майоль, А. Ахматова, Г. Аполлинер, П. Фор, Б. Сандрар, М. Жакоб, А. Франс, И. Эренбург, Маревна (М. Воробьева-Стебельская), Г. Шанель, Ж. Кокто, В. Антонов-Овсеенко, А. Луначарский, В. Чернов, В. Ленин и многие другие. В романе И. Эренбурга «Необычайные похождения Хулио Хуренито» (1922) именно в кафе «Ротонда» рассказчик (русский эмигрант в Париже) знакомится с демоном в человеческом облике Хулио Хуренито, который берет его в ученики.

Многие деятели литературы и искусства превратили «Ротонду», по выражению Ж.-П. Креспеля, в «арену самовыражения» [9, 65]. В «Ротонде» создавали свои картины А. Модильяни и другие известные художники. По заявлению В. Маяковского, «Ротонда» «сплошь увешана картинами» [13, 236]. А в стихотворении «Верлен и Сезан» поэт дает следующую импрессионистическую зарисовку:

Сезан
остановился на линии,
и весь
размерсился – тронутый.
Париж,
фиолетовый,
Париж в анилине,
вставал
за окном «Ротонды» [10, 210].

В начале 20 века к артистическим кафе пришла настоящая слава, что обусловило появление ойкодомонима «Ротонда» в провинциальной Каракилисе. Каракилисская «Ротонда» тоже в определенной степени стала «ареной самовыражения» – не только местом досуга, но и культурным центром.

На сцене «Ротонды» выступали знаменитые армянские актеры:

Арус Восканян (Дарбасян) (Арус) (1889-1943) – впоследствии заслуженная артистка Армянской ССР, с 1910 г. поселилась в Баку и стала членом Бакинской армянской труппы. Вышла замуж за актера этой труппы Овсепа Восканяна;

Овсеп Восканян (1883-1939) – актер, режиссер, антрепренер. Вместе с труппой Абеляна-Арменяна гастролировал по Западной Армении, Тифлису и Баку. Распространил в Закавказье жанр оперетты;

Исаак Алиханян (1876-1946) – актер, режиссер. Был последователем психологической актерской школы, первый армянский актер, удостоенный звания «Народный артист СССР»;

Седрак Тараян (1862-1916) – драматический писатель, доктор философии, артист армянских театров Кавказа, как актер утверждал демократические принципы;

Григор Лака (Чезаре) (1888-1959) – карикатурист и актер, играл в итальянских труппах, затем переехал на Кавказ. Исполнял комические роли;

Ованес Зарифян (1879-1937) – актер и режиссер. Сценическую деятельность начал в Тифлисе, выступал во многих городах России и Турции. Мастер перевоплощения;

Георгий Тер-Давтян (1850-1934) – крупнейший комедийный актер Тифлисского армянского театра. Прославился ролью Гико в пьесе Г. Сундукяна «Пепо». Первый народный артист Армянской ССР;

Татьяна Акопян (Асмик) (1879-1947) – ведущая актриса в различных тифлисских театральных труппах, начиная с 1906 года;

Аркадий Мамиконян (1872-1937) – играл на любительских сценах. Профессиональную карьеру начал в Тифлисе. Один из лучших комедийных актеров;

Вардан Мирзоян (1877-1968) – сценическую деятельность начал в Тифлисе. Работал актером театра Армянского драматического общества и в других армянских театрах Тифлиса;

Ованес (Ови) Севумян (1880-1920) – актер и режиссер армянских театров Кавказа, реформатор армянского театра, последователь К. Станиславского;

Погос Араксян (1862-1918) – работал в тифлисской драматической труппе, исполнял характерные и комедийные роли.

На сцене «Ротонды» выступали и многие другие прославлен-

ные армянские актеры, представляющие прежде всего Тифлисское Армянское артистическое общество, основанное в 1901 году И. Питоевым.

Среди знаковых спектаклей, поставленных в «Ротонде», в которых иногда принимали участие и актеры-любители, следует отметить:

за 1909 год –

«Терзания женщины» (1876) – пьеса французского писателя и журналиста Эмиля Жирардена, анонимным соавтором которой стал Александр Дюма-сын. Он внес в текст так много изменений, что Э. Жирарден не узнал свое произведение и не захотел его подписывать, поэтому пьеса долгое время шла на сцене за подписью «г-ин Х»;

«Жена напрокат» (1880) – водевиль Сергея Рассохина, выпускавшего литографированные издания новинок драматургии;

«Высокочтимые попрошайки» (1888) – сатирическое произведение Акопа Пароняна о плачевном состоянии интеллигенции;

«Записки сумасшедшего» (1835) – юмористическая повесть Николая Гоголя, которая превращается в трагедию;

«Лживый отшельник» (1891) – водевиль Александра Араратяна, не сходящий со сцен в дореволюционный период;

«Два сержанта, или Великодушные друзья» (1824) – пьеса французского драматурга Жана-Мари Теодора Бодуэна д` Обиньи. Впервые представлена в Малом театре Санкт-Петербурга 12 мая 1825 года;

«Кровавое пятно» (1906) – мелодрама Срапиона Тгляна, представляет собой переделку рассказа Михаила Арцыбашева;

«Предложение» (1888) и «Медведь» (1888) – шутки-комедии Антона Чехова, которые «завоевали всю Россию» (В. Билибин);

за 1910 год –

«Бурдюк Пепо» и «Вот тебе и сваха» (1866) – комедии Микаэла Тер-Григоряна из жизни тифлисских армян;

«Волшебные звуки» (1907) – драма в стихах Алексея Генца;

«Цимбирели» (1886) – комедия классика грузинской литературы, драматурга, режиссера, актера, антрепренера Авксентия Цагарели;

«Шерлок Холмс» (1906) – пьеса немецкого актера, режиссера и драматурга Фердинанда Бонна. Пьеса имела шумный успех во всей России, а в Петербургском театре Суворина стала «гвоздем сезона» (1906-1907 гг.);

«Семейная тайна» – инсценировка рассказа Антона Чехова «Тайна» (1887), получившего высокую оценку критиков;

за 1911 год –

«Байкуш», «Ханума» (1882) – еще две комедии Авксентия Цагарели;

за 1912 год –

«Благодетели человечества» (1904) – популярная пьеса немецкого драматурга, журналиста, режиссера, театрального критика, непревзойденного мастера сценических эффектов Феликса Филиппи;

«Кудахтанье» (1880) – водевиль армянского драматурга и переводчика Васака Мадатяна, пьесы которого регулярно ставились в Эривани и Тифлисе;

«Свадьба Мкича» (1895) – пьеса о жизни и быте мелких ремесленников армянского драматурга и театрального деятеля Александра Абеляна, брата актера Ованеса Абеляна;

«Пепо» (1876) – пьеса классика армянской литературы Габриэла Сундукяна, в которой описываются быт, обычаи и нравы тифлисских армян конца 19 века;

«Азраил» – трагикомедия армянского прозаика, драматурга, актера, литературоведа и редактора Седрака Тараяна;

«Брат Багдасар» (1886) – одна из самых известных комедий Акопа Пароняна;

за 1914 год –

«Ревность» (1913) – драма Михаила Арцыбашева. Имела большой успех во всей России, на ее основе был снят фильм О. Ханжонковым;

«Сказка» (1910) – пьеса армянского актера, прозаика, драматурга Микаэла Манвеляна о жизни армянской интеллигенции начала 20 века;

«На плите» (1909) – пьеса французских драматургов Андре де Лорда и Жоржа Монтиньяка (а не Тибу, как ошибочно сообщает обозреватель газеты «Горизонт») о жизни парижских апашей-бандитов начала 20 века;

«Разговорный английский» (1899) – водевиль французского драматурга Тристана Бернара, полный остроумных афоризмов, недоразумений и каламбуров;

за 1915 год –

«Теща в дом – все вверх дном» (1893) – водевиль русской писательницы, драматурга и врача Елизаветы Залесовой;

«Я умер» (1907) – водевиль русского писателя-сатирика, драматурга Ивана Мясницкого (Барышева). Эта пьеса в 1912 году была переведена С. Торосяном на армянский язык;

«Долина слез» (1907) – пьеса армянского писателя и политического деятеля Аветиса Агароняна, написанная под влиянием западноевропейского символизма.

На сцене проявили себя также начинающие и известные певцы, музыканты и декламаторы. Современники особо отмечали выступления молодого певца Самуэла Мелик-Геворкяна, в репертуаре которого были: народная песня «Журавль» в обработке Комитаса – символ тоски по родине; известное стихотворение Ивана Мятлева «Как хороши, как свежи были розы…», положенное на музыку Б. Садовской; «Почему я безумно люблю…» – романс из репертуара Юрия Морфесси (музыка и слова Б. Гуревича); «Красивая весна» – популярная песня начала 20 века (слова – А. Цатуряна, музыка – Е. Багдасаряна), написанная в духе русского городского романса с элементами армянских народных мотивов и др.

Кроме того, два раза в неделю в «Ротонде» после обеда устраивали танцы для детей, которыми руководил П. Терунян, а во вторник, четверг и воскресенье проводились танцевальные вечера для взрослых. Раз в неделю по утрам давали детские представления [2, 3]. Почти каждый день в «Ротонде» играли военный оркестр и местные сазандары. В течение 1911 года военный оркестр приглашали из Джалалоглы [19, 3].

В «Ротонде» ставились модные номера в музыкальном жанре кабаре. Особой популярностью пользовался стильный тогда танец кекуок[3], за исполнение которого танцор Шеринц во время одного из вечеров даже получил специальный приз [4, 2]. Прослеживается параллель со знаменитым дансингом парижской «Ротонды», о котором впоследствии В. Маяковский писал, что его «стены в тустепе[4] ломались» [11, 172].

С просветительской миссией в «Ротонде» выступали известные ученые, такие как: историк и филолог Степан Канаян, который читал публичные лекции, посвященные армянскому героическому эпосу, философ-антимарксист Ерванд Франгян с докладами о проблемах «реалистической философии» и другие [18, 2-3].

12 августа 1911 года по инициативе Бакинского Армянского Культурного Союза был проведен литературно-музыкальный вечер, средства от которого пошли на сооружение памятника Х. Абовяну. Зал был украшен зелеными листьями и цветами. Литературовед Балаян прочитал лекцию о значении творчества Х. Абовяна. Затем сыграли сценку «Барекендан» из романа «Раны Армении», после чего С. Аракелян исполнил на скрипке «Цыганские напевы» испанского композитора Пабло Сарасате [21, 3].

В этом контексте следует особо выделить выступление знаменитого армянского поэта Ваана Терьяна в «Ротонде» в июне 1914 года. По воспоминаниям В. Ханзадян, поэтический вечер Ваана Терьяна собрал полный аншлаг, публика, затаив дыхание, вслушивалась в стихи В. Терьяна, которые он сам вдохновенно читал. После выступления зрители устроили овацию, которая долгое время не затихала[5] [29, 325-326].

---

[3] Кекуок (буквально – «прогулка с пирогом») – негритянский танец в ритме быстрого марша. Был популярен в 1890-1910-е годы.

[4] Тустеп (буквально – «двойной шаг») – еще один модный в начале 20 века американский танец быстрого темпа.

[5] Автор воспоминаний неверно указывает год: В. Терьян был в Каракилисе не летом 1915 года, а в июне 1914 года.

Надо отметить, что в каракилисской «Ротонде», несмотря на запрет, процветала карточная игра: некоторые мужчины с 8 утра до полуночи проводили время за ломберным столом, проигрывая при этом большие суммы денег [17, 3], а для дам и барышень два раза в неделю организовывали игру в лото [20, 3].

В «Ротонде» выступали также лекторы Тифлисского армянского сельскохозяйственного и кустарного общества, которые пытались повысить уровень знаний жителей в области эффективной организации кустарных промыслов, опытных полей, ферм и мастерских. Распространение сельскохозяйственных знаний было весьма актуальным для Каракилисы, так как настоящим бедствием для агрономии данного региона было произрастание (особенно в дождливые годы) на пшеничных полях темно-коричневых злаков-сорняков – плевелов («дьявольской травы»), которые невозможно отделить от пшеницы. Хлеб с большой примесью плевелов оказывает крайне негативное воздействие на человеческий организм, так как обладает опьяняющими, одурманивающими, снотворными свойствами и вызывает головную боль [26, 1582].

2 марта 1915 года в «Ротонде» по приглашению старосты А. Налбандяна состоялось собрание общественности, на котором обсуждались вопросы здравоохранения и гигиены в связи с тем, что в поселке были зафиксированы случаи заражения сыпным тифом [5, 3].

27 июня того же года в «Ротонде» состоялась благотворительная акция «Стакан чая», весь сбор от которой пошел на пользу армянским добровольцам [6, 3].

В «Ротонде» действовали также стоматологический кабинет и читальня, которая получала самые разные армянские и русские периодические издания. Правда, иногда «праздные граждане» по непонятной причине заходили в читальный зал и мешали читающей публике [3, 3].

К сожалению, «Ротонду» не обходили стороной и криминальные сводки. В этом контексте следует отметить два случая. Летом 1912 года в Каракилису прибыла труппа «турецких актеров», которые должны были дать представление на турецком языке,

после чего ожидались «азиатские танцы» и «восточная музыка». Весь поселок был расклеен «аршинными» разноцветными афишами. Однако оказалось, что это вовсе не турецкие актеры, а обычные проходимцы, которые собрали с публики «круглую сумму» и бежали. Через несколько дней появляются новые афиши, в которых сообщалось, что «состоится концерт пианистки Эланчии» с участием мадемуазель Чустузии. Между тем, две барышни до концерта ходили по домам и продавали билеты, обманывая, что средства пойдут на нужды приходской школы. Во время концерта пианистка Эланчия так и не вышла на сцену: зрители негодовали, требуя вернуть деньги. В итоге Эланчия и Чустузия ретировались из зала, присвоив всю выручку [23, 3].

Здесь надо отметить склонность мошенниц к мистификациям и каламбурам: недаром они использовали псевдонимы «Эланчия» (созвучно турецкому слову «яланчи» – «лжец») и «Чустузия» (созвучно турецкому слову «чустуз» – буквально «безбашмачный», то есть «неимущий»), причем оба «сценических имени» образованы от квазироманских моделей по типу итальянских фамилий.

В числе прецедентных реминисценций надо отметить и урбанонимы «Ротонда», которые существовали на Кавказе: естественно, они также повлияли на выборе названия для летнего клуба Каракилисы. Прежде всего речь идет о «Ротонде» в тифлисском городском парке, которая служила своеобразным танцзалом. Она становится важным компонентом-экфрасисом в пьесе Г. Сундукяна «Супруги». В конце 19 века в Тифлисе действовала еще одна «Ротонда» под названием «Трамвай». Во время летнего сезона там организовывались концерты, выступали хористы, устаивались народные забавы; в «Ротонде» действовал также ресторан, где подавали самое лучшее пиво в Тифлисе [16, 4].

Своя ротонда была и в другом центре Закавказья – Баку. Бакинское Каспийско-Черноморское нефтепромышленное и торговое общество, принадлежавшее баронам Ротшильдам, располагалось в здании готического стиля, на углу которого находилась башенка-ротонда [27].

На Северном Кавказе в Ростове-на-Дону (на границе с армяно-населенным Новым Нахичеваном), в саду Летнего Коммерческого клуба была построена изящная ротонда в неоклассическом стиле. В клубе был танцзал, три ресторана, игорный и концертный залы. В бывших пороховых складах, расположенных под ротондой, находились ресторан и бильярдные залы [28].

Стоит упомянуть еще об одной армянской «ротонде» – так назывался один из самых старых кварталов Дилижана, который находился в опасной оползневой зоне и был частично разрушен в 1970-е годы.

Для жителей Каракилисы, которые часто отправлялись на сезонные заработки в Тифлис, Баку, Северный Кавказ и т.д., термин «ротонда», может, был не вполне понятным, но привычным и ассоциировался с кафе, клубами, танцзалами, игорными заведениями.

Урбаноним «Ротонда» находился в сильной зависимости от развития лингвокультурной ситуации в других городах и странах, что приводило к параллельному использованию данного урбанонима. Здесь проявились такие механизмы номинации, как: заимствование, шаблонизация, использование модных трендов.

Семантика каракилисского ойкодомонима «Ротонда», направленная на эффективное воздействие на реципиентов, с точки зрения соответствия реалиям, получала в некоторой степени когнитивно-диссонантный характер. Дело в том, что ротонда (итал. rotonda от латин. rotondus со значением «круглый») – это цилиндрическая постройка, обычно увенчанная куполом. Форму ротонды имеют некоторые античные храмы и мавзолеи, христианские церкви и баптистерии, парковые павильоны и беседки. Между тем, каракилисская «Ротонда» (как и некоторые «ротонды» во всем мире) не имела ничего общего с округлой ротондальной архитектурой и представляла собой прямоугольное здание с двускатной крышей и фронтоном, служащим стеной для мансардного помещения.

Как уже отмечалось, «Ротонда» дала начало и названию улицы (годонима) Ротондная, так как в данной ситуации и ойкодомоним, и

годоним привязаны к конкретному топографическому месту[6]. Годоним «улица Ротондная» возник в результате метонимической трансонимизации. Это – классический пример ориентирующего наименования: такие модели были распространены на начальном этапе формирования городской топонимики, впоследствии уступив место демонстративно-меморативным.

13 января 1917 года приблизительно в 10 часов утра пожар за несколько минут уничтожил здание «Ротонды». Пожар пытались потушить военнослужащие, но соседи даже ведра давали с неохотой. Причины пожара так и остались неизвестными. Долгое время обсуждали версию поджога: здание было застраховано, правда, на небольшую сумму. С тех пор попыток восстановить клуб никогда не предпринималось [7, 3]. Это еще раз подтверждает тезис о том, что любой урбаноним, как языковой факт, не является постоянной величиной, а лишь отражает культурно-исторические особенности той или иной эпохи.

Заключение.

После строительства железной дороги в Каракилисе в конце 19 века произошли большие изменения в экономической, социальной и культурной сферах поселка. Культурные процессы активизировались и в связи с курортным статусом Каракилисы и с претензией на положение столицы среди дачных поселков. Одним из центров культуры и досуга становится летний клуб «Ротонда», открытый в 1908 году. Деятельность «Ротонды» шла по нескольким направлениям: обучение танцам детей и взрослых, постановка спектаклей, проведение концертов, музыкальных и поэтических вечеров, чтение публичных лекций, организация карточных игр и игры в лото.

На выбор названия повлиял ряд факторов:

1. ассоциативный фактор – аллюзии на знаменитые санкт-

[6] Любопытно, что улица с подобным названием (Ротондовская) существует до сих пор в городе Смила Черкасской области (Украина). Формирование этого топонима происходило приблизительно в тех же культурных реалиях, что и в каракилисском случае.

петербургскую и парижскую «ротонды», а также на региональные тифлисскую, бакинскую, ростовскую «ротонды»;

2. регулятивный фактор – дифференциация этого урбанонима в ряду других типов учреждений. Вряд ли ойкодомоним «Ротонда» принадлежит продуктовому магазину или лавке скобяных товаров;

3. контактоустанавливающий фактор – вызывает положительные эмоции у людей, что позволяет занять выигрышную позицию на рынке[7]. Это достигается, в первую очередь, благозвучием урбанонима. Ойкодомоним «Ротонда» в целом соответствует этой норме. Впрочем, надо отметить, что у этого ойкодомонима отсутствует прямая связь с понятием, лежащим в основе. «Ротонда» – пропозиционально-деформированная номинация, так как большинство местных жителей знали только приблизительное значение слова и ориентировались преимущественно на ассоциативно-инокультурные рецепции, прежде всего с намеком на богемный образ жизни. Так, у ойкодомонима «Ротонда» появился еще один номинативный сегмент – псевдоэлитарная мотивация. Тут действовал не только принцип ассоциативного и эмоционального отношения субъекта к названию, но и расчет на разнообразную неискушенную публику;

4. эстетический фактор – красивое, не очень понятное, а потому интригующее название невольно приковывает к себе внимание.

Кроме того, по ойкодомониму «Ротонда» была названа и улица Ротондная. В данной ситуации точечная микротопонимика (названия построек) повлияла на линейные участки (названия улиц) в общей системе урбанонимов с учетом их пространственных характеристик.

[7] Здесь стоит отметить, что в Каракилисе существовал еще один летний клуб под названием «Арагац», но он пользовался гораздо меньшей популярностью, чем «Ротонда» [1, 139].

ЛИТЕРАТУРА

1. Вирабян С., Етимян Г. Большая Каракилиса. Ереван: Ван Арьян, 2002.- 400 с. (на арм. яз.).
2. Горизонт, 1909, № 2.- 1-4 с. (на арм. яз.).
3. Горизонт, 1912, № 164.- 1-4 с. (на арм. яз.).
4. Горизонт, 1912, № 180.- 1-4 с. (на арм. яз.).
5. Горизонт, 1915, № 55.- 1-4 с. (на арм. яз.).
6. Горизонт, 1915, № 150.- 1-4 с. (на арм. яз.).
7. Горизонт, 1917, № 13.- 1-4 с. (на арм. яз.).
8. Козмоян К.С. Кировакан. Ереван: Издательство АН Арм. ССР, 1960.- 296 с. (на арм. яз.).
9. Креспель Ж.-П. Повседневная жизнь Монпарнаса в Великую эпоху: 1903-1930. М.: Молодая гвардия, 2001.- 101 с.
10. Маяковский В.В. Верлен и Сезан // Маяковский В.В. Полн. Собр. Соч.: В 13 тт. Т. 6. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1957.- 204-210 с.
11. Маяковский В.В. Про это // Маяковский В.В. Полн. Собр. Соч.: В 13 тт. Т. 4. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1957.- 135-184 с.
12. Маяковский В.В. Прощание (Кафе) // Маяковский В.В. Полн. Собр. Соч.: В 13 тт. Т. 6. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1957.- 223-226 с.
13. Маяковский В.В. Семидневный смотр французской живописи // Маяковский В.В. Полн. Собр. Соч.: В 13 тт. Т. 4. М.: Государственное издательство художественной литературы, 1957.- 233-253 с.
14. Мелкие хроники: XIII-XVIII вв. Т. II. Ереван: Издательство АН Арм. ССР, 1956.- 686 с. (на арм. яз.).
15. Месропян Н.М. Кировакан. Ереван: Айастан, 1984.- 68 с. (на арм. яз.).
16. Мшак, 1887, № 38.- 1-4 с. (на арм. яз.).
17. Мшак, 1909, № 164.- 1-4 с. (на арм. яз.).
18. Мшак, 1890, № 174.- 1-4 с. (на арм. яз.).
19. Мшак, 1911, № 127.- 1-4 с. (на арм. яз.).

20. Мшак, 1911, № 141.- 1-4 с. (на арм. яз.).
21. Мшак, 1911, № 180.- 1-4 с. (на арм. яз.).
22. Мшак, 1912, № 77.- 1-4 с. (на арм. яз.).
23. Мшак, 1912, № 175.- 1-4 с. (на арм. яз.).
24. Неклепаев В. Караклис, как климатический курорт // Памятная книжка Эриванской губернии на 1914 год. Эривань: Типография Губернского Правления, 1914.- 57-81 с.
25. Синдаловский Н.А. Очерки Петербургской мифологии, или Мы и городской фольклор. [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: https://dom-knig.com/read_436752-18 (дата обращения: 07.04.2021).
26. Срхегян А. Нынешнее состояние Большой Каракилисы // Мурч: Политический, общественный, литературный журнал, № 10, 1893. Тифлис: Типография М.Д. Ротинянца.- 1579-1596 с.
27. Тайны Баку: Контора Ротшильдов – жемчужина бакинской архитектуры. [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: https://azerhistory.com/?p=5160 (дата обращения: 05.04.2021).
28. Тимофеева Г. Тайна старинной ротонды (легенды и были городского парка). // [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: https://www.liveinternet.ru/users/ (дата обращения: 06.04.2021).
29. Ханзадян В. Богатая натура // Ваан Терьян: В воспоминаниях современников. Ереван: Айпетрат, 1964.- 320-237 с. (на арм. яз.).
30. Шарапова М.Д. «Дом с ротондой», его дореволюционные владельцы и обитатели // Сборник воспоминаний и статей памяти Ирины Михайловны Сергеевой. СПб: РОО «Институт Петербурга», 2014.- 103-111 с.

«ՌՈՏՈՆԴԱ» ՈՒՐԲԱՆՈՆԻՄԸ ՄԵԾ ՂԱՐԱՔԻԼԻՍԱՅԻ (ԱՅԺՄՅԱՆ ՎԱՆԱՁՈՐ) ՀԱՏԿԱՆՎԱՆԱԳԻՏԱԿԱՆ ԵՎ ՄՇԱԿՈՒԹԱՅԻՆ ՏԱՐԱԾՈՒԹՅՈՒՆՈՒՄ

Թադևոս Թադևոսյան

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *գեղարվեստագետների սրճարաններ, քաղաքային տեղանունություն, Ղարաքիլիսա, ամառային ակումբ, ռոտոնդա, հատկանվանագիտական տարածություն, ուրբանոնիմ*

19 դ. վերջին Ղարաքիլիսա ավանում (խորհրդային դարաշրջանում՝ Կիրովական, այժմ՝ Վանաձոր) երկաթգծի կառուցումից հետո բնակավայրի տնտեսական, սոցիալական և մշակութային ոլորտներում տեղի ունեցան զգալի փոփոխություններ: Մշակութային գործընթացները ակտիվացան՝ կապված Ղարաքիլիսայի առողջարանային կարգավիճակի հետ և ամառանոցային ավանների մայրաքաղաք կոչվելու հավակնությամբ: Մշակույթի և ժամանցի կենտրոններից է դառնում «Ռոտոնդա» ամառային ակումբը, որը բացվել էր 1908 թ. (գործել է մինչև 1917 թ.): «Ռոտոնդան», որը պաշտոնապես պատկանում էր Հայ եկեղեցու ծխական դպրոցին, մեծ դեր է խաղացել Ղարաքիլիսայի մշակութային կյանքում: «Ռոտոնդայի» գործունեությունը ծավալվում էր մի քանի ուղղությամբ՝ պարեր սովորեցնել երեխաներին և մեծահասակներին, բեմադրել ներկայացումներ, իրականացնել համերգներ, երաժշտական և գրական երեկոներ, անցկացնել հանրային դասախոսություններ, կազմակերպել թղթախաղ և լոտո: Ղարաքիլիսայի հատկանվանագիտական տարածությունում «Ռոտոնդա» ուրբանոնիմը պարունակում էր մշակութային, հայեցակարգային և մտածելակերպային բաղադրիչներ: Այս ուրբանոնիմը արտացոլում է կոնկրետ պատմական դարաշրջանը, սոցիոմշակութային գործընթացները և լեզվական իրավիճակը: Քաղաքային տեղանվանական մանրամասների օգնությամբ բացահայտվում է քաղաքի (ավանի) առօրյա կյանքը: Ուրբանոնիմները կոդավորում են տեղեկատվությունը՝ հաշվի առնելով խոսքում արձանագրված հասարակական կարծրատիպերը, և նախատեսված են հասկանալու ենթատեքստն ու մոտիվացիան:

URBANONYM "ROTUNDA" IN THE ONOMASTIC AND CULTURAL SPACE OF GREAT KARAKILISA (MODERN VANADZOR CITY)

Tadevos Tadevosyan

Summary

Key words: *artistic cafes, urban place names, Karakilisa, summer club, rotunda, onomastic space, urbanonym*

After the construction of the railway in the town of Karakilisa (called Kirovakan in the Soviet era and Vanadzor now) at the end of the 19th century, great changes took place in the economic, social and cultural spheres of the settlement. Cultural processes were accelerated due to the resort status of Karakilisa and its pretensions of being named the "capital of resorts". The summer club "Rotunda", which opened in 1908 and operated till 1917, became one of the cultural and leisure centres. The «Rotunda», officially owned by the parish school of the Armenian Church, played a significant role in the cultural life of Karakilisa. The activities of the «Rotunda» incorporated several projects: teaching dance to children and adults, staging performances, organizing concerts, musical and poetry events, giving public lectures, organizing card and bingo games. In the onomastic space of Karakilisa, the urbanonym «Rotunda» had cultural, conceptual and mentality components. This urbanonym reflects the specific historical era, sociocultural processes, and the state of the language. With the help of urbanonymic details, the daily life of the town is revealed. Urbanonyms encode information, taking into account the social stereotypes recorded in speech, and are designed to understand the subtext and motivation.

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

LITERARY STUDIES

ՀՏԴ 821.19

ՀԱՎԵՐԺԱԿԱՆ ՃԱՄՓՈՐԴԻ ՖԵՆՈՄԵՆԸ ՎԱՀԵ ՕՇԱԿԱՆԻ «ՔԱՌՈՒՂԻ» ԺՈՂՈՎԱԾՈՒՈՒՄ. ԻՄԱՍՏԱԲԱՆԱԿԱՆ ԵՎ ԺԱՄԱՆԱԿԱՅԻՆ ՓՈԽՆԵՐԹԱՓԱՆՑՈՒՄՆԵՐ

Նաիրա Համբարձումյան

Հանգուցային բառեր. *Վահե Օշական, սփյուռք, ապակառուցում, իմաստ, տեքստ, հավերժական ճամփորդ, մշակույթ, քաղաքացիական պատերազմ*

1960-ական թվականների կեսերին և 1970-ական թվականների սկզբին (մինչև լիբանանյան քաղաքացիական պատերազմը և մեկնումը երկրից) Վահե Օշականի ստեղծագործությունը անցնում է նոր շրջափուլ: Հրատարակվում է հեղինակի «Քառուղի» [1,162] բանաստեղծությունների ժողովածուն, որը հատկանշվում է պոետիկայի տիրույթում հեղինակի կողմից *ավանդական տեքստի կազմալուծման* գործընթացի օրգանական շարունակությամբ: Այս հարցի առիթով Յարութիւն Քիւրքճեանը գրում է՝ «քանդումը կը շարունակուի. այս հատորը հայ Սփիւռքի մէջ սեւ ցանկի վրայ առնուելու եւ հրապարակէն քաշուելու առաջին եւ վերջին երկբայելի պատիւին արժանացաւ: Ըմբոստութեան ջիղը (շեշտուած է հոն) …Կ՚արձագանգէ ժամանակաշրջանի քաղաքական դէպքերուն ալ – Եղեռնի Յիսնամեակի ստեղծած յուզումը, արաբական ազգայնականութենէն եւ համայնավարութեան բախումէն ծնած յեղափոխական ցնցումները, հայ ահաբեկչութեան շղթայազերծած զգացական առաջին պոռթկումները, Լիբանանի քաղաքացիական կռիւներուն առաջացուցած ահաւոր անստուգութիւնը…» [1, 5]:

Ժողովածուն կազմող արձակ և չափածո քերթվածները զուգորդված են միմյանց: «Քառուղի» ժողովածուն ընդգրկում է «Մայրամուտ», «Խանգուարուած վերելակը» (Ռատիօ-սքէչ վեց ձայնի համար, երկու ժամանակ), «Պուրճ Համուտի կօշկակարներու պարը» (Սէնարիօ՝ երկու արար), «Մեռնող մանըքէնի հասցեին», «Բարկութիւն», «Պէյրութ-Փարիզ», «Սերունդ», «Խենթը» (Տրամ՝ երեք

դերակատարներով), «Նոր Մանչուկը», «Պրիսմակ» երկերը: Օշականի տեքստը իմաստին և մտքին առնչվում է ներքին և նախնական կապով:

Հավերժական ճամփորդ-մարդ փոխակերպությունը

Վահե Օշականի քերթվածներում քնարական սուբյեկտը դարերով ու հազարամյակներով ընթացող հավերժական ճամփորդն է՝ հայը, ամերիկացին, արաբը, հրեան կամ որևէ այլազգի, ովքեր տեքստի տարածաժամանակային որոշակի ռեզոնանսում վերամարմնավորվում և վերակերպավորվում են՝ բացահայտելով ուրբանիզացվող աշխարհի անկայունության ու անորոշությունների հոսանքում հայտնված սովորական մարդու հոգու տեղատվությունները, դրսևորում են իրենց վախերն ու անհանգստությունները, սերն ու ատելությունը, անտարբերությունն ու դավաճանության բազմակերպությունը, հոգևոր-հոգեկան ամայությունն ու ոչ մի կերպ չգաղտնագրվող դաժանությունը՝ հաճախ հրաժարվելով նաև մարդուն մարդ դարձնող սկզբունքներից և հատկանիշներից:

Ճամփորդը –
ջղագրգիռ ու սպառած, ամայի փողոցներու մէջ կորսուած
կ'աճապարէ հոս ու հոն –
ճաշասրահ մը, պանդոկ մը, մայթի անկիւն մը, ապրելու
գործիքները, Աստուած իմ…
առտու չեղած, մարդիկ չիջած գիշերանոցով ու սովահար
կեանքը, կեանքը չկողոպտած… [7]:

Մարդ-սոցիում համակարգում մարդը կենտրոնն է, որտեղ հատվում են մարդ-աշխարհ փոխառնչությունները: Մի կողմից՝ մարդը ֆիզիկական և մարմնավոր էակ է, ենթարկվում է կենսաբանության և ֆիզիոլոգիայի օրենքներին, ունի հակումներ և կրքեր, հեշտությամբ տրվում է զգացմունքներին: Մյուս կողմից՝ մարդը բանական է և գիտի վեր կանգնել կրքերից, կարող է դրսևորել բարոյականություն և ընտրել ազատությունը: Հետևաբար՝ ո՞վ է մարդը: Կանտը իր «Մարդաբանությունը պրագմատիկության տեսանկյունից» [5, 200] աշխատության մեջ գրում է, թե աշխարհում ամենակարևոր երևույթը, որի հանդեպ կարելի է կիրառել ճանաչո-

ղությունը, մարդն է, քանի որ նա փիլիսոփայական շահարկումների չափազանց հուզիչ և խորհրդավոր օբյեկտ է: Մարդու՝ որպես հավերժական ճամփորդի, դարերի ու հազարամյակների խորքերից եկող գաղտնիքները բացահայտելու համար անհրաժեշտ են նոր մոտեցումներ: «Քառուղի» ժողովածուի «Խանգարուած վերելակը» երկի հավերժական ճամփորդը մշակութաստեղծ Մաշտոցն է, ով հակադրվում է տիեզերքի խլությանը, աշխարհում կաշկանդված ու թակարդված ապրելու անձուկ հուսահատությանը, ում կերպարով հեղինակը երևակայում ու վերականգնում է հայոց պատմության մի պատառիկը՝

«**Մաշտոց** – (Շատ ցած ձայնով): Մտքին Յաղթանակը – չկայ, չկայ… այդ ալ չկայ, չէ եղած: <…> Այս վերջին տեսարանը մի դներ կենսագրութեանս մէջ: Ոչինչ չհասկցար, մանաւանդ Վարդանի լռութենէն:

Կորյուն – (Կարճ լռութենէ մը վերջ): Այո – բոլորովին կորսուած եմ… դուն, որ մեր պատմութեան վերջին 30 տարիներուն ամենէն վիթխարի ուժն էիր, քու հաւատքով, քու արիութեամբ, քու իմացականութեամբ, այդ քու սարսափելի կորովովդ – ո՞ւր են, ի՞նչ եղան մէկ օրեն միւսը: <…> Յետոյ… չեմ հասկնար, եթէ միտքը այնքան վտանգաւոր ուժ է, ինչո՞ւ հայ ժողովուրդը այդ վտանգին ենթարկել… ինչո՞ւ այս ահաւոր վատնումը…

Մաշտոց – Լոյսը ներսեն կու գայ: (Լուռ է): Դուրսը պարապ է, հոյակապ է բայց ամայի, անլոյս: (Երկվայրկյան մը կը լռէ): Բանտ մը» [7]:

Մաշտոցն անընդհատ լսում է Վաղարշապատի ռադիոկայանի՝ իրեն նվիրված ճառերը և համոզվում, որ դարձել է խաբեության և ինքնախաբեության զոհ և զուր վատնել է ժամանակը: Նա հասկացված չէ նույնիսկ իր *ապագայ կենսագիր* Կորյունից:

Տարածաժամանակային քրոնոտոպը

«Քառուղի» ժողովածուի հիմնական ժամանակը ներկան է, որը, որպես լինելության՝ գոյաբանորեն հնարավոր միակ ժամանակ, ձգտում է անվերջության՝ *այս պահի* կամ *այժմ*-ի միջև հավերժաբար պահելով ակնթարթի ընկալումը և հավակնելով ժամա-

նակային միասնությանը: Ժողովածուի ներկան կենդանի ներկան է, որը իրագործելի է, ստեղծում է տեքստի իրադարձականությունը և ապահովում է հեղինակի անկեղծությունը տեքստում, ինչը մշտապես բաժանում է նրան հենց նոր անցյալ դարձած ներկայից և շատ մոտ ապագայից: Ժամանակի կրկնությունը ոչինչ չի փոխում այն գիտակցող օբյեկտում՝ մարդու մեջ, սակայն ինչ-որ բան փոխում է նրա առկայծող գիտակցության մեջ, սեղմում է ակնթարթները և հաստատում է ապրվող, կենդանի ներկան: Անցյալը կրկնվում է ներկայում, իսկ կրկնությունը արտադրություն է, սերում: Այն ֆենոմենոլոգիական է, քանի որ տարածաժամանակային ռեզոնանսում անցյալը երբեք ներկա չէ, թեպետ հիմնավորում է ժամանակի գործառույթները:

Անցյալի հաճախականությունը՝ որպես ներկա կամ արդիականություն, տեքստում ամփոփում և սեղմում է հիշողությունը, որը ոչ թե անհատական է, այլ՝ անգիտակցական, քանի որ անցյալը ներկայի անգիտակցությունն է: Հիշողությունը, այս դեպքում, տարբերվում է էմպիրիկ հիշողությունից, որը ոչ թե սուբյեկտիվ է, այլ՝ գոյաբանական: Գոյաբանությունը իրականության և անցողիկ օգտակարի շրջանակն է, հետևաբար, երբ լինելությունը գոյավորվում է հիշողության տիրույթում, կարողանում է պահպանել սեփական գոյությունը: Այս դեպքում՝ գոյաբանական հիշողությունը ինչ-որ պահի ներկան է կամ անցյալը, քանի որ աներևույթ անցյալը մշտապես ներկայում է. այն ոչ թե ներկայից առաջ է, այլ ներկային զուգահեռ: Անցյալ-ներկա այսօրինակ հարաբերությունները հետերոգեն են: Իսկ Վահե Օշականի կրտսեր ժամանակակից Արմեն Մարտիրոսյանը նշում էր. «Անցյալ կա, որ չափից դուրս ներկա է» [6, 117]:

«Քառուղի» ժողովածուում Վահե Օշականի հավերժական ճամփորդը երևութանում է նաև Կոմիտասի կերպարով («Պրիսմակ»), ով իրեն գաղտնագրում է ցնորվածի, հոգեկան հիվանդի դիմակի հետևում՝ «Անշուշտ որ չխենթացաւ Կոմիտաս. իրեն պէս յեղափոխական, գերուժ արուեստագէտ՝ պողպատէ ջիղ կ'ունենայ, կը հեգնէ մարդկային տառապանքը, ամէն ինչ միջոց է, հում նիւթ -

մանաւանդ կեանքը: Այնպէս որ դուռը կը բացուի, բայց ներսը ուրիշ բան կայ: Ի՞նչ կայ, խենթութենէն անդին…: Քալել դէպի վերջին կրածեփ պահակատունը» [7]:

Հիշողության բոլոր հնարավոր մակարդակները գոյավորվում են առավել խորը, անձեռնմխելի նյութի և հոգու փոխներթափանցման տիրույթներում, քանի որ գոյը և անգոյը, հոգին և մարմինը իրենց միջև եղած միջակայքերում բաժանում են ժամանակը, ոչ թե տարածությունը: Ներկա-անցյալ ընկալումները, նյութը և հիշողությունը տեքստում օժտված են ներկայի և անցյալի տարբերակմամբ և բացահայտում են տեքստի գոյաբանական միասնությունը, որն անբաժանելի և ինքնուրույն է այն ժամանակ, երբ հիշողության հոսքը կայուն է: Սույնը հեղինակի գոյաբանական հանձնառությունն է, որը ապահովում է սեփական ներկայությունը աշխարհում և տեքստում և միևնույն ժամանակ մարդու ազատագրությունն է, հուսահատ համակերպությունների տիեզերքը:

Սույն երևույթը կառուցվածքաբանության տիրույթում դիտարկելիս շեշտվում է նաև ժամանակային ռեզոնանսը (դարը, օրը), որը մի որոշակի տարածության մեջ (քաղաքը, սենյակը) ստեղծում է իր քրոնոտոպը, ինչը միաժամանակ տեքստի իմաստաբանական տիրույթն է: Ներքին ժամանակի միասնությունը «Քառուղի» ժողովածուում դիտարկվում է որպես առաջնային որակ, որը ամփոփում է հոգեբանական ֆենոմենների բուն էությունը: Վահե Օշականի հավերժական ճամփորդը դարերի փորձությունների, անկումների ու վերելքների, սարսափների ու զարթնումների հավերժ երկվության ճանապարհով ընթացող հայն է:

Լեզու-իմաստ-միտք փոխներթափանցման տիրույթը

Ժամանակագրորեն «Քառուղի» ժողովածուն Վահե Օշականի գրական ճանապարհի բարձրակետերից է և բացահայտում է ստեղծագործ մարդու կերպարը, ում միջոցով հեղինակը ձգտում է կանոնակարգել ժամանակի ներքին քաոսը: Լեզուն և իմաստը գործում են ժողովածուի կենսականության տիրույթում, և համապատասխանաբար ելակետային են թե՛ մեկը և թե՛ մյուսը, թեև միաժամանակության տիրույթում երկուսն էլ հավասարազոր չեն,

քանի որ անխուսափելի նման մտերմությունը նաև երկկողմանի է. նրանցից մեկը մշտապես շեղվում է մյուսից, իսկ մյուսը՝ գտնում:

Հավերժական ճամփորդի գաղափարը «Քառուղի» ժողովածուում առնչվում է հեղինակի մտքի բացարձակությանը, որի ներքին տիրույթում նա հասնում է *տեքստ-լեզու-իմաստ* փոխներթափանցումների սահման: Հատկապես լեզուն է ամրագրում այդ սահմանները, բայց նաև լեզուն է, որ հատում է այդ սահմանները և իմաստը վերադարձնում անսահման դառնալու համարժեքության կամ անսահմանության տիրույթ:

Տեքստի իմաստը մշտապես որոշակիորեն այլ է և կախված է ընթերցողից, քանի որ միտքը բառ կամ հնչյուն չէ, լիարժեք զգայական կամ լիարժեք բանական ներկայացում չէ և չի համընկնում տեքստի և հեղինակի Ես-ի, բառի և հասկացության հարաբերությունների տիրույթում՝ «Իմաստը նախադասության չորրորդ չափումն է: Ստոիկները այն հայտնաբերել են իրադարձությանը զուգահեռ. իմաստը արտահայտվող միտքն է, այն իրերի անմարմին մակերեսը, բարդ ու անկրճատելի էությունը, մաքուր իրադարձությունը, որը պահպանվում և ապրում է նախադասության մեջ <…> Իմաստը այն է, ինչ արտահայտվում է» [4, 34-36],– գրում է Ժիլ Դելյոզը իր «Իմաստի տրամաբանություն» գրքում:

Ընդհանրապես, լեզու-իմաստ-միտք-տեքստ նման փոխհարաբերությունները չեն հակադրվում, թեպետ հաճախ ամփոփում են նաև բինար դրսևորումներ (սեր և ատելություն, անկեղծություն և կեղծություն ևն): Լեզվի և իմաստի միջև տեքստում առկա է միմիայն իրենց բնորոշ փոխադարձ ներքին փոխառնչություն, քանի որ լեզուն և իմաստը ինքնաբավ են, իսկ տեքստը իմաստավորվում է նրանցով:

«Իրադարձություն-էֆեկտների և լեզվի հնարավորությունների միջև գոյություն ունի էական փոխառնչություն, որի ժամանակ իրադարձությունները կարող են արտահայտվել կամ ձեռք բերել արտահայտչականություն հնարավոր մտքերի միջոցով» [4],– գրում է Դելյոզը: Սակայն անհրաժեշտ է նշել, որ այս գաղափարների մեջ շատ են փոխհարաբերությունները, հետևաբար դրանցից

ո՞րն է առավել համընկնում տեքստը կազմող մակերեսային էֆեկտներին կամ իրադարձություններին, դժվար է ասելը: Այս առումով լեզուն և իմաստը նաև ազդեցիկ են, քանի որ կենտրոնացված են *մարդ* գաղափարի շուրջ և ներառում են այդ գաղափարի շուրջ առկա գեղագիտական հղումը: Նշանակելիի և նշանակության տիրույթում իմաստը երկբևեռ է:

Մայրամուտներ… մայրամուտներ
ճամբաներու բաժանումին, օթոներու պատուհանին,
սանդուխներու ստորոտին
քիչ մը բացուած դուռներուն ու մարդերու ծոծրակներուն,
յոգնած ու գոց աչքերուն, վռնտուած մուրացկանի լռութեան,
ուրախութեան կէս ճամբուն ու յոյսերու օրօրոցին բարձին տակ,
մայրամուտներ
որ մանուկներ կ'առեւանգեն ու պատանիներ կը լլկեն
որ մարդ շինեն
յանցաւոր, շուարած, տրտում բայց շատախօս,
սակայն մա՛րդ –
հպարտ, յամառ, անզուսպ ու ազատ, ազա՛տ [7]:

Լեզու-իմաստ և տեքստ-միտք փոխներթափանցումները շրջանառվում են «Պրիսմակ» երկի բոլոր մակարդակներում (չորսից զերո նվազումով) և ապահովում հաղորդակցումը ընթերցողին՝ «Թատերական կառոյցը կ'ազատագրէ ու կը մերկացնէ Արան ու Նուարդը առասպելական անանձնականութենէն ու Հայոց պատմութեան դասատուներու բարոյալից հէքեաթէն, կը շպրտէ լուսարձակի Աչքին տակ: Փախուստ չկայ. պէտք է ապրին մեզի պէս, մեզի հետ, մեր հրամանին տակ, առանց կեղծիքի ու դերասանական ձեւերու, նոյն սխալները գործելով» [7]:

Տեքստը հայելային է. լեզուն անդրադարձնում է իրենից դուրս իմաստային երկու մակարդակների համաժամանակությունը՝ պայմանով, որ հենց ինքն է սահմանում այդ մակարդակները, քանի որ ինքը բանաստեղծությունն է (տեքստը), թեպետ՝ բնույթով ինքնուրույն չէ, այլ՝ պառակտված: Ըստ Բարտի՝ «լեզուն ինքը պետք է ներառի իմաստային ողջ անկանխատեսելիությունը» [3, 314]:

Հետևաբար՝ լեզվի անխուսափելի-աստիճանական և իմաստի երկփուլ մտերմությունը հավասարապես ներգրավված են նշանակելիի և նշանակության տիրույթ՝ «Ի վերջոյ – բանաստեղծութիւնը: Որ միակ լեզուն է որ կը փորէ ու կը փորուի միեւնոյն ատեն, թէ՛ կաղապար եւ թէ բովանդակութիւն: Տիեզերք, Հայութիւն, հող, մարդը, արուեստը, իմաստասիրութիւն ու ետ տիեզերք – ամբողջացած է շրջանակը: Հասած է խենթութեան դուռը» [7]: Ուստի՝ այն, ինչ նշանավորում է տեքստը, այսինքն՝ սեփական իմաստը, ենթադրում է սեփական իմաստի անվանումը միմիայն այլ իմաստների շնորհիվ:

Աշխարհի ու մարդկության՝ անբացատրելի թվացող բարդ իրավիճակների պատկերավորման դեպքում նույնիսկ Վահե Օշականը մշտապես թողնում է լուսավոր մի հետագիծ, ինչպես՝ «Նոր Մանչուկը» [7] բանաստեղծության մեջ, որը գրել է 1970 թվականի ապրիլին:

Մերն է Դարը ու գաղտնիքը
անգութ աչքը
որ ձեր խոնաւ պատրանքներէն ճաղատ հայելի կը շինէ,
փայլուն անիւ ուղեղիս մէջ
ժանգոտ մամռոտ ծեր խարիսխը վեր կը քաշէ ճահիճներու
լեարդէն
մանր ու չոր ականները վանկերու գորգերուն տակ
պահած ենք
զգոյշ զգոյշ քալեցէք մշուշին մէջ իտէալներու հոգեվարքին
ժամկոչ աղբար ժամկոչ աղբար ետ քուն մտիր
խուլ են մարդիկ, չե՞ս տեսներ…:
Մենք ենք Դարը ետ ու առաջ
այսքան բարդոյթ պիտի մոռնան ձեր որդիք
օտարութեան աշխարհի միակ բնիկ տեղացին:
Հանգիստ ձեր նայլոնէ ոսկորներուն
կեանքը մեզմով կը սկսի.
Մնաք բարով [7]:

Օշականը հավատում է, թե վեհ բան է հայ լինելը: Գիտակցու-

թյան այս հոսքում փոփոխությունների անբեկանելիության և պահպանողական քաղաքականության արդյունքում է ստեղծվում Օշականի տեքստը: Նրա խորհրդանշական *ճամփորդը* դարերի ու հազարամյակների քառուղիներով ընթացող մարդն է: Հեղինակի ինքնության, իրերի ու իմաստների տարբերությունների, լինելության սահմանի ընկալման վերջնահանգրվանում առկա է որոշակի պարադոքսալություն, որը ապահովում է նշանակելիի և նշանակության մտերմությունը՝ «Մաքուր լինելության պարադոքսը, ներկայից խույս տալու իր ունակությամբ, նաև անսահման նույնականության պարադոքսն է. երկու իմաստների անսահման նույնականությունը միանգամից՝ ապագայի և անցյալի, նախորդ օրվա և հաջորդ օրվա, առավելագույնի և նվազագույնի, ավելցուկի և պակասի, գործնականի և ոչ գործնականի, պատճառի և հետևանքի» [4, 10-11], և ի ցույց է դնում այդ մտերմության ներգործությունը հեղինակի լեզվագիտակցության և լեզվահոգեբանության, արվեստի և հոգեվերլուծության տիրույթներում:

«Քառուղի» ժողովածուն ունի ինքնակենսագրական բնույթ, որի հենքին էլ ստեղծվում է օշականյան բանաստեղծությունը, որում *անցյալը* և *ապագան* որպես ժամանակային հակադրություններ դրսևորվում են համաժամանակության ռեզոնանսում, քանի որ նույն տեքստի (ժողովածուն որպես ամբողջական տեքստ) երկու անբաժան բևեռներն են, որոնք գոյաբանորեն իրացվում են *ներկայում*: Իմաստի և մտքի հարաբերության կամ մոդալության տիրույթներում նրանք հակառակ են, թեպետ չեն ազդում արտահայտչականության վրա, քանի որ բոլոր տեսակետները վերաբերում են նշանակություններին և նրանց իրականացման տարաբնույթ հատկանիշներին, այսինքն՝ տեքստի գործառույթների վերածննդին: Իմաստը և միտքը ինքնավար են: Ժողովածուի *ինքնակենսագրականությունը* ընթերցողը կարող է ընդունել կամ չընդունել: Սա կախված է կյանքի հանդեպ ունեցած նրա հայացքներից՝ «Կեանքն է, որ կը ներկայանա Վահէ Օշականի բանաստեղծութեան մէջ, կեանքը կամ զայն բռնել ու պատին գամելու, մանրամասնութիւնները տեսնելու եւ իմաստը հասկանալու ճիգը: Այլ

խօսքով՝ իրապաշտութիւն, նոր, ժամանակակից իրապաշտութիւն, որ ինքզինք կը հաւաքէ մեծ քաղաքներու արագ ու խիտ կեանքէն եւ թափով, նոյն արագութեամբ ու խստութեամբ կը թափի էջին, կ'ողողէ ընթերցողը» [2, 6]:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Քիւրքճեան Յ., Մօտեցում Վահէ Օշականի-մտաւորականին եւ գրագետին, «Ազատ օր», 18 հոկտեմբերի, 1995, էջ 5:
2. Երամյան Մ., ԱՄՆ-ի մէջ երկօրեայ ձեռնարկներ նուիրուած Վահէ Օշականին, «Ազատ օր», 28 սեպտեմբերի, 2006, էջ 6:
3. Барт Р. Избранные Работы. Семиотика. Поэтика. М.: Прогресс, 1994, 616 с.
4. Делёз Ж. Логика смысла. Пер. с фр. Я.И. Свирского. М.: Академический Проект, 2011, - 472 с.
5. Кант И. Антропология: Антропология с прагматической точки зрения (пер. Н.М. Соколов), М.: Юрайт, 2021, - 200 с.
6. Մարտիրոսյան Ա., Արգելված պտուղը, Երևան, 2005, ՀԳՄ հրատ., 126 էջ:
7. Օշական Վ., Քառուղի, Պէյրութ, 1971, 162 էջ:

ФЕНОМЕН ВЕЧНОГО СТРАННИКА В СБОРНИКЕ ВАГЕ ОШАКАНА «ПЕРЕКРЕСТОК»: СЕМАНТИЧЕСКИЕ И ХРОНОЛОГИЧЕСКИЕ ВЗАИМОПРОНИКНОВЕНИЯ

Наира Амбарцумян

Резюме

Ключевые слова: *Ваге Ошакан, армянская диаспора, деконструкция, смысл, текст, «вечный странник», культура, гражданская война*

Сборник стихотворений Ваге Ошакана «Перекресток» включает в себя произведения середины 1960-х и начала 1970-х годов (до гражданской войны в Ливане и эмиграции автора из страны). Лирический субъект сборника «Перекресток» – Вечные Странники – армяне, американцы, арабы, евреи и другие иноплеменники, – скитающиеся веками и тысячелетиями, в определенном хронотопном резонансе текста перевоплощаются и преображаются, выявляя обычного человека, оказавшегося в нестабильном и расплывчатом урбанизирующемся мире.

Основная хронометрия сборника «Перекресток» – настоящее время, которое становится единственно возможным экзистенциальным и онтологическим временем и стремится к бесконечности, неизменно сохраняя восприятие мгновения между *этим моментом* или *уже сейчас* и претендуя на временно́е единение. В рамках поэтики сборник «Перекресток» характеризуется последовательной дезорганизацией традиционного текста, которая наметилась еще в первых двух сборниках автора – «Окно» и «Город».

THE PHENOMENON OF THE ETERNAL WANDERER IN VAHE OSHAKAN'S COLLECTION "CROSSROADS": SEMANTIC AND TIME INTERPENETRATIONS

Naira Hambardzumyan

Summary

Key words: *Vahe Oshakan, Armenian diaspora, deconstruction, meaning, text, eternal wanderer, culture, civil war*

Vahe Oshakan's collection of poems "Crossroads" includes poems from the mid-1960ˢ to the early 1970ˢ (before the Lebanese Civil War and his emigration from the country). The lyrical character of the collection "Crossroads" is the Eternal Wanderer: Armenians, Americans, Arabs, Jews, or other aliens, roaming for centuries and millennia, who reincarnate and transfigure in a certain chronotopic resonance of the text, revealing the ordinary person who finds himself in the vague and unstable urbanizing world.

The main chronometry of the collection "Crossroads" is the present which becomes the only existential and ontological time possible and strives for infinity, perpetuating the perception of the instant between the *present moment* or *already now* and pretending to be a temporal unity. Within the framework of poetics, the collection "Crossroads" is characterized by a consistent disarray of traditional text, which has already been outlined in the first two collections of the author entitled "Window" and "City".

УДК 821.161.1

ОБРАЗ СОСЕДЕЙ В ПРОЗЕ Б. ЕКИМОВА

Гунсэма Бадуева

***Ключевые слова**: современная русская проза, русская «деревенская проза», хутор, оппозиция «прежние/новые соседи», традиционные ценности, разрушение*

Проза Б. Екимова продолжает традиции русской «деревенской прозы». Писатель показывает разрушение хутора/деревни, традиционных ценностей, в том числе через образ соседей. Показывая жизнь крестьян в будни и праздники, автор заостряет внимание на изменении отношений между людьми, прежде всего между соседями, и приходит к выводу, что соседство стало иным. Исчезли, как показано в рассказах «Конец старого дома», «Просто – соседи» и др., «утренний соседский обряд» приветствия, вечерние летние и зимние посиделки, общие праздничные застолья, взаимопомощь и др. Современные люди, проживающие в домах/квартирах рядом, не знают друг друга, не становятся близкими, что свидетельствует о разрушении прежних ценностей.

Борис Екимов продолжает традиции одного из ярких и значимых направлений русской прозы второй половины XX века – «деревенской прозы» [3]. В центре внимания писателя находятся проблемы современной деревни, точнее донского хутора, показаны трагические результаты начавшихся еще в 1970–1980-е годы изменений, прежде всего нравственных. Распад традиционного уклада жизни выразительно показан и через образ соседей. Так, в ряде произведений, например, «Конец старого дома», «Просто – соседи», сюжет строится на описании и сравнении прежних и новых соседей, заостряя внимание на произошедших за последние десятилетия разительных переменах.

В русской культуре традиционно уважение к соседям, о чем свидетельствуют многочисленные пословицы и поговорки, напри-

мер, «Ближний сосед лучше дальней родни», «Хороший сосед – клад», «Без брата проживу, а без соседа не проживу», «Не купи двора/деревни, купи соседа» и др. В давние времена «всем миром» помогали при строительстве или ремонте домов и хозяйственных построек, одиноким по доброй воле организовывали т.н. «помочь» во время уборки урожая и т.д. Традиционна была и совместная трапеза соседей в будни и праздники, свидетельствующая о готовности поддержать и в радости, и в горе. В современное время, особенно в городе, за массивными замками и тяжелыми двойными металлическими дверями люди годами могут не знать, как зовут тех, кто живет рядом, чем они занимаются и др., часто понятие «сосед» имеет негативное значение. Преодолевая данную тенденцию, Антанасе Перифан с друзьями из ассоциации «Париж для друзей» в 1990 году впервые провели в 17-м районе Парижа праздник для соседей. Они задались целью объединить людей, живущих по соседству, и противостоять все нарастающей изоляции в обществе, социальному безразличию. Так появился Международный день соседей.

Именно о подобных трагических изменениях с болью пишет Екимов. Практически во всех его книгах говорится или упоминается о соседстве. Так, в рассказах «Музыка в соседнем дворе», «Некому посидеть со старухой...», «Конец старого дома», «Просто – соседи» и др. данный образ играет значимую роль в системе персонажей, а оппозиция «прежние/новые соседи» является сюжетообразующей.

В екимовских произведениях отражены те стороны добрососедства, о которых говорится в русских пословицах и поговорках: «Не надобен и ржи сусек, коль есть добрый сосед», «Двор обо двор, и калитка во двор», «Соседство – взаимное дело», «Жить в соседях – быть в беседах» и др., что свидетельствует о важности анализируемого образа в традиционной картине мира русского человека.

В прозе Б. Екимова соседи становятся практически членами семьи, даже ближе родных, поэтому проблемы решают совместно,

беды и радости делят на всех. Так, в «Озеро Дербень» дед Тимофей с соседями, тоже учителями, живет дружно: по выходным часто обедают у Василия Андреевича и Евгении Павловны, для их внучки Кати соседский дом был «своим» [1, 131], и она знает, где что находится.

В рассказе «Конец старого дома» прописан практически соседский кодекс. Обязателен был «будничный утренний обряд» [2, 272]: соседи приходили «перелазом или дворовой калиткой», чтобы поздороваться, поинтересоваться, все ли хорошо [2, 272]. Часто шли не с пустыми руками, а с пирожками, с блинами или пышками, со сладкой морковкой. Катя («Озеро Дербень») приносит Алексею и деду Тимофею молоко и печеные калачики. Утром забегали на одну-две минуты, вечером же «можно и посидеть, посумерничать» [2, 273]; «Каждый день перед вечером она (тетка Маня – *Г.Б.*) приходила в соседкин двор с *долгим гостеванием* (здесь и далее курсив наш. – *Г.Б.*)» («Как рассказать...») [1, 187]. На вечерних посиделках остановимся подробнее. Автор очень точно подметил, что раньше летом хуторские жители обязательно собирались возле домов: «лавочки да скамейки со спинками или просто „колодки“ – толстые, до блеска обтертые коряжистые вязовые да тополевые стволы – стояли да лежали возле каждого двора. Там игралась детвора, грелись на солнышке старики, к сумеркам, с огородом да скотиной управившись, прибивался народ рабочий, чтобы дух перевести. Хоть ненадолго, но выберутся „на колодки“. Мужики цигарки смолят. У баб – тары да бары» [2, 274-275]. Писатель прекрасно описал и зимние посиделки. Позволим себе подробную цитату, так верно в ней передается атмосфера этих вечеров: «Зимой собираются в домах. Огороды кончились, скотина – в стойле, а значит, и времени свободного больше. <…> Никакого угощенья, это – не праздники. Разве подсолнечных ли, тыквенных семечек нажарят... Кто с вязаньем придет: шерстяные носки ли, пуховый платок. Тихо постукивают спицы. Кто-то со штопкою или латаньем.

Бедность была. <…> Кроили такими вот осенними да зимними вечерами на кухонном столе. <…> Зимние вечера. *Тихие труды и долгие разговоры про жизнь*. <…> *Все вспоминалось*. <…> Керосиновая лампа со стеклянным пузырем. Теплая печка. Низкий потолок. Тесные, но крепкие стены. И с хлебом уже наладилось. Желудевых лепешек не пекли, лебеду да вязовый лист не запаривали. С голоду уже не пухли. Бедность. Но можно жить. И потому о прошлом вспоминали спокойно, без слез. *Долгие рассказы*. <…> Обычно в такие вечера я готовил уроки или читал возле лампы. Нынче хорошо, если знают друг друга по имени. Такое и соседство. Наш старый дом слушал и слушал *долгие повести жизни*. Может, потому и *сближались, становясь родней*» [2, 275-277]. Даже недолго побыв соседями и переехав в город, «на всю жизнь оставались своими» [2, 277], писали письма, гостили друг у друга.

Жизнь состояла не только из «соседских будней», когда «прибегут за солью, за спичками, за щепоткой чая, денег занять до получки», «позовут нашу тетю Нюру придти и „поставить банки“ от простуды; Алла Доценкова таблетку принесет „от давления“, сделает укол» [2, 273]; детей по-соседски оставят даже на день-два, за ними «приглядят и накормят» [2, 273], но и из праздников. Екимов подробно описывает и их: «Первомай да 7 ноября, Новый год да 8 марта *всегда отмечали вместе*. Готовили *общий стол*. В одном доме варился холодец, в другом винегрет готовили в просторной посуде, чтобы *на всех хватило*. В нашем доме пеклись праздничные пироги с яблочным вареньем. <…> Просторный, под белой скатертью *стол накрывался щедро*: <…>. Но *главным украшением праздника* были, конечно, *люди*. *Все свои*. Но порой их не узнать – принаряженных, молодых. <…> Веселые лица... По праздникам играл патефон. По праздникам пели песни. <…> Славные были праздники» [2, 277-278].

В соседский кодекс входило и уважительное отношение. Так, в рассказе «Просто – соседи» герой строит дровник (сарайчик для хра-

нения дров – *Г.Б.*), крышу которого приходится переделывать из-за того, что скат получился к соседям: «дождь пойдет – и вся вода будет стекать к Пане во двор. А у них там погреб»; «Это *не по-соседски*» [2, 307]. А «правильно, *по-соседски*» накрыть дровник так, чтобы при дожде вся вода стекала в свой двор, «никого и ничего не тревожа» [2, 307]. Повествователь благодарен тете Нюре за урок.

Решая важную для него проблему воспитания и самоопределения человека, Б. Екимов показывает, как исподволь формировались в детях чуткость, сопереживание ближнему, в том числе через отношение к соседям. Так, в «Некому посидеть со старухой...» Петька откликается на просьбу выживающей из ума соседки бабы Моти, которая почти каждый день под вечер ходит по соседям и просит посидеть с ней, потому что боится быть дома одна до прихода родных. Мальчик увидел сходство старой женщины с одиноким больным цыпленком, которого не сумел выходить. Писателю необходимо подчеркнуть в героях, особенно юных, их сострадание чужой боли.

Соседи настолько близки, что невозможно представить свою жизнь без них. Матвей из рассказа «Музыка в соседнем дворе», решив поехать на заработки на Крайний Север, по мере сборов понимает, что оставлять родной хутор, где гулял с Таисой, потом женился на ней, построил дом, вырастил детей, не хочет. И одним из важных аргументов становится мысль о том, что после возвращения не застанет в живых своих пожилых соседей: «<…> все старые люди *в соседях* уже перемрут. Фомич, бабка Пелагевна, дед Макся и другие. Теперь они живы, а вернешься – нет никого, *пустыня*» [1, 97]. Показательное слово «пустыня» характеризует мучительность размышлений героя при выборе дальнейшего пути.

В рассказе «Просто – соседи» рассказывается о семье Саломатиных, Александре Павловне (тетя Шуры – *Г.Б.*) и ее супруге, капитане парохода на Балхаше, которые спасли своих соседей, «врага народа» и его семью: дядю Петю, тетю Нюру, сына Славу и племян-

ника, героя-повествователя – от верной гибели, не побоявшись в тяжелые годы сталинских репрессий помочь им. Сначала тетя Шура, бывшая портнихой, взяла Нюру помощницей и три года платила зарплату, дав возможность выжить без хозяина, сидевшего в тюрьме. Второй раз Саломатины спасли больного дядю Петю, увезя его после операции на желудке в Бурлю-Тюбе: «У нас рыбы много. <…> И „карточки“ хорошие» [2, 310]. Заканчивается рассказ словами: «Саломатины не были нам родней, просто – соседи» [2, 310]. Рефреном звучащие в названии и в финале слова ясно выражают авторскую позицию.

Совершенно противоположные поступки и отношения Б. Екимов показывает, описывая современность. Автобиографический герой-повествователь в «Конце старого дома» сетует, что сосед, «очередной квартирант», узнав о краже из закрытого на зиму дома, спокойно рассказывает, что еще в прошлом месяце видел долго горевший свет, и приходит к печальному выводу: «Вот тогда я понял, что *старому веку пришел конец и старого дома теперь уже нет*, осталась лишь память. Потому что *дом – это люди, и не только родные и близкие, но и соседи*: Прасковья Ивановна да Петр Семенович, Кузьмич, тетка Фрося, Сурковы, баба Поля Короткова. Они бы сразу пришли, они бы прибежали, завидев свет в наших окнах. Ночь ли – полночь, но пришли бы проведать, наскучав после долгой разлуки. Нанесли бы харчей: „Вы же с дороги… Голодные…“ Увели бы к себе ночевать: „Пока хата прогреется… Зябко…“» [2, 271]. Новые соседи возвели между дворами забор: «Но какой… Его даже не перепрыгнешь, потому что деревянную изгородь крепит еще и высокая металлическая сетка. А с улицы через калитку тоже не войдешь. Там – овчарка с вершковыми зубами. Вот тебе и соседи» [2, 272]. Раньше к соседям попадали через огородную калитку: «Жила она (баба Мотя – *Г.Б.*) по соседству, и огород ее с Петькиным соединялся калиткой, как и везде бывает, *по-хорошему, по-соседски*» [1, 106]; «К тете Пане Иваньковой, к Петру Семеновичу вела огородная

калитка, чтобы не бегать по улице, не давать кругаля, а шагать напрямую, ночью ли, днем. Потому что – *соседи*. Дальше – Коротковы, Митя, за ним – мать его – баба Поля с дочерью и зятем. И к одним и к другим – тоже калитки, прямо с огорода» [2, 272]. Мария Яковлевна через огород и двор героя-повествователя ходила и на работу. «Так и „бегала“ всю жизнь» [2, 272].

Раньше угощали друг друга. Так, тетка Фрося, которую в округе считали скуповатой, несмотря на то, что доставшиеся тяжелым трудом первые овощи стоили дорого, всегда угощала ими, и первая «окрошка всегда из тети-Фросиных огурцов. Пахучая, на весь двор» [2, 273]. Новый сосед Иван Александрович – тоже хороший огородник – с гордостью сообщает о первых помидорах и огурцах, но никогда не угощает, потому что «просто – чужие» [2, 274]. Повествователю, накануне записавшему свои размышления об этом, на мгновение показалось, что жена соседа решила угостить зеленцами, и он устыдился. Но «чуда не случилось» [2, 274]. В данном эпизоде автор приходит к выводу, что объясняется это не жадностью, а тем, что рядом живут чужие люди. А в рассказе «Просто – соседи» новые соседи, поселившиеся после смерти тети Паны и ее супруга Петра Семеновича, построили кирпичный свинарник с выгульным базом так, что он расположился подальше от их дома, но рядом с домом героя. На намеки о неправильности выбора места соседка ответила, что свое не пахнет. Здесь уже налицо душевная черствость.

Все больше писатель утверждается в верности горьких мыслей о трагических изменениях, происходящих с современниками. «Нынче все по-иному: никаких огородных перелазов, калиток. Глухие заборы, железные сетки. И *соседство иное*» [2, 273]. Герой-повествователь знает только имя «соседа из новых» – Алексей, а вот отчество и фамилия неизвестны. Ни разу, если не считать случая, когда сосед пьяным забрел во двор, они не были в гостях друг у друга, видясь только через огородный забор. Весь «*нынешний*

соседский обряд» [2, 274] заключается в этом приветствии. И «хорошо, если знают друг друга по имени. *Такое и соседство*» [2, 277]. Благодарная же память автобиографического героя помнит имена всех своих соседей. Перестали здороваться соседские дети и внуки, и взрослые не делают им замечание по этому поводу. Исчезли «на улицах, возле ворот скамейки, на которых летними вечерами люди сумерничали *по-соседски*» [2, 274]; зимними вечерами перестали собираться на посиделки в домах с шитьем или вязаньем, где «сближались, становясь родней» [2, 277]; перестали готовить общий стол на праздники и петь песни: «Соседство пропало» [2, 278].

Образ соседей, в том числе оппозиция «прежние/новые соседи», свидетельствует о внимании к жизни крестьянина, усиливает центральную тему творчества Б. Екимова – тему разрушения деревни и традиционного уклада жизни.

ЛИТЕРАТУРА

1. Екимов Б.П. Живая душа: рассказы / худ. О. Коминарец, предисл. В. Васильева. М.: Дет. лит., 1987. 191 с.: ил.
2. Екимов Б.П. Не надо плакать... М.: Вагриус Минус, 2008. 400 с.
3. Кожевникова С.В. Творчество Б. Екимова: динамика «деревенской» прозы последней трети XX века: автореф. дисс. ... к.ф.н. Магниторск, 2002. [Электронный ресурс] // Библиотека диссертаций: [сайт]. URL: http:www.dslib.net/russkaja-literatura/tvorchestvo-b-YYYekimova-dinamika-derevenskoj-prozy-poslednej-treti-xx-veka.html: (дата обращения: 10.09.2022)

ՀԱՐԵՎԱՆՆԵՐԻ ԿԵՐՊԱՐԸ Բ. ԵԿԻՄՈՎԻ ԱՐՁԱԿՈՒՄ

Գունսեմա Բարունա

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *ժամանակակից ռուսական արձակ, ռուսական «գյուղական արձակ», գյուղ, ընդդիմություն, «նախկին / նոր հարևաններ», ավանդական արժեքներ, ոչնչացում*

Բ. Եկիմովի արձակը շարունակում է ռուսական «գյուղական արձակի» ավանդույթները: Գրողը ցույց է տալիս գյուղի ավանդական արժեքների ոչնչացումը, այդ թվում՝ հարևանների կերպարի միջոցով: Ցույց տալով գյուղացիների կյանքը աշխատանքային օրերին և տոներին՝ հեղինակը կենտրոնանում է մարդկանց հարաբերությունների փոփոխության վրա, հատկապես՝ հարևանների միջև, և գալիս է այն եզրակացության, որ հարևանությունն այլ է դարձել: Անհետացել են, ինչպես ցույց է տրված «Հին տան վերջը», «Պարզապես հարևանները» և այլ պատմվածքներում, «առավոտյան հարևանության ծեսը», ողջույնները, երեկոյան ամառային և ձմեռային հավաքույթները, ընդհանուր տոնական խնջույքները, փոխօգնությունը և այլն: Մոտակայքում գտնվող տներում, բնակարաններում ապրող ժամանակակից մարդիկ միմյանց չեն ճանաչում, չեն մտերմանում, ինչը վկայում է նախկին արժեքների ոչնչացման մասին:

Հենց նման ողբերգական փոփոխությունների մասին է ցավով գրում Բ. Եկիմովը: Նրա գրեթե բոլոր գրքերում խոսվում կամ հիշատակվում է հարևանության մասին: Այսպիսով, «Երաժշտությունը հարևան բակում», «Չկա մեկը, ով նստի պառավի հետ...», «Հին տան վերջը», «Պարզապես հարևանները» և այլ պատմվածքներում կերպարը նշանակալի դեր է խաղում հերոսների համակարգում, իսկ «նախկին/նոր հարևաններ» ընդդիմությունը սյուժե է կազմում:

Եկիմովի ստեղծագործություններում արտացոլված են բարիդրացիության այն կողմերը, որոնց մասին խոսվում է ռուսական ասացվածքներում և առածներում՝ «Տակառի աշորան պետք չէ, եթե կա լավ հարևան», «Բակը դեպի բակ, և դարպասը՝ դեպի բակ», «Հարևանությունը փոխադարձ գործ է», ինչը ցույց է տալիս վերլուծված պատկերի կարևորությունը ռուս մարդու աշխարհի ավանդական աշխարհայացքում: Հարևանների կերպարը, ներառյալ «նախկին/նոր հարևաններ» ընդդիմությունը, վկայում է գյուղացու կյանքի նկատմամբ ուշադրության մասին, ուժեղացնում է Բ. Եկիմովի ստեղծագործության կենտրոնական թեման՝ գյուղի և կյանքի ավանդական ձևի ոչնչացումը:

THE IMAGE OF NEIGHBORS IN THE PROSE OF B. YEKIMOV

Gunsema Badueva

Summary

Key words: *modern Russian prose, Russian "village prose", farmstead, opposition, "former/new neighbors", traditional values, destruction*

B. Yekimov's prose continues the tradition of Russian "village prose". The writer shows the destruction of the farm/village, traditional values, also through the image of neighbors. Showing the life of peasants on weekdays and holidays, the author focuses on the change of relationships between people, first of all between neighbors, and comes to the conclusion that the neighborhood has become different. As it is shown in the stories "The End of the Old House", "Just Neighbors", etc., some greetings like "morning neighborly rite", the summer and winter evening gatherings, common holiday feasts, mutual assistance, etc. have disappeared. Modern people living in houses/apartments side by side do not know each other, and do not get close, which proves the destruction of former values.

B. Yekimov writes about such tragic changes with pain. Almost all of his books outline or mention the neighborhood. Thus, in the stories "Music in the Neighbor's Yard", "There is Nobody to Sit with the Old Woman ...", "The End of the Old House", "Just Neighbors", etc., this image plays a significant role in the system of characters, and the opposition "old / new neighbors" is plot-forming.

Yekimov's works reflect those aspects of good neighborliness that are mentioned in Russian proverbs and sayings: "There is no need for rye, if there is a good neighbor", "The yard to the yard, and the gate to the yard", "Neighborhood is a mutual affair", etc., which indicates the importance of the analyzed image in the worldview of the typical Russian person. The depiction of neighbors, particularly the opposition "former/new neighbors", determines that B. Yekimov's work pays attention to peasant life, and reinforces the central theme – the destruction of the village and the traditional way of life.

УДК 82.01

ПОЭТ СКВОЗЬ ПРИЗМУ БЫТА: А. БЛОК И Г. ТАБИДЗЕ

Тамар Гоголадзе

Ключевые слова: *письма невесте, и письма жене, 1914 год, душевное состояние, Оля Окуджава, Любовь Менделеева*

Эпистолярное наследие великих личностей, которое как жанр входит в состав документальной прозы, на протяжении существования цивилизации имело огромное литературно-философское и культурное значение.

В данной статье мы старались обратить внимание на тот факт, как поэты из разных стран (Галактион Табидзе из Грузии, Александр Блок из России) (на фоне развивающихся событий первой мировой войны и последующих катаклизмов) как бы с совсем непохожими судьбами в своих письмах к возлюбленным (Г. Табидзе к Оле Окуджава. А, Блок – к Любови Менделеевой) стараются передать свои душевные переживания и творческие помыслы. Обзор специально выбранных писем охватывает 1912-1916 годы.

Галактион знал и восхищался поэзией Александра Блока, посвящал ему стихотворения. Оба поэта ощущали одиночество и старались найти душевную опору в своих возлюбленных. В письмах они передают и свои подъемы и падения на литературном поприще.

Эти письма, несмотря на видимую сжатость, сохраняют душевно-психологические очертания личностей и важны для исследователей не только творчества Г. Табидзе и А. Блока, но и культурологических спектров жизни поэтов 10-ых годов XX столетия.

Исследуя творчество писателей, нередко используем их эпистолярное наследие, которое восстанавливает чувства ушедших, открывая затемненный облик поэтов. Эпистолярное наследие входит в состав жанров документальной прозы. Как известно, «эпистолярный жанр – это письма, открытки, телеграммы, которые посылаются какому-либо адресату.

Частная переписка часто используется исследователями не только для показа научных изысканий автора, но и для раскрытия его личности» [1]. При помощи личных писем мы многое узнаем о биографии автора, что иногда помогает в уточнении некоторых фактов, даты написания того или иного произведения. Как отмечал П.А. Вяземский о своих письмах «тут я весь налицо и наизнанку» [2].

Некоторые авторы при жизни строго запрещают после кончины публикацию эпистолярного наследия. Но если они уже опубликованы (без последнего разрешения автора), то исследователь может их использовать для научного труда.

Письма исследуемых авторов А. Блока и Г. Табидзе опубликованы в разное время в XX столетии. У А. Блока сперва к невесте, а потом жене Любови Дмитриевне Менделеевой-Блок опубликованы (1978 г.) 317 писем. А у Г. Табидзе сперва к невесте, а потом жене Оле Окуджава опубликованы (в 1987 году) 38 писем.

В данной статье мы старались раскрыть личное, бытовое, отражавшее вместе с этим эпоху и людей, среди которых находились эти два поэта из разных стран, объединенных в перипетиях одного литературного направления – модернизма. Они разные и вместе с этим и схожие в своих письмах к любимым.

«Письма Блока к жене – духовная исповедь поэта. Будучи глубоко личными, они вместе с тем не касаются интимных подробностей или мелких семейных дел. Они написаны на ином, более высоком уровне… Эпоха, современная Блоку, отражается не только в его лирике, драматургии, публицистике, но также и в его переписке» [3, 10] – пишут редакторы книги «Письма к жене» И.С. Зильберштейн и Л.М. Розенблюм. А. Блок (1880-1921) познакомился с Любовью Менделеевой в 1898 году.

Они поженились в августе 1903 года, но через несколько лет временно расходятся, не прекращая переписку и обмен открытыми душевными переживаниями. «Эта личная драма со всеми житейскими обстоятельствами, тяжелыми переживаниями и бурными

конфликтами просвечивается в переписке, стала предметом высокого искусства – в творческом преображении вошла важнейшей темой в лирику Александра Блока и тем самым приобрела многозначность и общезначимость» [3, 23]. В 1911-1912 годах выходит трехтомное «Собрание стихотворений», потом драма «Роза и крест».

В своих письмах А. Блок раскрывает душевные помыслы, своеобразные философские истолкования, но представляет только одну из граней той действительности, «которая явилась почвой для создания его поэзии». К тому времени начинается первая мировая война, которая действует и на актрису и на поэта. Приводим отрывок из письма.

В письме к Любови Менделеевой-Блок от 6 октября 1914 года (из Петрограда) поэт выражает свои взгляды на работу жены сестрой милосердия в военном госпитале: «Милая ты моя, сейчас я получил твое письмо от 23 сентября, а вчера телеграмму. Напрасно ты думаешь, что «бубнишь все про одно». Только это и интересно теперь, по-настоящему. Это единственное, что связывает людей, для меня это, кроме всего, еще потому на первом месте, что касается тебя…

Бываю у мамы в Петергофе и она у меня. Занимаюсь А. Григорьевым. Больше всего один, конечно; чувствую войну…

Господь с тобой, милая» [3, 332].

Г. Табидзе познакомился с Олей Окуджава в 1912 году. Они подружились. Это были люди со схожими душевными порывами, что прекрасно отражается в первых письмах. Галактион Табидзе был человеком замкнутым. Неразговорчивым, что не выражается в письмах к Оле. Там не вскользь, а наяву выражена та печаль, которая вызвана задержкой писем О. Окуджавы.

В письмах невесты и ее дневниках то же самое. Она думает, что ее позабыли и поэтому часто говорит об одиночестве. Но есть и обнадеживающие письма к возлюбленной, наполненные теплотой и оптимизмом. Это и радовало и не обижало поэта, который не сердился на ее ревностные высказывания, а наоборот писал: «…Я по

- прежнему люблю тебя пылкой, огромной любовью!.. Что ты будешь делать, если я умру, Олкин? … Умер бедный Галони, его похоронили. Что ты будешь делать тогда? Моя дорогая, единственная подруга, единственная надежда и большой человек, моя маленькая чмоклин» [4, 5]. (Оля и Галактион называли друг друга ласковыми именами: Олкин, Галони, чмоклин. (Пер. письма принадлежит нам – Т.Г.).

Они поженились в 1916 году и уехали в Москву для продолжения учебы. Но из-за финансовых трудностей Галактион Табидзе вынужден вернуться на родину, Оля же осталась. Переписка между ними продолжалась. К тому периоду Галактион Табидзе готовит сборник «Артистические цветы».

К 1914 году относятся письма, в которых Галактион Табидзе очень часто упоминает слова: счастье, свобода, условия для творчества. «Человек сам должен создать условия для творчества, чтобы выковать свою жизнь. Я знаю, что не смогу перебороть ту черту, в котором находится все человечество… Я знаю людей, которые мучаются тихо, без слов. Никому не слышна и непонятна их грусть, потому что нет у них родственных душ, с которыми они смогли бы обмениваться своими мыслями… Я люблю такую грусть. Для всех открытая грусть для меня неприемлема, она искусственна и неправдоподобна. Хандра. Искусство? – дурачество. Прощай. Оля!» [4, 172-173].

В Кутаиси Галактион живет один, пишет, читает, ходит на спектакли. Но грусть по-прежнему гложет его душу, что и выявляется в поэтических шедеврах: «Я и ночь», «Могильщик», «Синие кони»… Он знает, что скоро будут призывать в армию. Чувствует дыхание войны и переворота в жизни страны. Разные мысли роются в его поэзии: Одиночество, символы смерти, чувство одиночества. Этим и разделяет свои чувства в письмах к Оле.

Галактион Табидзе открыт в письмах к своей жене. Это чувство продолжается до конца жизни.

В данной статье мы постарались мельком ознакомить со схожестью душ двух великих поэтов из разных государств, выраженных в их письмах к любящим невестам и женам, которые стали духовными родственниками. Это и обычно и как будто неправдоподобно. Но эпистолярное наследие утверждает обратное, в этом и проявляется их значимость.

ЛИТЕРАТУРА

1. Эпистолярный жанр. [Электронный ресурс] – Режим доступа: URL: https://izi.travel/ru/2441-epistolyarnyy-zhanr/ru)
2. Вяземский П.А. «Записные книжки». М., 1963.
3. Блок А.А. Письма к жене. М., 1978.
4. Дневники и переписка Ольги Окуджава с Галактионом Табидзе. Тбилиси, 1987. (на груз. яз.).

ԲԱՆԱՍՏԵՂԾԸ ԿԵՆՑԱՂԻ ԼՈՒՑՄԻ ՆԵՐՔՈ. Ա. ԲԼՈԿ ԵՎ Գ. ՏԱԲԻՋԵ

Թամար Գոգոլաձե

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *նամակներ հարսնացուին, նամակներ կնոջը, 1914 թվական, հոգեվիճակ, Օլգա Օկուջավա, Լյուբով Մենդելեևա*

Մեծ անհատականությունների էպիստոլյար ժառանգությունը՝ որպես ժանր վավերագրական արձակի մաս կազմելով, քաղաքակրթության գոյության ընթացքում ունեցել է հսկայական գրական, փիլիսոփայական և մշակութային նշանակություն: Հոդվածում մենք փորձում են ներկայացնել որոշ նեղ անձնային դրվագներ վրաց բանաստեղծ Գալակտիոն Տաբիձեի և ռուս բանաստեղծ Ալեքսանդր Բլոկի կյանքից: Առաջին համաշխարհային պատերազմի և նրան ուղեկցող համախորտակման ֆոնին իրենց սիրելիներին ուղղված նամակներում (Գ. Տաբիձեն՝ Օլգա Օկուջավային, Ա. Բլոկը՝ Լյուբով Մենդելեևային) բանաստեղծները փորձում են փոխանցել իրենց հուզական ապրումներն ու ստեղծագործական նկրտումները: Հատուկ ընտրված նամականին ընդգրկում է 1912-1916 թվականները: Գալակտիոն Տաբիձեն գիտեր և հիանում էր Ալեքսանդր Բլոկի պոեզիայով՝ բանաստեղծություն նվիրելով նրան: Երկու բանաստեղծներն էլ զգում էին մենակություն և փորձում էին հոգևոր աջակցություն գտնել իրենց սիրեցյալների մեջ: Նամակներում նրանք փոխանցում էին իրենց վերելքներն ու անկումները՝ վերածելով դրանք գրական ստեղծագործությունների: Այս նամակները չնայած փոքրածալ էին, սակայն արտահայտում էին անհատների մտավոր և հոգեբանական ներաշխարհը, և կարևոր են ոչ միայն Գ. Տաբիձեի և Ա. Բլոկի ստեղծագործությունները հետազոտողների, այլև 20-րդ դարի 10-ականների մշակութային կյանքը ուսումնասիրողների համար: Այս հոդվածում փորձ է կատարվում զուգահեռներ անցկացնել երկու մեծ բանաստեղծների հոգևոր արժեքների նմանությանը, որն արտահայտվում է կանանց ուղղված իրենց նամակներում:

THE POET THROUGH THE PRISM OF EVERYDAY LIFE: A. BLOK AND G. TABIDZE

Tamar Gogoladze

Summary

Key words: *letters to the bride, letters to the wife, 1914, personal state of mind, Olga Okujava, Lyubov Mendeleeva*

The epistolary heritage of great writers, which, as a genre, is part of documentary prose, has been of great literary, philosophical and cultural significance throughout the existence of civilization..

In this article, we have attempted to draw our attention to the fact that within the background of the developing events of WWI and cataclysms, poets from different countries, with completely different fates – Galaktion Tabidze from Georgia and Alexander Blok from Russia, tried to convey their emotional and intense feelings through letters to their beloved ones: G. Tabidze to Olga Okudzhava and A. Blok to Lyubov Mendeleeva. The review will cover the years 1912 to 1916, with a special focus on selected letters

Galaktion Tabidze admired the poetry of Alexander Blok and dedicated poems to him. Both of these poets suffered loneliness and tried to find inner solace in their beloved ones. They convey their ups and downs in letters, along with the literary atmosphere. These letters are crucial for literary critics not only in the works of G. Tabidze and A. Blok, but also in the cultural range of the lives of 1910s' poets because, despite their seeming briefness, they preserve the mental and psychological characteristics of the personalities.

ՀՏԴ 070

ԽՈՐԵՆ ՔԱՀԱՆԱ ԽԱՆԶԱԴՅԱՆԻ ՍՏԵՂԾԱԳՈՐԾԱԿԱՆ ԳՈՐԾՈՒՆԵՈՒԹՅՈՒՆԸ

Տարոն Դանիելյան

Հանգուցային բառեր. *Գր. Արծրունի, գավառական լրագրություն, «Մեղու Հայաստանի», «Արարատ», «Մուրճ»*

20-րդ դարասկզբին հրապարակախոս Լեոն նկատում է, որ Մեծ Ղարաքիլիսան (ներկայումս՝ Վանաձոր) գրագիտության տեսանկյունից կարող է «ամաչացնել» հայկական գավառական շատ քաղաքների, քանի որ այդ գյուղում ստացվող լրագրերի ու գրքերի թիվն այնքան է, որ նրա առաջ պիտի «կարմրեն այնպիսի քաղաքներ, ինչպես են Կարսը, Ախալցխան, Հին Նախիջևանը և այլն» [4]:

Համայնքի զարգացման մակարդակի և գրահրատարակչական արտադրանքի սպառման քանակի հարաբերակցությունը հայ իրականության մեջ ցուցիչի դեր է կատարել՝ սկսած 19-րդ դարի երկրորդ կեսից: Գավառական կյանքի առաջընթացն էլ փոխադարձաբար ազդեցություն էր թողնում հայ «մտքի արդյունաբերության» զարգացման վրա: Թիֆլիսահայ խմբագիրները մշտապես ուշադրություն էին դարձնում գավառական լրագրության կայացմանը՝ համեմատելով այն փոքրիկ գետակների հետ, որոնք, ընկնելով «մեծ գետի մեջ, սնունդ են տալիս այդ վերջինին, ավելացնում են նրա նյութը» [2]:

Եթե լրագրությունը՝ որպես սոցիալական երևույթ, և պարբերական մամուլը՝ որպես գրահրատարակչական արտադրանք, մեծ քաղաքներում գրեթե համաժամանակյա զարգացում են ապրել, ապա փոքր համայնքներում լրագրողական ավանդույթները ձևավորվել են նահանգային կամ շրջանային կենտրոնների լրագրերի և հանդեսների հենքի վրա, ինչը պայմանավորված էր տնտեսական գործոնով և տպարանների բացակայությամբ:

Այսպես՝ Մեծ Ղարաքիլիսայում մինչև խորհրդային կարգերի հաստատումը այդպես էլ տեղական լրագիր չստեղծվեց: Սակայն ձևավորվեց և կայուն զարգացավ տեղական թղթակցային թիմը,

որի շնորհիվ փոքր գյուղում առաջընթաց ապրեցին հասարակական միտքն ու սոցիալ-տնտեսական կյանքը:

Գյուղի պատմության մեջ առանձնահատուկ դեր ունեցավ Խորեն քահանա Խանզադյանը (Աստվածատուր Խանզադյան), որը նշանակալի հետք է թողել նաև համայնքի մանկավարժական ու հոգևոր-կրոնական ոլորտներում, հանրային կյանքի տարբեր բնագավառներում նախաձեռնել է մշակութային կյանքի աշխուժացմանն ուղղված բազմաթիվ ծրագրեր, մշտապես եղել է հասարակական ու քաղաքական անցուդարձերի կիզակետում, նպաստել է հանրության մեջ սոցիալական իրավունքների ու մարդասիրական արժեքների հաստատմանը:

Մեր հոդվածի նպատակն է ներկայացնել Խորեն քահանա Խանզադյանի ստեղծագործական գործունեության որոշ դրվագներ, հիմնական խնդիրը՝ պարզել արևելահայ պարբերական մամուլի խմբագրությունների հետ Խորեն քահանա Խանզադյանի համագործակցության շրջանակները:

Մինչ օրս առանձին ուսումնասիրման առարկա չի դարձել Մեծ Ղարաքիլիսայի թղթակիցների (այդ թվում նաև Խորեն քահանա Խանզադյանի) գործունեությունը, որն էլ տվյալ աշխատանքի նորույթն է և պայմանավորում է նրա արդիականությունը հայ պարբերական մամուլի ուսումնասիրության հարացույցում:

Լրագրության նկատմամբ սերը Աստվածատուր Խանզադյանի մոտ ձևավորվել է Ներսիսյան դպրոցում ուսանելու տարիներին (1860-1866 թթ.), երբ Կովկասի կենտրոնում՝ Թիֆլիսում, դժվարությամբ ու դանդաղ, սակայն հաստատուն կերպով կազմավորվում էր բազմալեզու պարբերական մամուլի համակարգը:

Հայոց լեզվի և գրականության գիտելիքների մեծ մասը Աստվածատուր Խանզադյանը ժառանգել է Ստեփան Պալասանյանից: Ու հենց նրա հորդորով էլ 1864 թ. իր գրվածքներից մեկը տպագրել է «Մեղու Հայաստանի» շաբաթաթերթում՝ «Ղարաքիլիսեցոնց սուրբ Կիրակի ուխտ գնալը» վերնագրով [1]:

Այս հոդվածում արդեն նշմարվում են հեղինակի՝ դեպքերի հաջորդականությունը մանրամասն ներկայացնելու, միջավայրը

տեսնելու ու նկարագրելու, մանրուքները նկատելու կարողությունները: Նրան հաջողվել է կերպարներին հաղորդել կենդանի շունչ, և պատումի, առաջին հայացքից, պարզ, բայց միևնույն ժամանակ բավականին դինամիկ նկարագրությունը համաներկայության և համազգացողության պատրանք են ստեղծում ընթերցողի մոտ:

Հեղինակի լեզուն Լոռու խոսվածքն է, իսկ անծանոթ որոշ բառերին ու հատուկ անուններին տրված են բացատրություններ: Օրինակ՝ «*Տիրացուն սև փիլոնը քցեց տէրտէրի վրա, որ տենողը հենց գիտենում էր, թե ինչ որ կարուել ա, ջրի էրէս չի տեհել, ու որ ես հարիր ասեմ, դու հազար ասա, ռանգ ռանգ ու չալտիկ մալտիկ կարկատան կար խեղճ փիլոնի վրա: Ոնց որ էլավ մեր տէրտէրը ժամը օրհնեց ու տիրացու Ստեփանն էլ, որ այբը եչիցը չէր կարում ջոկի, կանգնած խաչերի աղաքին հենց էր սիլի բիլի անում, որ ժողովուրդը հենց գիտում էր, թէ իրա տէրտէրի հետ երկնքիցն ա վեր էկէլ, համա քոռանամ թե մինն էլ ա միջիցն ըլներ ասում՝ ընենց սխալներ էր անում, որ տանու հինգ փութ մեղր ու կարաքով չէր ուտվիլ. Ընենց էլ մեր տէրտէրը սրանից պակաս չէր»* [1, № 46]:

«Մեղու Հայաստանի» պարբերականում Աստվածատուր Խանզադյանը հետագայում ևս մի քանի հոդված է տպագրում: Սակայն պարբերականում Մեծ Ղարաքիլիսայից ստացված թղթակցությունները անանուն են ներկայացված, և քանի որ արխիվային նյութերի մեծ մասը պահպանված չէ, այսօր դժվար է գտնել բնագրերն ու պարզել, թե նյութերից որոնք են պատկանում Խորեն քահանա Խանզադյանի գրչին:

Ավելացնենք, որ Ա. Խանզադյանից առաջ «Մեղու Հայաստանի» պարբերականում Մեծ Ղարաքիլիսայից տպագրվել է ընդամենը մեկ հաղորդանյութ, որը վերաբերում էր գյուղի կրթական հաստատությունում հայոց և ռուսաց լեզուներից անցկացվող առաջին քննություն-հանդեսին, որին ներկա են եղել գավառապետը գավառական իրավաբանի՝ ատենադպիրի հետ: Բանասիրական բաժնում Ալեքսանդրապոլից Մ. Ա.-ն[1] նամակով խնդրում է

[1] Նամակագրի ինքնությունը չկարողացանք պարզել:

խմբագրությանը լրագրում տպագրել բարձր առաջադիմություն ցուցաբերած աշակերտների «արժանագով ուսուցչի»՝ Ալեքսանդր Արաբաջյանցի՝ նույն հանդեսի համար հորինած ճառը [3], ինչն էլ խմբագրությունը չի մերժում:

1868 թ. Ա. Խանզադյանը վերադառնում է հայրենի գյուղ՝ ուսուցչությամբ զբաղվելու: Իր հուշագրության մեջ նա խոստովանում է, որ ուսուցչությամբ զբաղվելու առաջարկություն է ստացել նաև Բաքվից՝ հայկական դպրոցում «Պատմություն» և «Աշխարհագրություն» դասավանդելու համար, սակայն նախապատվությունը տվել է հայրենի գյուղին՝ գիտակցելով այստեղ սպասվող դժվարությունները, բայց միևնույն ժամանակ՝ գյուղում լուսավորություն տարածելու կարևորությունը [5, 27]:

Ղարաքիլիսայից երիտասարդ ուսուցիչը խնդրանքով դիմում է իր մանկավարժներին՝ «Մեղու Հայաստանի» պարբերականի խմբագիր Պետրոս Սիմոնյանցին և «Հայկական աշխարհ» հանդեսի խմբագիր Խորեն Ստեփանեին՝ Ղարաքիլիսայի դպրոցին նվիրելու պարբերականների համարները: Այսպիսով, ըստ նրա, ղարաքիլիսեցիներն «առաջին անգամ լրագրի և հանդեսի երես տեսան» [5, 44]:

Նկատենք, սակայն, որ մինչ այդ էլ Մեծ Ղարաքիլիսայում պարբերականներ ստացվել են: Օրինակ՝ ղարաքիլիսեցի Մնացական Մարտիրոսյանցը 1858 թ. բաժանորդագրվել է «Մեղու Հայաստանի» շաբաթաթերթին, որի մասին հիշատակություն կա պարբերականում տպագրված բաժանորդների ցուցակում [7]: Կարծում ենք՝ այս փաստը Ա. Խանզադյանին անհայտ է եղել, քանի որ 1858 թ. նա ընդամենը 12 տարեկան էր: Բացի դրանից՝ տվյալ ժամանակաշրջանում լրագրերը դեռևս զանգվածային պահանջարկ չունեին և ավելի շատ նեղ ընտանեկան շրջանառության մեջ էին գտնվում, ազգաբնակչությունն էլ, օբյեկտիվ և սուբյեկտիվ գործոններով պայմանավորված, անտարբեր էր հայ պարբերական մամուլի նկատմամբ:

Մեծ Ղարաքիլիսայում լրագրության նկատմամբ հետաքրքրությունը ձևավորվեց Ա. Խանզադյանի շնորհիվ, որը գյուղում սկսեց

տարածել հայալեզու պարբերականները, տարբեր մարդկանց շրջանում կարդալ, մեկնաբանել ու ներկայացնել դրանցում տպագրված հոդվածները, իսկ 1872 թվականից՝ «Մշակ» թերթի հրապարակ գալուց հետո, մեծ հետաքրքրություն առաջացավ առհասարակ մամուլի նկատմամբ. «անմահ Գրիգոր Արծրունու կրակոտ առաջնորդողները ոգևորում էին ամենքին» [5, 44]:

Կարճ ժամանակահատվածում Ա. Խանզադյանին հաջողվում է «Մշակ»-ի բաժանորդների թիվը Մեծ Ղարաքիլիսայում հասցնել 30-ի, ինչը «գյուղական կյանքում հազվագյուտ և մխիթարական երևույթ էր» [5, 44-45]: Այդ հարցում նրան օժանդակում է գյուղի ավագ քահանա Արսենը, որը նույնպես մեծ ավանդ ուներ փոքրիկ համայնքի կյանքում: Հետագայում երիտասարդ մանկավարժը նպաստում է նաև հայ գրողների՝ մասնավորապես Րաֆֆու ու Լեոյի աշխատությունների տարածմանը: Մանկավարժական գործունեությանը զուգահեռ, 1880 թվականին ձեռնադրվելով քահանա և զբաղվելով նաև հոգևոր գործունեությամբ (շուրջ 150 քարոզի հեղինակ է), Խորեն քահանա Խանզադյանը դեռ մեկ քսանամյակ էլ ակտիվ զբաղվեց ստեղծարարական աշխատանքով, իսկ արդեն 20-րդ դարասկզբից իր ջանքերն ուղղեց հիմնականում հայկական լրագրերի, հանդեսների և գրքերի տարածմանը՝ մնալով հայ մշակույթի քարոզիչը փոքր համայնքում: Այսպես, «Արշալոյս» թերթի գովազդում նշված է, որ Ղարաքիլիսայում լրագրի գործակալներն են Խորեն քահանա Խանզադյանը և Վ. Արաբջյանը [11]:

1916 թ. մայիսի 22-ին, ի պատիվ Խորեն քահանա Խանզադյանի 40-ամյա ուսուցչության և 50-ամյա հասարակական գործունեության, գյուղում կազմակերպվում է աննախադեպ հանդիսավոր միջոցառում: «Մշակ» լրագիրը տպագրում է շնորհավորական նամակներ՝ ուղղված փոքր համայնքի մեծ մտավորականին, որը «գործել է հօգուտ իր ժողովրդի՝ տանելով ամեն տեսակի նեղություն, հանուն ժողովրդի սիրո և հանուն գաղափարի» [8]: Հ. Առաքելյանը հիշում է, որ «Մշակ»-ի նախկին խմբագիր Ա. Քալանթարը նույնպես բարձր էր գնահատում Խանզադյանի գործունեությունը և արժանիքը [8]: Ստ. Զորյանը, համեմատելով Խորեն քահանային

ռուս գրող Լև Տոլստոյի հետ և կարծիք հայտնելով, թե վերջինս տոլստոյական է, նշում է, որ ամբողջ ավանում նա մի «խոշոր մեծություն է, մի կատարյալ հեղինակություն: Ամենքը նրան են դիմում խորհրդով, ամենքը նրա կարծիքն են հարցնում, ամենքը պատկառում են նրանից, ամենքը քաշվում են նրանից…» [9]:

Արդեն յոթանասունն անց տարիքում Խորեն քահանա Խանզադյանը իր որդու՝ Ցոլակ Խանզադյանի խնդրանք-առաջարկով գրում է իր հուշերն ու տպավորություններն անցած տարիների մասին. դրանք հրատարակվեցին շատ ուշ՝ 1998 թ.՝ բ.գ.դ., պրոֆեսոր Մելս Սանթոյանի կողմից՝ համապատասխան ծանոթագրություններով:

Համաձայն Բ. Հովակիմյանի «Հայոց ծածկանունների բառարան»-ի՝ Խորեն քահանա Խանզադյանը հայ պարբերական մամուլի էջերում հանդես է եկել հետևյալ ծածկանուններով՝ Ղարաքիլիսեցի («Մշակ») [6, 260], Խ. Ք. Խ. («Արարատ») [6, 196], Սրհեղյան («Մուրճ») [6, 409]: Ըստ նույն բառարանի՝ թիֆլիսահայ լրագրերում Ղարաքիլիսեցի ծածկանունով հանդես են եկել երկու հեղինակ՝ Սարիբեկ Տեր-Մելքիսեդեկյանը «Մեղու Հայաստանի» լրագրում (1882-1883 թթ.) [6, 260] և Խորեն քահանա Խանզադյանը «Մշակ» լրագրում 1886-1901 թթ. [6, 260]:

Բառարանում նշված է միայն այն ժամանակաշրջանը, երբ Խորեն քահանա Խանզադյանը հանդես է եկել ծածկանունով: Ակնհայտ է, որ մինչև 1886 թ.-ն էլ է նա թղթակցել «Մշակ»-ին, բայց լրագրում Մեծ Ղարաքիլիսայից ստացված տեղեկությունների մեծ մասը, ինչպես և «Մեղու Հայաստանի» պարբերականի դեպքում, տպագրվել է անանուն: Համոզված ենք, որ դրանց մի մասի հեղինակը նույնպես Խորեն քահանա Խանզադյանն է, քանի որ, իր իսկ խոստովանությամբ, դեռևս 1882 թ. Գր. Արծրունին, գավառական թղթակիցներին հրավիրելով ընթրիքի և խմելով նրանցից յուրաքանչյուրի կենացը, իր գոհունակությունն ու շնորհակալությունն է հայտնում Խորեն քահանա Խանզադյանին և նշում, որ նրա թղթակցությունները կրում են ճշմարտության, անկողմնապահության և անաչառության կնիք [5, 45]:

Նկատենք, որ հայ պարբերական մամուլի անանուն նյութերի հեղինակների և, մասնավորապես, Մեծ Ղարաքիլիսայից ստացված թղթակցությունների հեղինակների բացահայտումը առանձին ուսումնասիրության կարիք ունի:

1886-1901 թթ. *Ղարաքիլիսեցի* ծածկանունով հեղինակի ստորագրությամբ «Մշակ» լրագիրը տպագրել է 21 հաղորդանյութ: Դրանք ներկայացվել են «Նամակ Մեծ Ղարաքիլիսայից» վերնագրի ներքո՝ մեծ մասամբ թերթի առաջին էջի վրա: Որպես ծածկանուն՝ Խորեն քահանան ընտրել էր տեղանվանական խորհրդանիշը, ինչն ուսումնասիրվող ժամանակաշրջանում տեղական թղթակիցների համար ինքնաներկայացման տարածված միջոցներից մեկն էր և կատարում էր կողմնորոշման գործառույթ՝ ընթերցողին ցույց տալով տարածաշրջանը, որտեղից հասնում կամ որի մասին էր հաղորդանյութը [12, 133]:

«Մշակ»-ի խմբագրություն ուղարկած նամակներում նա անդրադարձել է համայնքի տարբեր խնդիրներին՝ սոցիալ-տնտեսական, առողջապահական, կրթական, մշակութային: Լինելով հոգևորական դասի ներկայացուցիչ՝ չի երկյուղել և քննադատաբար ներկայացրել է նաև եկեղեցու սպասավորների և բարձրաստիճան հոգևորականների թերությունները: Ընդ որում՝ յուրաքանչյուր քննադատության դեպքում Խորեն քահանա Խանզադյանը վերլուծել է ծագած խնդիրների պատճառահետևանքային կապերը և փորձել է գտնել դրանց լուծման ուղիները:

Ինչպես արդեն նշեցինք, «Մուրճ» ամսագրում Խորեն քահանան հանդես է գալիս Ա. Սրհեղյան ծածկանունով: 1893 թ. հանդեսում տպագրվում է նրա «Մեծ Ղարաքիլիսայի ներկա դրությունը» հինգ մասից կազմված ակնարկը, որում հեղինակը ներկայացնում է համայնքի աշխարհագրական դիրքը, կլիմայական պայմանները, բնական ռեսուրսները, պատմական անցյալի որոշ փաստարկումները, ժողովրդագրական ցուցանիշները. նկարագրում է բնակչության հոգեբանական խառնվածքը, կենցաղն ու սոցիալական խնդիրները: Ըստ էության նշված ակնարկը ամբողջացնում է նախորդ տարիներին «Մշակ» լրագրում տպագրած առանձին հոդ-

վածների ընդհանուր բովանդակությունը [10]:

Էջմիածնում հրատարակվող «Արարատ» հանդեսին Խորեն քահանա Խանզադյանը ուղարկում էր իր ծավալուն թարգմանությունները, որոնք վերաբերում էին մեծ մասամբ եվրոպական կյանքին ու մշակույթին: Հուշագրությունից պարզ է դառնում, որ որոշ թարգմանություններ այդպես էլ մնացել են անտիպ:

Վանաձորում դպրոցի հիմնադրման ու զարգացման պատմության համար կարևոր մի անտիպ ստեղծագործություն էլ է մնացել՝ Խորեն քահանա Խանզադյանի «Ղարաքիլիսայի դպրոցի պատմությունը», որի ձեռագիրը գտնվում է Լոռի-Փամբակի երկրագիտական թանգարանում, և, կարծում ենք, վերծանելու ու հրատարակելու անհրաժեշտություն կա:

Այսպիսով, կարող ենք փաստել, որ Մեծ Ղարաքիլիսայում լրագրային գործի հիմնադիրը Խորեն քահանա Խանզադյանն է: Նրա նախաձեռնողականության շնորհիվ փոքրիկ գյուղում հետաքրքրություն առաջացավ պարբերականների նկատմամբ, ինչն էլ իր հերթին ազդեց ընթերցասիրության տարածման վրա: Խորեն քահանա Խանզադյանը կարևոր դերակատարում ունեցավ նաև տեղական լրագրության զարգացման գործում: Նա դարձավ առաջիններից մեկը, որն իր նամակներով հանդես էր գալիս թիֆլիսահայ պարբերականների էջերում և ներկայացնում էր Մեծ Ղարաքիլիսայում կատարվող իրադարձություններն ու վերլուծաբար քննում էր գյուղական կյանքի խոցելի խնդիրները, փորձում էր գտնել դրանց լուծման ուղիները: Առանձնահատուկ ուսումնասիրման կարիք ունի նաև Խորեն քահանա Խանզադյանի թարգմանական ժառանգությունը, որի մի մասը տպագրվել է Էջմիածնում լույս տեսնող «Արարատ» հանդեսում, իսկ մյուսը մինչ օրս մնում է անտիպ: Անտիպ ստեղծագործություն է Մեծ Ղարաքիլիսայի դպրոցի պատմությանը նվիրված աշխատությունը, որի ձեռագրի վերծանումը թույլ կտա գաղափար կազմել փոքրիկ գյուղի դպրոցաշինության զարգացման անցքերի մասին:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Աստուածատուր Խանզատեան Ղարաքիլիսեցի, Ղարաքիլիսեցոնց Սուրբ Կիրակի ուխտ գնալը (Ղարաքիլսեցոց բարբառով) // Մեղու Հայաստանի, Թիֆլիս, 1864, № 45-46:
2. Արծրունի Գ., Առաջին գավառական լրագիր // Մշակ, Թիֆլիս, 1880, № 49:
3. Բանասիրականք // Մեղու Հայաստանի, Թիֆլիս, 1862. № 17:
4. Լեո, Ճանապարհից // Մշակ, 1903, Թիֆլիս, № 158:
5. Խորեն ավագ քահանա Խանզադյան, Հուշեր և տպավորություններ, 1919 թ., Երևան, «Վան Արյան», 1998, 156 էջ:
6. Հովակիմյան Բ., Հայոց ծածկանունների բառարան, Երևան, 2005, 788 էջ:
7. Ծանուցումն // Մեղու Հայաստանի, Թիֆլիս, 1858, № 52:
8. Համակրելի հոբելյան // Մշակ, Թիֆլիս, 1916, № 111:
9. Օրվա հոբելյարը // Մշակ, Թիֆլիս, 1916, № 111:
10. Սրհեղյան Ա., Մեծ Ղարաքլիսայի ներկա դրությունը // Մուրճ, Թիֆլիս, 1893, № 10, էջ 1579-1596:
11. «Արշալոյս» լրագրի գովազդ // Հովիվ, Թիֆլիս, 1906, № 1:
12. Гридина Т.А., Коновалова Н.И. Псевдоним как форма самопрезентации журналиста в Российской региональной газетной прессе конца XIX - начала XX в. // Вопросы ономастики. 2017. Т. 14. № 2. С. 126-142.

ТВОРЧЕСКАЯ ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ СВЯЩЕННИКА ХОРЕНА ХАНЗАДЯНА

Тарон Даниелян

Резюме

Ключевые слова: *Гр. Арцруни, провинциальная журналистика, «Меху Айастани», «Арарат», «Мурч»*

В статье рассмотрены некоторые аспекты деятельности священника села Большая Каракилиса Хорена Ханзадяна. Проведенное нами исследование свидетельствует о том, что именно он стал основателем газетного дела в Большой Каракилисе. Цель данной статьи заключается в раскрытии некоторых эпизодов его творческой деятельности, и прежде всего – в выяснении граней сотрудничества Хорена Ханзадяна с редакциями восточно-армянской периодической печати.

Благодаря инициативе Х. Ханзадяна в небольшом селе Большая Каракилиса возник интерес и спрос к периодическим изданиям, что в свою очередь способствовало популяризации чтения. Священник Хорен Ханзадян сыграл важную роль в развитии местной журналистики. Он стал одним из первых, кто опубликовал свои корреспонденции на страницах тифлисско-армянской прессы, излагая происходящие в Большой Каракилисе события. По мнению автора статьи, в специальном исследовании нуждается переводческое наследие Хорена Ханзадяна, часть которого была опубликована в издаваемом в Эчмиадзине журнале «Арарат», а другая часть не издана по сей день. Представляет интерес работа священника, посвященная истории местной школы, ее публикация позволит получить сведения об основании и развитии сельской школы, о педагогических взглядах Хорена Ханзадяна.

Священник Хорен Ханзадян сыграл исключительную роль в истории села, он оставил значительный след в педагогической и духовно-религиозной жизни общины, постоянно был в эпицентре общественных и политических событий.

CREATIVE ACTIVITY OF PRIEST KHOREN KHANZADYAN

Taron Danielyan

Summary

Key words: *Gr. Artsruni, provincial journalism, "Meghu Hayastani", "Ararat", "Murch"*

The article discusses some aspects of the creative activity of Khoren Khanzadyan, the priest of the village of Great Karakilisa. Our study proves that it was he who became the founder of the newspaper business in Great Karakilisa. The purpose of our article is to present the priest Khoren Khanzadyan and some episodes of his creative activity. Our main task is to figure out the full range of Khanzadyan's cooperation with the editorial offices of the Eastern Armenian periodical press.

Thanks to Khanzadyan's initiative, interest and demand for periodicals arose in the small village, which in turn influenced the spread of reading. Priest Khoren Khanzadyan played an important role in the development of local journalism. Outlining the events occurring in Great Karakilisa, he was one of the first to publish his correspondence on the pages of the Tiflis-Armenian press, to analytically research the problems of rural life and to try to find ways of solving them.

It is stated in the article that the translation heritage of Khoren Khanzadyan needs special research. Part of it was publicized in the journal "Ararat" which was published in Etchmiadzin, and the other part has not been issued to this day. Also of particular interest is the unpublished work of the priest dedicated to the history of the local school, the study of which will allow us to form an opinion about the establishment and development of the rural school along with Khoren Khanzadyan's pedagogical views.

A special role in the history of the village was performed by priest Khoren Khanzadyan. Constantly being in the social and political epicenter of events, he left his significant mark on the pedagogical and spiritual-religious sphere of the community.

УДК 821.512.156

ТУВИНСКИЙ ФОЛЬКЛОР И БУДДИЗМ

Антонина Донгак

Ключевые слова: тувинцы, буддизм, буддийская литература, литературные памятники Древней Индии, книжно-эпические произведения Тибета и Монголии, тувинский фольклор

Тувинцы, как одни из потомков древних тюркоязычных племен Центральной Азии и Саяно-Алтайского нагорья, сохраняя в себе историко-типологические черты ранних культур этих регионов, в более позднее время – с XIII века, со времени образования Монгольского государства, развивались в самой тесной взаимосвязи с традициями соседних монгольских народов, которые, в свою очередь, входят в *индо-тибетский буддийский ареал*. На всем протяжении исторического развития культурные связи тувинцев с монголоязычными народами были самыми разносторонними и интенсивными. Этому способствовали природно-географическое положение и общественно-политическое устройство (сопредельные территории, длительное совместное пребывание в составе древних центральноазиатских государственных образований), сходство этнической истории и хозяйственно-культурного типа, тесные языковые связи, а также религиозно-мировоззренческая (шаманистско-буддийская) общность. Немаловажен и тот факт, что тувинцы являются единственными среди современных тюркоязычных народов исповедующими буддизм, и в Туве до настоящего времени сохранилось устойчивое тувинско-монгольское двуязычие. Эти и другие обстоятельства свидетельствуют о похожести исторической судьбы и общности традиционных культур монголов и тувинцев и дают богатый материал для изучения духовного наследия тувинского народа.

В то же время известно, что буддизм проникал к племенам, населявшим Туву, еще с древнейших времен, в частности, в древнетюркский период и в последующие времена – Уйгурского (середина

VIII в. 744-840 гг.), Кыргызского (VI-X вв.) каганатов, а также в период владычества государства Алтын-Ханов и Джунгарского ханства (конец XV – первая половина XVIII в.).

I. **Древнетюркский период**. Так, первые предпосылки проникновения ранних форм буддизма из Согдианы на территорию современной Тувы происходили именно в древнетюркское время, во времена Тюркских каганатов [14, 13; 1, 15-16]. В этом большую роль сыграли и согдийские купцы, которые во время своих путешествий по Шелковому пути, помимо торговых интересов, несли свою культуру и религию, и именно «они были наиболее известными переводчиками санскритских текстов на китайский и другие языки Центральной Азии; они также переводили тексты с санскрита, а в более поздний период – с китайского на свой собственный, родственный персидскому, язык [1, 15]. В этот же период возникла тюркская письменность, появилась тюркская литература, высеченная на камнях, произошло знакомство тюркских племен, наряду с манихейством, с христианством, исламом и *буддизмом* [9, 74]. «Во время существования Северного и Западного каганатов среди тюрков преобладали махаянские монахи из района Турфан в северной части реки Тарим. Некоторые тексты были переведены на старый тюркский язык индийскими, согдийскими и китайскими монахами. Это было *первой известной волной распространения буддизма*, достигшей Монголии, Бурятии и Тувы» [1, 15-16]. **Уйгурский период.** Важно то, что в период могущества уйгуров в бассейне Верхнего Енисея жившие на этих землях тюркоязычные племена (предки современных тувинцев) имели культурно-торговые связи с самыми разными странами. В частности, через посредство согдийцев распространялось не только манихейство, но и *буддизм.* Среди племен Тувы также процветал енисейский вариант древнетюркской письменности на орхонском алфавите.

Кыргызский каганат. После двадцатилетней войны в 840 г. Уйгурский каганат пал под натиском кыргызов. В созданном в VI в. древнекыргызском государстве также была распространена руническая письменность. Хотя полиэтническое население кыргызского

каганата в основной массе придерживалось шаманистических воззрений, древние кыргызы, как и уйгуры, получили определенное влияние таких мировых религий, как манихейство, христианство несторианского толка и *буддизм* (особенно начиная с X в.) [12, 150-151].

Монгольский период. Как известно, еще в XIII в. Хубилай-хан (годы правления – 1260-1294), правитель монгольской империи Юань (1260-1368), объявил буддизм государственной религией своей империи, установив политическую и духовную связь с Тибетом, основанную на принципе *хоёр ёс* – союзе ханской власти и церкви [11, 189-190]. Во главе буддийской церкви был поставлен Пагва-лама, носивший титул «царя веры в трех странах» – Тибете, Монголии и Китае, однако длившиеся в течение почти двух столетий междоусобные раздоры и борьба за престол между группировками монгольских князей не могли обеспечить укрепление буддизма среди народных масс Монголии, придерживающихся воззрений шаманизма [11, 150-155]. В то же время правящая элита нуждалась в идеологических ориентирах для усиления и укрепления своей власти, и удельные князья вновь начали активно налаживать связи с Тибетом. И широкое внедрение буддизма в Монголии началось с конца XVI в., и в дальнейшем XVI-XVIII вв. стали кульминационным периодом распространения учения представителей Гэлугпа в Монголии, ознаменовавшимся возрождением духовной культуры, расцветом письменности и науки в тесной связи с тибетской культурой.

Как отмечает тувинский исследователь М.В. Монгуш, «археологические и письменные источники свидетельствуют, что политика, проводимая монгольскими ханами во главе с Хубилаем, в конечном счете внедрила буддизм в среду захваченных ими тюркоязычных племен. Чтобы закрепиться на захваченных территориях, нейтрализовать сопротивление местных племен и создать базу для снабжения монгольской армии оружием и продовольствием, монгольские феодалы довольно успешно проводили политику колонизации покоренного населения, создавая военно-пахотные поселения, в которых трудились в основном плененные жители» [14, 24].

Из буддийского наследия периода монгольской империи Тувы до нас дошло множество артефактов, в частности:

1) естественная ниша в скале Бижиктиг-Хая на реке Хемчик, в которой сохранилось нарисованное кистью изображение Будды, сидящего в окружении облаков, драконов и птиц. Там же имеется надпись китайскими иероглифами о том, что изображение выполнено летом 1358 г;

2) другая ниша в скале у устья реки Чаа-Холь, датируемая также XIII-XIV вв. с изображениями Будды с двумя Бодхисаттвами и двумя стражами в устрашающих позах. О том, что в период правления монгольского хана Хубилая (1215-1294гг.) буддизм начал активно проникать в среду населения Верхнего Енисея, свидетельствует обилие и других археологических находок: городские поселения с буддийскими храмами, часовнями, пагодами-ступами, со скульптурами буддийских божеств и химер и т.п. «Богатство природно-сырьевых ресурсов Тувы и наличие мастеровых людей позволило монголам создать здесь ремесленно-хлебопашеские поселения для пленных из Северного Китая» [14, 25]. Видимо, пленные мастеровые люди, которые, будучи приверженцами буддизма, и строили храмы, пагоды и высекали изображения Будды и других божеств. Сохранившийся до настоящего времени тувинско-монгольский билингвизм же жителей Юго-Восточной Тувы и религиозная шаманистско-буддийская общность и известная схожесть материальной и духовной культуры являются естественным результатом общей судьбы тюркоязычных тувинцев с монгольскими народами. В период владычества государства Алтын-Ханов и Джунгарского ханства (конец XV – первая половина XVIII в.) «хотя основная масса тувинцев была шаманистами», буддизм также начал более активное шествие среди племен Тувы, т.к. феодальная верхушка, правившая совместно с буддийским духовенством, официально исповедовала буддизм [12, 212]. После распада Джунгарского ханства в 1756 г. маньчжурская династия Цин стала править и в Туве и ее оккупационная политика в Центральной Азии продлилась вплоть до 1911 г. В этот период происходит официальное утвержде-

ние тибетского буддизма среди тувинцев. Продолжилось строительство буддистских монастырей – *хурээ.* В 1772-1773 гг. были построены первые хурээ, и к началу XX в. в Туве было 22 буддийских хурээ и в них служило около 4 тыс. монахов [12, 224]. Маньчжурский период был кульминационным в деле распространения буддизма в Туве. Он проникал во все сферы жизни аратов-кочевников. При хурээ также активно развивались образовательно-культурные центры (овладевали навыками строителей, архитекторов, маляров-художников, иконописцев, краснодеревщиков, печатников, успешно развивалась традиционная тибетская медицина и т.д.). При хурээ же создавались богатые библиотеки с религиозной и светской литературой [12, 225].

В общей типологии средневековых литератур Востока исследователями выделяются три большие общности. «Под *зональной литературной общностью*, - пишет В.И. Брагинский, - мы понимаем комплекс средневековых литератур, который сложился вокруг литературы, развивавшейся еще в эпоху древности (или литературы, функционально ей аналогичной), и характеризовался единством идеологических концепций (религиозно-философских, этических, эстетических), а также устойчивостью и системностью внутренних связей» [3, 25]. Далее, как отмечает автор, «… на средневековом Востоке существовало три зональные общности. К первой – арабо-мусульманской – принадлежали литературы арабская, персидская, тюркские, урду и ряд мусульманских литератур Индии, а также малайская и мусульманские литературы Индонезии. Ко второй - индийско-юго-восточноазиатской, или, чуть проще, индийско-юго-восточной – относились индуистские литературы Индии, индуистско-буддийские литературы Юго-Восточной Азии и – как особая группа – буддийские литературы этих же регионов, Шри-Ланки, Тибета и Монголии. В третью общность – в китайско-дальневосточную – входили китайская, японская, корейская и вьетнамская литературы» [3, 25].

В свою очередь, внутри зональных общностей исследователь выделяет два типа литератур: «литературы, вокруг которых шел

процесс образования общностей (далее они называются *зонообразующие*), и литературы, которые составляли окружение зонообразующих литератур, интегрировались в общность (далее – *интегрируемые* литературы)» [3, 25]. Зональные общности прошли три этапа в своем историческом развитии: становления, зарождения в интегрируемых литературах письменной словесности на этнических языках, расцвет интегрируемых литератур [3, 26]. Характерной особенностью интегрируемых литератур было то, что в процессе формирования они «опирались прежде всего на опыт соответствующей зонообразующей литературы, а уже затем на свою устную словесность» [3, 43].

Эти три эволюционных этапа прошли и средневековые тибетская и монгольская литературы. Применительно к теме нашего исследования весьма важно определение роли старомонгольской литературы как литературы-посредницы в процессе заимствования тувинцами традиций индийской и тибетской литератур. Это подчеркивали и авторы вышеназванной монографии: «до нынешнего времени многие вопросы, в том числе и касающиеся активной роли монгольской традиционной культуры в процессе межэтнического литературно-фольклорного взаимообмена, остаются неясными, а потому неизбежно гипотетическими и дискуссионными» [13, 4].

Благодаря посредничеству монгольской литературы тувинцы познакомились с таким примечательным явлением древнеиндийской литературы, как жанр «обрамленной повести», и тувинский фольклор как бы примкнул (хоть и периферийно) к индийско-юго-восточной литературной общности. Как писали Ц. Дамдинсурэн и С.Д. Серебряный, «особую проблему представляет собой влияние индийских источников, и в частности, «обрамленных повестей», на фольклор иных народов» [6, 135].

Согласно тибетской исторической традиции, при царе Сронцэнгампо (годы правления 617-649) сановником Тхонми Самбхотой в 632 г. было создано тибетское письмо, и примерно в это же время (середине VII в.) буддизм начал проникать в Тибет [8, 6-7].

Буддизм дал толчок зарождению собственной тибетской лите-

ратурной традиции в VII в., а в конце VIII в. и началу широкомасштабной работы по переводу с санскрита не только религиозных текстов, но и огромного количества древнеиндийских сочинений по различным областям знаний, в том числе художественных произведений. Как отмечает В.С. Дылыкова, в Тибете «… в XI-XII вв. были переведены восемь «Нитишастр», «Жития восьмидесяти четырех сиддхов», «Облако-вестник» Калидасы, «Двадцать пять рассказов Веталы», «Панчатантра», «Хитопадеша» и другие сочинения, органически вписавшиеся в тибетскую письменную традицию, а также трактаты по медицине и фармакопее, грамматике и поэтике, астрологии, астрономии и т.п.» [8, 75].

Так, примерно с середины XIII – начала XIV вв. тибетская литература активно осваивала целый комплекс текстов на санскрите – от религиозных трактатов до художественных произведений, на основе которых позже был составлен Тибетский канон. Данный период развития тибетской литературы можно назвать периодом широкой переводческой деятельности. Подчеркивая определяющую роль религиозного канона в содержании средневековых литератур, В.И. Брагинский пишет: «Особенно существенно, что канонический язык выступал в качестве универсального средства коммуникации в зональных литературных общностях. С одной стороны, он соединял интегрируемые культуры с культурой зонообразующей и открывал им доступ к ее письменной словесности, с другой – являлся инструментом общения интегрируемых традиций между собой» [3, 30].

Именно ко времени создания религиозных канонов – «Ганджур» в 108 и «Данджур» в 225 томах (XVII-XVIII вв.) заканчивается этап формирования тибетского литературного языка – уже как языка канонического. Вслед за этим «закончился и первый длительный этап развития литературного процесса в Тибете – этап переводов с санскрита» [8, 80].

После создания монгольской государственности в XIII в. культурные контакты монголов с китайцами, уйгурами, тибетцами и другими народами становятся особенно тесными и интенсивными. В более поздний период, в XVII-XVIII вв., в Монголии началось воз-

рождение духовной культуры, и с окончательным утверждением буддизма наступил расцвет письменности и культуры монголов в тесной связи с тибетской культурой.

Тибетская культура, вобравшая в себя самое лучшее из индийской культуры – религию, науку, классическую литературу, в свою очередь, передает эти знания кочевникам Монголии. Как отмечал академик Ш. Бира, « … монголы в прошлом создали если не целую тибетоязычную культуру, подобно среднеазиатским народам, создавшим арабоязычную культуру в период гегемонии арабов, то, во всяком случае, они являются творцами большой тибетоязычной литературы по различным отраслям знания вообще, и по истории в частности» [2, 3].

В целом, переводческая деятельность монгольских литераторов, первоначально основанная на религиозных побуждениях, постепенно способствовала появлению местных писателей, оригинальных произведений, развитию и укреплению собственной светской литературы. Буддийская литература повлияла на зарождение литературных традиций также у монголоязычных ойратов и бурят. Первые литературные произведения этих народов в виде исторических летописей, биографий, литературных обработок легенд, преданий и т.п. появляются соответственно в XVIII-XIX вв. [7, 327-342; 17, 37-179].

В XVII-XVIII вв. буддизм постепенно укреплялся и среди населения Тувы. Тюркоязычные тувинцы были генетически родственны и культурно близки монгольским народам, но самым сильным фактором, объединившим их воедино, был буддизм, окончательно утвердившийся на территории Тувы в середине XVIII в., в период Цинов. Культура монголов, которая была в тесной интеграции с тибетской, выступала посредницей в передаче тувинцам религиозно-культурных, в том числе литературных традиций Тибета и Индии.

Впервые термин «обрамленная повесть» в научный оборот ввел известный индолог П.А. Гринцер для обозначения таких древнеиндийских прозаических произведений, как «Панчатантра»

(«Pañcatantra» – «Пять книг»), «Веталапанчавиншати» («Vetālapañcavinçati» – «Двадцать пять рассказов Веталы»), «Викрамачарита» («Vikramacarita» – «Жизнь Викрамы», или «Тридцать две истории царского трона») и «Шукасаптати» («Çukacaptati» – «Семьдесят рассказов попугая»). Он же исследовал истоки и своеобразие «обрамленной повести» как жанра, ее композиционную структуру, природу и функциональные качества [4].

Для сборников «обрамленной повести» «свойственна общая повествовательная рамка, в которую искусно вставлены большие и малые рассказы-эпизоды, иногда тематически с рамкой связанные, но чаще не имеющие к ней прямого отношения» [5, 34].

Рамочная конструкция прошла длительный путь, прежде чем она стала четкой литературной формой. Классическими образцами «обрамленных повестей» считаются «Веталапанчавиншати», «Шукасаптати» и «Викрамачарита». В этих произведениях рамка уже «… состоит из пролога, описывающего обстановку действия и лиц, которые рассказывают и выслушивают истории, вводных и заключительных формул к каждому рассказу и, наконец, эпилога, в котором разрешается конфликт, послуживший поводом к рассказыванию историй» [4, 201].

Тувинско-монгольские фольклорные контакты, являющиеся одной из граней тесных культурных взаимоотношений народов Центральной Азии и Саяно-Алтая, представляют большой научный интерес для исследователей. Фактический фольклорный материал чрезвычайно богат и позволяет судить о глубине и характере тувинско-монгольских литературно-устных традиций во времени. Отмечая обширность и многоаспектность связей между тюркскими и монгольскими эпическими традициями в целом (сюжетно-мотивная общность, схожесть отдельных имен, названий и т.д.), известный ученый-монголовед С.Ю. Неклюдов подчеркивает, что «особенно близкие соответствия обнаруживаются в эпосе монгольских народов, с одной стороны, и сибирских тюрок, с другой [15, 22-23]. Специальное рассмотрение сюжетов и мотивов различных тувинских эпических произведений (героических сказаний и

сказок) в сравнительном плане представляется весьма важным и актуальным для определения глубины и богатства литературно-фольклорных взаимосвязей тувинцев с монголоязычными народами, которые, по определению С.Ю. Неклюдова, были «непрекращающимися на протяжении всего известного нам исторического периода» [15, 23].

Таким образом, хотелось бы обратить внимание (не затрагивая такие очевидные явления, как типологическое сходство или общность сюжетно-мотивного характера в различных жанрах (эпических произведениях или образцах обрядового фольклора, малых жанрах и т.п. тувинского и монгольского фольклора) на наиболее яркие *явления-заимствования в тувинско-монгольских литературно-фольклорных контактах*, связанных именно с распространением буддизма в конце XVIII – в начале XIX вв., оставивших глубокий след в обогащении и развитии тувинского фольклора.

Итак, через монгольское посредство наряду с буддийской литературой в Туву начали проникать:

1) многие произведения монгольской светской литературы, в том числе и повествовательные сборники в жанре «*обрамленной повести*», которые распространились в фольклоре тувинцев в виде сказок. Это такие памятники, как «Арджи-Борджи», «Волшебный мертвец», «Сказки попугая», а также «Бигармиджид» и «Панчатантра» и многие другие, сюжеты которых получили широкое бытование в устной традиции тувинцев. Эти сюжеты так или иначе восходят к различным монгольским книжным произведениям и вошли в состав тувинского фольклора, как отмечено нами, главным образом, *благодаря буддизму и его комментаторской литературе и далее получили широкое бытование в устной традиции тувинцев. Специальное изучение этих сказочных сюжетов* позволило бы ответить на важные вопросы фольклористики и литературоведения, таких как миграция эпических и сказочных сюжетов из одной языковой среды в другую, перенос литературных текстов в иноязычную устную среду, проблемы их циклизации, сюжетной и художественно-стилистической трансформации и т.п.

2) Одним из ярких явлений в тувинско-монгольских фольклорных контактах является широкое бытование в устной традиции тувинцев различных *переложений центральноазиатского цикла сказаний о Гэсэре и ойратского сказания о Джангаре (по-тув. Конгар),* попавших в Туву, на наш взгляд, как и «обрамленная повесть», книжным путем.

Г.Н. Потанину во время его путешествия в 1879 г. по Туве и Западной Монголии одним из первых удалось зафиксировать в Туве различные легенды, предания и устные сведения, связанные с именем Гэсэра, который фигурировал под именем Кезер Чингис Кайракана [16, 208; 212; 225; 332; 761, 796; 800; 804; 819; 839].

География локализации сюжетов о Кезер-хане в Туве также обширна, и они зафиксированы в самых различных частях Тувы и бытовали под различными названиями. Эти сказки входили в репертуар выдающихся сказителей Тувы, что свидетельствует о чрезвычайной популярности эпоса среди народа. Как отмечено фольклористом Д.С. Кууларом, «многие сказители настолько проникновенно и искусно исполняли этот эпос, что люди не могли наслушаться» [10, 8]. Известно, что сказание о Кезере тувинские сказители исполняли в трех разных манерах: речитативном (*алганып ыдар*), речевом (*чугаалап ыдар*), прямым переводом с монгольского языка, читая с листа сутры (*моол номну көргүп олура, очулдуруп тоолдаар*) [10, 10].

В изучении тувинских переложений «Гэсэра» одним из важных является вопрос об источниках заимствования и времени появления «Гэсэра» в Туве. Говоря о путях и способах распространения «Гэсэра» в Туве, можно предположить, что существовали два пути: как наиболее вероятный и верный – *книжный (через литературу буддизма*) и реже – *устный (через устные монгольские переложения данного эпоса).* В первом и во втором случаях монгольский язык играл исключительную роль, поскольку именно его посредство дало тувинцам возможность познакомиться не только с выдающимся эпосом Центральной Азии – «Гэсэром», но и другими литера-

турными и устными памятниками Монголии, Тибета и Индии (в том числе и «обрамленными повестями»).

Д.С. Куулар придерживался другого мнения: «нет сомнений в том, что тувинские сказители слушали «Гэсэра» из уст монгольских исполнителей. Отсюда вывод, что первоначально «Гэсэр» проник в Туву в устном виде. Это подтверждается и тем, что после появления печатного «Гэсэра» в 1716 г. те люди, знающие старомонгольскую письменность, специально покупали и привозили печатный вариант «Гэсэра» в Туву, отыскивая среди многочисленных религиозных книг. И именно после издания эпоса «Гэсэр» в Пекине «Сказание о Кезере» начало распространяться в самых разных уголках Тувы. Свидетельством этого может послужить тот факт, что в 1861 г. В.В. Радлов записал отрывок данного эпоса в одном из самых отдаленных, труднодоступных, загражденного перевалами уголков Тувы – Кара-Холе. И потому история появления и бытования «Гэсэра» в Туве насчитывает более 250 лет. За это время эпос завоевал всенародную любовь» [10, 6].

Известно также то, что прежде в Туве сказители мечтали выучить текст «Гэсэра» или же завладеть его рукописным или печатным вариантами. Многие рассказывали «Кезера» во время длинных путешествий до Улуг-Хурээ (Улан-Батор), Бээжина (Пекин), продолжая свой рассказ и на обратном пути. В частности, говорится о том, как сказитель Балбыр Баян родом из Тоджи – таежной восточной части Тувы, однажды в молодости услышав «Гэсэра», загорелся желанием выучить его текст. И поскольку Балбыр не знал монгольского языка, он отправился к человеку по имени Ямзырын Нугур-Даа, который рассказывал ему «Гэсэра» (надо полагать, читал с книжного варианта – *А.Д.*). За это Балбыр заплатил ему мясом дичи и мукой [10, 9]. «Сказание о Кезере» было не только одним из любимых эпических произведений тувинцев, ему приписывались также ритуально-магические функции. В похоронной обрядности тувинцев существовала традиция «*сидеть у изголовья*» умершего человека и сказывать героические сказания. И чаще всего в таких случаях исполняли «Сказание о Кезере» для того,

чтобы наделить покойника такими же положительными качествами, которыми обладает герой сказки.

Бытование в устной традиции тувинцев сказок, заимствованных в том числе и из древнеиндийских повествовательных сборников («Викрамачарита» («Жизнь Викрамы, или Тридцать две истории царского трона»), «Веталапанчавиншати» («Двадцать пять рассказов Веталы» или «Волшебный мертвец»), «Шукасаптати» («Семьдесят рассказов попугая»), «Панчатантра» и их монгольских версий («Арджи Борджи», «Бигармижид»,) в так называемом жанре «обрамленной повести», попавших в Туву (Саяно-Алтайский регион) по книжным каналам (через посредство буддийской литературы) через Тибет и Монголию, с теоретической точки зрения представляет чрезвычайный интерес. Здесь мы имеем дело с феноменом «двойного перехода»: из одной культурно-языковой среды (монгольской) в другую, с одной стороны, и из письменной литературы (старомонгольской) в устную стихию, с другой. Мы увязываем распространение сюжетов и мотивов индо-тибето-монгольских повествовательных сборников в так называемом жанре «обрамленной повести», тувинских версий переложений знаменитого центрально-азиатского цикла сказаний о Гэсэре и Джангаре, а также устных вариаций таких жанров монголо-тибетской историографической литературы, как чойн-жун (история буддизма), лор-жус (хроника, история), нам-тар (житие) и т.п. канонических сочинений, распространившихся в фольклоре тувинцев как легенды, предания и устные рассказы с различными периодами распространения в Туве буддизма и его литературы (с конца XVIII по начало XX вв.), отмечая большую роль буддизма и ее литературы, монгольского языка и письменности как посредников в приобщении тувинцев к развитым цивилизациям Востока (индийской, тибетской, китайской).

Очевиден тот факт, что циклизация индо-тибетско-монгольских «обрамленных повестей» и других книжно-эпических произведений (центрально-азиатский «Гэсэр» и монгольское сказание «Хан-Харангуй» и т.п.) в сказочной традиции тувинцев происходила в разные исторические периоды, наряду с различными волнами

распространения буддизма и его литературы (конец XVIII – начало XX вв.). Огромную роль в распространении литературных сказок и рукописных редакций вышеназванных эпических сказаний в Туве сыграли монгольский язык и письменность. Хотя применение старомонгольского письма в Туве ограничивалось только узкими рамками, в более широком историческом масштабе его роль и значение, несомненно, были огромными. Использование и бытование монгольской письменности в Туве не было кратковременным, бесследно исчезнувшим явлением в истории тувинской культуры. Монгольский язык и письменность дали тувинцам возможность приобщиться к более развитым цивилизациям Востока – тибетской, индийской, китайской. Благодаря посредничеству монгольской литературы, тувинский фольклор обогатился таким мировым литературным феноменом, как древнеиндийская «обрамленная повесть» и отдаленно примкнул к индийско-юговосточной зональной литературной общности. Монгольская словесность (и устная, и письменная) повлияла также на появление зачатков оригинальной тувинской летописной литературы на монгольском языке. Однако история развития монгольской письменности в Туве не изучена в достаточной мере и до сегодняшнего дня не получила должной научной оценки и ждет своих исследователей.

В свою очередь повествовательная традиция тувинцев, основанная на древнейшей эпической, оказалась открытой для восприятия инонациональных элементов и благодатной почвой, которая сумела дать свежие всходы в виде новых сказочных сюжетов. Эти сказки свидетельствуют о том, что тувинцы не просто механически переняли эти сюжеты, а сумели творчески переработать их в своей художественной лаборатории.

ЛИТЕРАТУРА

1. Берзин А. Тибетский буддизм: история и перспективы развития. М., 1992. - 30 с.
2. Бира Ш. Монгольская тибетоязычная историческая литература (XVII-XIX) // Studia Historica. T. III, Fasc. 1. Улсын хэвлэлийн хэрэг эрхлэх хороо. Улаанбаатар, 1960. - 84 с.
3. Брагинский В.М. Проблемы типологии средневековых литератур Востока (Очерки культурологического изучения литературы). М., 1991. - 392 с.
4. Гринцер П.А. Древнеиндийская проза (обрамленная повесть). М., 1963. - 268 с.
5. Гринцер П.А. Индийская обрамленная повесть как массовая литература средневековья // Классические памятники литератур Востока. М., 1985. - С. 31-48.
6. Дамдинсурэн Ц., Серебряный С.Д. «Обрамленные повести» в Индии и у монгольских народов // Литературные связи Монголии. М., 1981. - С. 130-150.
7. Дугар-Нимаев Ц.А. Бурятская литература в ряду других монголоязычных литератур в XVIII – XIX вв. // Литературные связи Монголии. М., 1981. - С. 327-342.
8. Дылыкова В.С. Тибетская литература. М., 1986. - 240 с.
9. Кляшторный С.Г., Савинов Д.Г. Степные империи Древней Евразии // Филол. факультет СПб. Государственного универс., 2005. - 345с.
10. Куулар Д.С. Предисловие // Ачыты Кезер-Мерген (Сказание о благородном Кезер-Мергене, владыке десяти стран света, победителе темных сил). Вып. 2. Кызыл, 1995 (на тув. яз.).
11. История Монгольской Народной Республики. Изд. третье, переработанное и дополненное. М.: Наука, 1983. - 661 с.
12. История Тувы. Том I. Изд. второе, переработанное и дополненное. Кызыл, 2014. - 366 с.
13. Литературные связи Монголии. М., 1981. - 430 с.
14. Монгуш М.В. История буддизма в Туве. Новосибирск: Наука, 2001.- 199 с.

15. Неклюдов С.Ю. Героический эпос кочевников Монголии // Эпос народов Зарубежной Азии и Африки. М.: Наследие . - С. 16-64.
16. Потанин Г.Н. Очерки Северо-Западной Монголии. Результаты путешествия, исполненного в 1879 году по поручению Императорского Русского Географического Общества членом сотрудником онаго Г.Н. Потаниным. Выпуск IV. Материалы этнографические, с 26-ю таблицами рисунков. С. Петербург, 1883.; Очерки Северо-Западной Монголии. Изд. 2-е. Репринтное воспроизведение издания «Очерки Северо-Западной Монголии» 1883 г., Горно-Алтайск, 2005. - 1025 с.
17. Соктоев А.Б. Использование повествовательных традиций фольклорно-литературного эпоса народов Востока в памятниках письменной литературы Бурятии («Волшебный мертвец», «Сказания о хане Бигармижиде, монголо-бурятские версии индийской «Панчатантры» // Становление художественной литературы Бурятии дооктябрьского периода. Улан-Удэ, 1976. - С. 62-111.

ՏՈՒՎԱՑԱԿԱՆ ԲԱՆԱՀՅՈՒՍՈՒԹՅՈՒՆԸ ԵՎ ԲՈՒԴԻԶՄԸ

Անտոնինա Դոնգակ

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *տուվացիներ, բուդդիզմ, բուդդայական գրականություն, Հին Հնդկաստանի գրական հուշարձաններ, Տիբեթի և Մոնղոլիայի գրքային-էպիկական ստեղծագործություններ, տուվայական բանահյուսություն*

Տուվացիները՝ որպես Միջին Ասիայի և Սայանո-Ալթայի լեռնաշխարհի հին թյուրքալեզու ցեղերի հետնորդներից մեկը, պահպանելով իրենց մեջ այս շրջանների հին մշակութային պատմատիպաբանական հատկանիշները, ավելի ուշ՝ 13-րդ դարից սկսած, Մոնղոլական պետության կազմավորումից ի վեր, զարգացնում էին մտերիմ հարաբերություններ հարևան մոնղոլական ժողովուրդների հետ, որոնք, իրենց հերթին, կազմում են հնդկա-տիբեթական բուդդայական մշակույթի մի մասը։ Պատմական ամբողջ զարգացման ընթացքում տուվացիների մշակութային կապերը մոնղոլալեզու ժողովուրդների հետ եղել են բազմակողմանի և առավել արդյունավետ։ Սրան նպաստում են բնաշխարհագրական դիրքը և հասարակական-քաղաքական կառուցվածքը (սահմանակից տարածքները, երկարատև համատեղ ապրելը հնագույն Կենտրոնական Ասիայի կազմավորումներում), էթնիկ պատմության, նաև տնտեսական ու մշակութային տիպի նմանությունները, լեզվային սերտ կապերը, ինչպես նաև կրոնական և աշխարհայացքային (շամանիստական-բուդդայական) ընդհանրությունը։ Ոչ պակաս կարևոր է նաև այն փաստը, որ տուվացիները միակն են թյուրքալեզու ժողովուրդների մեջ, որ դավանում են բուդդիզմ, և Տուվայում մինչ այսօր պահպանվել է կայուն տուվայական-մոնղոլական երկլեզվությունը։ Այս և այլ փաստերը վկայում են մոնղոլների և տուվացիների պատմական ճակատագրի և ավանդական մշակույթների ընդհանրության մասին, և տրամադրում են հարուստ նյութեր տուվացիների հոգևոր ժառանգությունն ուսումնասիրելու համար։

TUVAN FOLKLORE AND BUDDHISM

Antonina Dongak

Summary

Key words: *Tuvans, Buddhism, Buddhist literature, literary monuments of Ancient India, epic works of Tibet and Mongolia, Tuvan folklore*

Tuvans, as one of the descendants of the ancient Turkic-speaking tribes of Central Asia and the Sayano-Altai Highlands, retained the historical and typological features of the early cultures of these regions. Beginning from the 13th century, the formation of the Mongolian state, they developed the closest relationship with the neighboring Mongolian peoples and their traditions, which in time became part of the Indo-Tibetan Buddhist sphere. Throughout the historical development, the cultural ties of the Tuvans with the Mongolian-speaking peoples were most versatile and intense. This was facilitated by their natural and geographical position and socio-political structure (adjacent territories, long-term joint stay in the ancient Central Asian state formations), the similarity of ethnic history and economic and cultural types, the close linguistic ties, as well as the religious and ideological (shamanistic-Buddhist) commonality. Of no less importance is the fact that the Tuvans are the only Turkic-speaking people practicing Buddhism and that the Tuvan-Mongolian bilingualism has been preserved in Tuva up to now. These and other evidence show the commonality between the historical fate and traditional cultures of the Mongols and Tuvans providing a rich material for the study of the spiritual heritage of the Tuvan people.

УДК 821.112.2

НЕМЕЦКАЯ ЖЕНСКАЯ ПРОЗА В ПЕРИОДИКЕ РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ: ПЕРЕВОДЫ РАССКАЗОВ ГАБРИЭЛЕ РЕЙТЕР

Наталья Никонова
Юлия Серягина

Ключевые слова: *Габриэле Рейтер (Gabriele Reuter), немецкая литература, переводческая рецепция, региональная периодика, «Киевлянин», «Приазовский край», «Сибирский листок», «Южное обозрение»*

Представленный в статье материал является частью исследования, посвященного рецепции зарубежной литературы в региональных газетах Российской империи рубежа XIX–XX веков. На примере сибирских газет уже рассмотрена рецепция английской и американской [2], французской [9] и немецкой литературы [11]. Следующим этапом исследования стало изучение газет других регионов России. На сегодняшний день нами просмотрено более 35000 номеров газет Сибири, Юга, Юго-Западного края и Поволжья Российской империи, в которых обнаружено более 6500 публикаций о зарубежной литературе, в том числе более 5000 переводов зарубежных писателей и около 1500 обзоров на театральные постановки, литературных заметок и библиографических статей. Найденные публикации оформлены виде научной библиографии [10].

На основе библиографии проведен ряд исследований о рецепции различных инонациональных литератур. Рассмотрена общая картина переводческой рецепции зарубежной поэзии [4] и женской прозы, переведенной с различных языков [5], итальянской литературы [6]. В сравнительном аспекте анализируется роль переводных произведений в периодике регионов на примере газет Томской и Киевской губернии [7].

В просмотренных нами газетах немецкоязычная литература занимает второе место по популярности после французской. Свою роль в этом сыграли немецкие драматурги, чьи произведения и

переводились, и ставились на сценах, сионисты Т. Герцль (T. Herzl, 1860-1904) и М. Нордау (M. Nordau, 1849-1923), прозаики О. Блюменталь (O. Blumenthal, 1852-1917), Г. Товоте (H. Tovote, 1864-1946), Ф. Ведекинд (F. Wedekind, 1864-1918), Э. фон Вильденбрух (E. von Wildenbruch, 1845-1909) и пр. Некоторые газеты демонстрируют ретроспективный взгляд на зарубежную литературу, проявляя интерес к литературе романтизма и отрицая новые веяния модернизма. Так, среди поэтических подборок, опубликованных на страницах газет, значительно преобладают переводы с немецкого, причем во многом благодаря романтикам: Г. Гейне [12] (H. Heine, 1797-1856), Н. Ленау [13] (N. Lenau, 1802–1850), Э. Гейбелю [14] (E. Geibel, 1815-1884).

Кроме того, репрезентативным материалом является рецепция немецких и австрийских писательниц: Марии фон Эбнер-Эшенбах (Marie Ebnervon Eschenbach, 1830-1916), Габриэли Рейтер (Gabriele Reuter, 1859–1941), Лу Андреас-Саломе (Lou Andreas-Salomé, 1861-1937), Клары Фибих (Clara Viebig, 1860-1952) и других.

Рецепция каждой из писательниц в региональных газетах обладает характерными чертами и собственными предпосылками для популярности в периодике. Кроме женского взгляда на проблемы современности, в произведениях немецких и австрийских писательниц обнаруживаются новые для литературы женские образы в контексте острых социально-политических тем, которые находили живой отклик у российского читателя. У Клары Фибих – с одной стороны, вопросы о роли женщины, о замужестве и материнстве, с другой – проблемы немецкой провинции и рабочего класса [1]. Короткие притчи Марии фон Эбнер-Эшенбах были очень популярны в газетах благодаря ироничному и назидательному характеру и удобному формату. Лу Андреас-Саломе, немка с русскими корнями, и баронесса Берта фон Зутнер, известная своей пацифистской деятельностью, привлекали читателей в том числе своими связями с Россией [15].

Комплексное рассмотрение рецепции женской прозы на страницах провинциальных газет с применением биографического,

историко-культурного, библиографического методов и анализа переводческих стратегий местных авторов и тематики выбранных для перевода произведений позволяет выявить особенности восприятия творчества каждой писательницы в регионах в сравнении с общероссийской рецепцией и ввести в научный оборот новые примеры рецепции зарубежных писателей в России.

Среди зарубежных писательниц, чьи произведения переводились для газет, второе место по популярности занимает немецкая писательница Габриэле Рейтер. Детство ее прошло частично в Египте, где ее отец был консулом и предпринимателем, частично в Германии. После смерти отца в 1872 году Рейтер возвращается в Германию и в 1875 году переезжает к своей тете в Веймар. С этого же года предпринимает первые попытки писательской деятельности [16].

Первые произведения основаны на воспоминаниях о детстве в Египте: *Erinnerungsblätter aus Aegypten* (1878/80), *Glückund Geld. Roman aus dem heutigen Egypten* (1888*)*, новеллы *Kolonistenvolk* (1889*)*. Заведя знакомства с некоторыми литературными деятелями, в том числе с драматургом Генриком Ибсеном (HenrikIbsen, 1828–1906), она перебирается в Мюнхен, где входит в близкий круг писательницы Эммы Мерк (Emma Merk, 1854-1925). Влияние на нее оказывали также немецкий прозаик и философ Карл Френцель (Karl Frenzel, 1827-1914) и писатель Адольф Глазер (Adolf Glaser, 1829-1916). Однако ее творчество представляет собой достаточно самобытный стиль, существующий в тематических рамках натурализма и психологизма. Ее произведения представляют собой глубинный анализ женских судеб в противостоянии патриархального общества их стремлениям к самореализации. Ее социально-критический роман *Ausguter Familie. Leidensgeschichte eines Mädchens* (1895) принес ей скандальную, но очень широкую известность, обогнав по популярности *Effi Briest* (1895) Теодора Фонтане [17]. Роман стал ключевым для женского движения. С 1895 по 1931 гг. роман переиздавался 28 раз, став абсолютным бестселлером и символом женского движения, поскольку затрагивал разрушительную сторону буржуаз-

ной среды и патриархальной структуры общества [18].

Некоторые произведения Рейтер автобиографичны и написаны вследствие пережитых ей событий, как, например, один из самых известных ее рассказов *Das Tränenhaus* (1908) о социальном положении незамужней беременной женщины. Как мать внебрачной дочери, она сама сталкивалась с дискриминационным отношением общества к нетрадиционному образу семьи [21].

Кроме романов, Рейтер написала множество рассказов и новелл на тему гендерного конфликта и конфликта поколений, образующих сборники *Frauenseelen* (1901) и *Wunderliche Liebe* (1905). Кроме того, под влиянием чтения Ницше, Рейтер написала множество эссе, в которых среди прочего призывала к реформе буржуазной воспитательной морали и достижению социального баланса между полами.

Несмотря на резкий подъем популярности в начале творческого пути, Рейтер была быстро забыта. Ее произведения в оригинале сегодня можно найти только в антикварных изданиях, поскольку после 1930-х годов ее открыто критиковали в Германии за ее взгляд на воспитание девочек и перестали издавать [20]. Интерес к личности Рейтер возвратился в начале 1980-х годов в контексте исследований феминизма. С 2000-х ее наследие попадает и в фокус литературоведов. В этот период романы *Auguter Familie* и *Das Tränenhaus* были несколько раз переизданы на немецком языке [19].

На русском языке Рейтер не издавалась. В книжных магазинах доступен только сборник *Frauenseelen* в виде книги для обучающего чтения на немецком языке по методу Ильи Франка, в котором представлены только 5 новелл [3]. Таким образом, найденные в региональной периодике переводы произведений Рейтер являются уникальным примером русскоязычной переводческой рецепции немецкой писательницы.

В просмотренных нами газетах различных регионов Российской империи найдено 27 текстов Рейтер, опубликованных с 1901 по 1911 гг. Большинство переводов, практически поровну, публикуются в газетах «Киевлянин» и «Приазовский край».

Для «Приазовского края» в период с 1902 по 1911 гг. было переведено 12 произведений Рейтер. Большинство из них относятся к циклу *Frauenseelen*: Schwester Elisabeth, Graue Stunde, Kinder, Five O`clock, Clementine Holm, Treue, Die Barmherzigen, Eines Todes Wiederkehr. Один рассказ взят из цикла *Wunderliche Liebe*: Das Sterben der Liebe. Три других перевода атрибутировать пока не удалось. Для 11 переводов указан автор, подписавшийся псевдонимом «З». Кроме Рейтер, данный автор переводил множество других произведений с немецкого, французского, испанского, шведского, итальянского языков.

В «Киевлянине» переводы Рейтер публиковались позднее, с 1905 по 1910 гг. вышло не менее 13 публикаций. Появление переводов совпадает с выходом сборника *Wunderliche Liebe,* и первый опубликованный рассказ «Женщины, которых любят» (*Solche, diegeliebtwerden*) как раз из этого цикла. Большинство произведений все же относятся к циклу *Frauenseelen*, как и в «Приазовском крае»:

Wunderliche Liebe: Solche, die geliebt werden, Das Sterben der Liebe, Ein römisches Abenteuer, Nippsachen und Schicksale, Das Andenken des Entschlafenen.

Frauenseelen: Treue, Graue Stunde, Schwester Elisabeth, Five O`clock, Die Barmherzigen, Das Opernglas, Eines Todes Wiederkehr.

Завершает цикл переводов упомянутый ранее автобиографичный роман «Дом Слез» (Tränenhaus), самый объемный из опубликованных произведений Рейтер, занявший 14 номеров газеты. Все переводы в «Киевлянине» публикуются без указания имени переводчика. Помещение в каждом номере газеты крупного произведения из отечественной или зарубежной литературы служило просветительским целям издания и отвечало запросам языковой политики. Предпочтение отдавалось современникам, популярным и актуальным в то время писателям и публицистам [7].

По одному переводу из Рейтер находятся в тобольской газете «Сибирский листок» и в одесском «Южном обозрении». В них публикуется перевод рассказа *Opernglass*.

Примечательно, что некоторые рассказы выходят в нескольких газетах в разные годы. Именно переводная множественность является одной из характерных черт рецепции Рейтер. 4 ее произведения из цикла *Frauenseelen* публикуются и в «Киевлянине» и «Приазовском крае», при этом тексты переводов в трех случаях не совпадают. Это *Graue Stunde* – «Сумерки» (ПК, 1902) и «Серые часы» (К, 1907); *Schwester Elisabeth* – «Сестра Елизавета» (ПК, 1902) и «Сестра Елисавета» (К, 1908); *5 O'Clock* – ПК, 1902 и К, 1908; *Eines Todes Wiederkehr* – «Возвращение мертвеца» (ПК, 1902) и «Воскресение из мертвых» (К, 1910). В данных случаях публикации в Приазовском крае предшествуют публикациям в «Киевлянине». Однако с рассказом *Die Barmherzigen* – «Милосердные» ситуация меняется: в «Киевлянине» перевод выходит ранее, в 1909 году, в «Приазовском крае» – в 1910. И это первый случай, когда перевод в «Приазовском крае» публикуется без указания автора. Тексты переводов полностью совпадают. Либо «Приазовский край» перепечатал перевод, сделанный специально для «Киевлянина», либо же это перевод из какого-то третьего источника.

Рассказ *Das Opernglas* публикуется в разные годы в трех газетах под одним названием «Бинокль». Самая первая публикация появилась в 1901 году в одесской газете «Южное обозрение», это и самое раннее упоминание Рейтер, найденное нами. Перевод для газеты выполнил местный переводчик Людвиг Стефан Яр. Он был одним из самых активных переводчиков газеты, в период с 1898 по 1902 он опубликовал 42 перевода с немецкого и 1 с французского.

Примечательно, что рассказ «Бинокль» вышел в сборнике «Женские души» в 1902 году. Вероятно, переводчик взял оригинал из немецких газет, что в целом было характерно для местных переводчиков.

Кроме того, практически все свои переводы Л.С. Яр публиковал без указания автора оригинала, только с пометой «с немецкого», в том числе и «Бинокль», что затрудняет атрибуцию его переводов.

Затем в 1903 году в тобольской газете «Сибирский листок» публикуется перевод, ранее вышедший в «Вестнике Иностранной

литературы» в 1902 году. В остальном в этих газетах Рейтер остается практически не замеченной, несмотря на то что женская проза и женский вопрос в целом активно обсуждались на страницах томских, тобольских и одесских газет.

Третий вариант перевода появляется в 1909 году в «Киевлянине». Все три перевода разные. Если в первом случае, в «Южном обозрении», нет сомнения, что перевод выполнен специально для газеты, то с «Киевлянином» сложнее, т.к. автор перевода не указан. Переводческий анализ помогает сделать более уверенные предположения.

По первому предложению рассказа видно, что переводчик «Южного обозрения», Л.С. Яр, опускает некоторые эпитеты (*blaß*) и повествует в настоящем времени, в то время как переводчик «Вестника…» сохраняет и синтаксис оригинала:

Оригинал, 1902	**Южное обозрение, 1901**	**Вестник иностранной литературы, 1902**	**Киевлянин, 1909**
Ruhig lag das Meer, **blaß und silbergrau.**	Спокойно лежит серебристо-серое море.	Море было спокойно, **бледное, серебристо-серое**.	Бледное серебристо-серое море было спокойно.

Во втором примере перевод «Киевлянина» в точности соответствует оригиналу, «Вестник» опускает перевод *ander Hand*, а Л.С. Яр позволяет себе сразу несколько прибавлений: даме и ребенку добавляются эпитеты *молодая, красивая, маленькую*; конкретизируется пол ребенка, хотя в рассказе о том, что ребенок – девочка, мы узнаем позднее. Ср.:

Оригинал, 1902	**Южное обозрение, 1901**	**Вестник иностранной литературы, 1902**	**Киевлянин, 1909**
Dann kam eine Dame **mit einem Kinde an der Hand.**	**Молодая, красивая дама**, ведя за руку **маленькую девочку, идет вдоль набережной.**	Затем появилась дама с ребенком.	Потом появилась дама, **ведущая за руку ребёнка**.

Примеров различных прибавлений от переводчика «Южного обозрения» в тексте достаточно много. Варианты перевода предложений в примерах ниже показывают, что другим переводчикам удается более адекватно и емко преобразовать текст оригинала. В дальнейшем, при анализе других переводов Л.С. Яра для одесской газеты, можно будет сделать вывод, является ли данная переводческая стратегия характерной чертой переводчика.

Оригинал, 1902	**Южное обозрение, 1901**	**Вестник иностранной литературы, 1902**	**Киевлянин, 1909**
Dort tauchten Maste und Schlote gespenstisch aus den Dünsten auf.	**Корабельные и пароходные трубы**, подобно призракам, высятся **в гавани, неясно обрисовываясь в утреннем тумане**.	Мачты и снасти судов, точно приведения, выступали из тумана.	Как приведения, выступали из тумана мачты и трубы.
„**Da – da** – fährt der Onkel Fritz?“ rief das Kind **und zeigte fröhlich** mit dem **Fingerchen** auf die hohen Masten, **an denen die Segel sich blähten und in der blauen Helle schneeig glänzten.**	– **Смотри! Смотри!** Там дядя Франц! Восклицает **девочка,** указывая своей крохотной **ручонкой** по направлению к шхуне.	– Вон **там, там** едет дядя Фриц? – вскрикнула **девочка** и **весело показала пальчиком** на высокие мачты, **на которых развевались паруса, сверкая в голубом воздухе снежной белизной.**	– **Вон... вон...** это едет дядя Фриц! – воскликнула **девочка**, **весело указывая пальчиком** на высокие мачты, **на которых раздувались паруса, блестящие, как снег, в лазурном сиянии неба.**

Ein ferner, weißer Schemen, ein zartes Traumgebilde verschwand das Schiff am Horizont. Die Frauen tauschten einen Gruß, und wenn sie sich wieder begegneten, kannten sie einander nicht mehr. Das Opernglas hatte nichts verraten.	Шхуна исчезает на горизонте. **Даже в бинокль уже ничего нельзя рассмотреть.** Обменявшись равнодушными поклонами, **женщины расходятся в разные стороны, как чужие**. Бинокль сумел сохранить тайну.	**Судно мелькнуло еще бледным легким силуэтом, белой тающей дымкой**, и исчезло за горизонтом. Женщины обменялись поклоном**, и когда случайно встречались, не узнавали друг друга.** Бинокль не выдал тайны.	**Как далёкий белый призрак, как нежное создание мечты**, исчезло судно за горизонтом. Три женщины обменялись поклонами и **разошлись и, если бы им снова привелось встретиться, они уже не узнали бы друг друга** Бинокль не выдал тайны.

Так, перевод рассказа «Бинокль» авторства Людвига Стефана Яра можно назвать вольным, т. к. текст претерпевает значительные изменения. Практически дословные переводы «Вестника иностранной литературы» и «Киевлянина» демонстрируют, что переводчики тщательно следовали тексту оригинала.

Итак, во многом благодаря местным переводчикам, читатели газет получают возможность ознакомиться с творчеством немецкой писательницы, открывшей назревающим в обществе идеям и вопросам путь в литературу. К сожалению, нами не обнаружено критических статей о ней, которые позволили бы понять отношение местных публицистов и литераторов к писательнице. Переводная множественность и небольшое количество перепечаток говорит о живом интересе региональных газет к Рейтер и к актуальной на рубеже веком тематике.

Переводная литература в газетах служила одним из источников информирования читателей о современных культурных, социальных и литературных процессах, с целью просвещения и формирования собственной культурной среды регионов. Кроме того, иронич-

ные, остросоциальные, глубокие произведения поддерживали в том числе и интерес читателя к газете. Переводные произведения служили трансфером зарубежной культуры, которая адаптировалась и встраивалась в русскую культуру, обеспечивая потребности регионов в реализации своей языковой и общественной политики, в конструировании культурной идентичности регионов[8].

Фигура Рейтер во много была недооценена, поскольку российскому читателю открываются только некоторые аспекты многогранной деятельности писательницы. Сборники новелл Рейтер, попавшие в фокус внимания региональных публицистов, в ироничной, поучительной и психологичной форме повествуют о разных женских судьбах. Рецепция Рейтер была напрямую связана с рецепцией женского вопроса в периодике регионов, но вызывала интерес не как акт модернистского высказывания, а более консервативно, в традиционном русле классической литературы. Наряду с критикой устоявшихся социальных порядков произведения Рейтер поднимают важные темы о роли женщины в меняющемся современном мире, о материнстве, замужестве и самореализации. Глубокий психологизм ее произведений, освещающих социальные, бытовые, семейные проблемы и во многом основанных на личном опыте, притягивает читателя. Как и другие произведения немецких писательниц, затрагивающих темы пацифизма, как у Б. фон Зутнер, проблемы рабочего класса, как у К. Фибих, или в русле немецкого бидермайера, как у М. фон Эбнер-Эшенбах.

Проведенное исследование позволяет по-новому взглянуть на литературные процессы рубежа XIX-XX веков, особенно в малоизученном региональном аспекте, заполнить пробелы в изучении рецепции зарубежной литературы, а также выявить роль переводной зарубежной литературы в развитии литературной среды и культурной идентичности регионов Российской империи.

ЛИТЕРАТУРА

1. Анничева А.А. Рецепция К. Фибих в газете «Киевлянин» в начале XX века // Актуальные проблемы лингвистики и литературоведения: сборник материалов IX (XXIII) Международной научно-практической конференции молодых ученых (14–16 апреля 2022 г.) / отв. ред. А.Г. Кожевникова. – Томск: Издательство Томского государственного университета, 2022. – Вып. 23. - С. 478-482.
2. Горенинцева В.Н. Рецепция английской и американской литературы в томской периодике конца XIX –начала XX вв.: дисс. ... канд. филол. наук. Томск, 2009. - 218 с.
3. Немецкий с Г. Ройтер. Женские души. Новеллы. Под ред. И.М. Франка. Изд-во ВКН, 2022. - 325 с.
4. Никонова Н.Е. Переводная поэзия в периодике регионов дореволюционной России// Русская и зарубежная словесность: рецепция, перевод, коммуникация. Изд-во Томского государственного университета. Томск, 2020. - С.7-32
5. Никонова Н.Е. Немецкая женская проза в периодике регионов Российской империи на рубеже XIX – XX веков: М. Эбнер фон Эшенбах, Г. Рейтер, К. Фибих и Л. Андреас-Саломе //Русская германистика: ежегодник Российского союза германистов. Т. 18: Литература, идентичность и история в немецкоязычном пространстве = Literatur, Identitätund Geschichteim deutsch sprachigen Raum : материалы XVIII съезда Российского союза германистов, Тверь, 19-21 ноября 2020 г. Москва: Флинта, 2021. - С. 182-195.
6. Никонова Н.Е. Итальянский текст периодики Сибири 1890–1910-хгг. //Imaginationen von Transkulturalität und Geschlecht: Identitätsnarrative in süd- und ostslawistischen Kontexten: Festschrift für Renate Hansen-Kokoruš. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag, 2021. С. 119-138.
7. Никонова Н.Е. Переводная литература в региональной дореволюционной периодике Российской империи как имагологический инструмент: на материале изданий Томской и

Киевской губерний //Немецкий язык в современном мире: исследования статуса и корпуса и вопросы методики преподавания: материалы II Международного научного форума (18-19 сентября 2019 г.). Томск, 2019. - С. 69-80.

8. Никонова Н.Е., Даниелян Т.Р. Переводная художественная литература как имагологический и идеологический инструмент: по материалам периодического издания «Кавказ» (1846-1884 гг.)// Вестник Томского государственного университета: филология. 2022. № 79. - С. 254
9. Родченко Ю. И. Французская литература в томской периодике конца XIX – начала XX в.: Дисс. … канд. филол. наук: 10.01.01. Томск, 2014. -220 с.
10. Свидетельство о государственной регистрации базы данных № 2020621571 Российская Федерация, Научная библиография «Переводная литература в дореволюционной периодике регионов Российской империи» / Никонова Н.Е., Серягина Ю.С., Масяйкина Е.В., Морозова И.В.; правообладатель ФГАОУ ВО «Национальный исследовательский Томский государственный университет». – опубл. 28.08.20. - 260 с.
11. Серягина Ю.С. Немецкая литература в сибирской периодике рубежа XIX - XX вв. : критика, переводы, театральные рецензии: Дисс. ... кандидата филологических наук. Томск, 2018. - 235 с.
12. Серягина Ю.С. Г. Гейне в региональной периодике Российской империи рубежа XIX-XX вв. //Немецкий язык в современном мире: исследования статуса и корпуса и вопросы методики преподавания : материалы II Международного научного форума (18-19 сентября 2019 г.). Томск, 2019. - С. 97-106.
13. Серягина Ю.С. Поэзия Н. Ленау в региональной периодике рубежа XIX–XX вв. //Актуальные проблемы лингвистики и литературоведения: сборник материалов VII (XXI) Международной научно-практической конференции молодых ученых (16-18 апреля 2020 г.). Томск: Издательский Дом Томского государственного университета, 2020. - С. 424-430.

14. Серягина Ю.С. Поэзия Э. Гейбеля на страницах дореволюционных периодических изданий Юго-западного края // Межкультурная коммуникация и СМИ: сборник научных статей. Барнаул: Алтайский государственный университет, 2020. - С. 51-58.
15. Серягина Ю.С. Женская проза в региональной периодике Российской империи на рубеже XIX-XX веков: Лу Андреас-Саломе // Языки и литература в поликультурном пространстве: сборник научных статей / под ред. В.Н. Карпухиной. – Барнаул: Изд-во Алт. Ун-та, 2022. - С. 94-100.
16. Bayerische Schriftstellerinnen und die bürgerliche Frauen bewegung um 1900 // Bavarikon. Kunst und Wissensschätze Bayers. Available at: [Электронный ресурс] – Режим доступа URL https://www.bavarikon.de/ (дата обращения 12.12.2022.)
17. Reuter, Gabriele Elise Karoline Alexandrine // Deutsche Biographie. Available at: https://www.deutsche-biographie.de/pnd118744712.html#ndbcontent
18. Gabriele Reuter (1859-1941) // Das Archiv der deutschen Frauenbewegung (AddF). Available at: [Электронный ресурс] – Режим доступа URL https://addf-kassel.de/dossiers-und-links/dossiers/dossiers-personen/gabriele-reuter/ (дата обращения 11.10.2022.)
19. Gabriele Reuter // Literaturland Thüringen. Available at: http://www.literaturland-thueringen.de/personen/gabriele-reuter/
20. Weber L. „Fliegen u. Zittern“, Hysterie in Texten v. Theodor Fontane, Hedwig Dohm, G. R. u. Minna Kautsky, 1996.
21. Gabriele Reuter // Literaturland Thüringen. Available at: [Электронный ресурс] – Режим доступа URL http://www.literaturland-thueringen.de/personen/gabriele-reuter/ (дата обращения 09.05.2022.)

БИБЛИОГРАФИЯ ПЕРЕВОДОВ ПРОИЗВЕДЕНИЙ ГАБРИЭЛЕ РЕЙТЕР

1. Бинокль. Рассказ Габриэли Рейтер // Сибирский листок. 1903, № 30 (20 апреля). - С. 2.
2. Reuter G. Женщины, которых любят // Киевлянин. 1905, № 139, 140, 142-146. - С. 1.
3. Рейтер Р. Верность // Киевлянин. 1907, № 32, 33, 38, 39. - С. 2.
4. Рейтер Г. Серые часы // Киевлянин. 1907, № 174. - С. 1.
5. Рейтер Г. Сестра Елисавета// Киевлянин. 1908, № 112. - С. 2.
6. Рейтер Г. Five o`clock // Киевлянин. 1908, № 143. - С. 2.
7. Рейтер Г. Угасающая Любовь // Киевлянин. 1908, № 146. - С. 1.
8. Рейтер Г. Приключение в Рим // Киевлянин. 1908, № 154. - С. 2.
9. Рейтер Г. Мелочи и Жизнь // Киевлянин. 1908, № 155. - С. 1
10. Рейтер, Г. Память Покойного// Киевлянин. 1908, № 181. - С. 2.
11. Рейтер Г. Милосердные // Киевлянин. 1909, № 359. - С. 1.
12. Рейтер Г. Бинокль // Киевлянин. 1909, № 360. - С. 1.
13. Рейтер Г. Воскресение из мертвых // Киевлянин. 1910, № 12-16, 19. - С. 2.
14. Рейтер Г. Дом Слез // Киевлянин. 1910, № 152, 153, 154, 157-159, 162-165, 167, 170-172. - С. 2.
15. Сестра Елизавета. Габриэли Рейтер (с немецкого) // Приазовский край. 1902, № 12. - С. 2.
16. Сумерки. Габриэли Рейтнер (с немецкого) // Приложение к газете «Приазовский край». 1902, № 138. - С. 2-4.
17. Дети. Габриэли Рейтер (с немецкого) // Приазовский край. 1902, № 38. - С. 5.
18. Five o’ clock. Габриэли Рейтер (с немецкого) // Приложение к газете «Приазовский край». 1902, № 206. - С. 1-2.
19. Клементина Гольм. Габриэли Рейтер (с немецкого) // Приложение к газете «Приазовский край». 1903, № 22. - С. 89-92; № 23. - С. 94-96.

20. Верность. Габриэля Рейтер (с немецкого) // Приложение к газете «Приазовский край». 1904, № 41. - С. 165-168; № 42. - С. 168-170; № 43. - С. 171-174; № 44. - С. 175-177.
21. Угасающая любовь. Габриэль Рейтер (с немецкого) // Приазовский край. 1908, № 184. - С. 3.
22. Милосердие. Габриэль Рейнер (с немецкого) / Маленький фельетон // Приазовский край. 1910, № 7. - С. 3.
23. На балу. Г. Рейтер (с немецкого) / Маленький фельетон // Приазовский край. 1910, № 288. - С. 4.
24. Юный злодей. Г. Рейтер (с немецкого) // Приазовский край. 1910, № 339. - С. 5.
25. Новое пальто. Г. Рейтера (с немецкого) // Приазовский край. 1911, № 94. - С. 4.
26. Возвращение мертвеца. Габриэли Рейтнер // Приазовский край 1902. № 190. С. 3; № 191. С. 3; № 195. С. 2-3.
27. Бинокль [Г. Ройтер] // Южное обозрение. 1901, 2 лист № 1643. - С. 5.

ԳԵՐՄԱՆԱԿԱՆ ԿԱՆԱՑԻ ԱՐՁԱԿԸ ՌՈՒՍԱԿԱՆ ԿԱՅՍՐՈՒԹՅԱՆ ՊԱՐԲԵՐԱԿԱՆՆԵՐՈՒՄ. ԳԱԲՐԻԵԼ ՌՈՅԹԵՐԻ ՊԱՏՄՎԱԾՔՆԵՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐԸ

Նատալյա Նիկոնովա
Յուլիա Մերյագինա

Ամփոփում

Հանգուցային բառեր. *Գաբրիել Ռոյթեր, գերմանական գրականություն, թարգմանչական արվեստ, տարածաշրջանային պարբերականներ, «Կինցի», «Պրիազովյան երկրամաս», «Սիբիրյան թերթիկ» և «Հարավային համայնապատկեր»*

Ռուսական կայսրության Սիբիրի, Հարավային, Հարավ-արևմտյան երկրամասի և Վոլգայի թերթերի էջերում կան բազմաթիվ հրապարակումներ, որոնք նվիրված են արտասահմանյան գրականությանը, ներառյալ արտասահմանցի գրողների թարգմանությունները, թատերական ներկայացումների ակնարկները, գրական նշումները և մատենագիտական. հոդվածներ։

Տվյալ հոդվածի ուսումնասիրության առարկան են դարձել կանանց արձակի ընդունման համապարփակ դիտարկումները՝ կենսագրական, պատմական, մշակութային, մատենագիտական մեթոդների կիրառմամբ և տեղացի հեղինակների թարգմանության ռազմավարությունների և թարգմանության համար ընտրված ստեղծագործությունների թեմաների վերլուծությունը գավառական թերթերի էջերում։ Այն թույլ է տալիս բացահայտել տարածաշրջաններում յուրաքանչյուր գրողի ստեղծագործության ընկալումը՝ համեմատելով համառուսաստանյան ընթերցող լսարանի արձագանքների հետ։

Օտարերկրյա գրողների շարքում, որոնց ստեղծագործությունները թարգմանվել են թերթերի համար, երկրորդը, ըստ հայտնիության, գերմանացի գրող Գաբրիել Ռոյտերն է (Gabriele Reuter, 1859–1941)։ Ուսումնասիրության նպատակն է նկարագրել նրա թարգմանությունների մատենագրությունը «Կինցի», «Պրիազովյան երկրամաս», «Սիբիրյան թերթիկ» և «Հարավային համայնապատկեր» թերթերում։ Գ. Ռոյտերի ստեղծագործությունները ներկայացնում են կանանց ճակատագրերի խորը վերլուծություն՝ նահապետական հասարակության առճակատման մեջ հաշվի առնելով իրենց ինքնիրացման ձգտումները։

GERMAN WOMEN'S PROSE IN THE PERIODICALS OF THE RUSSIAN EMPIRE; TRANSLATIONS OF GABRIELE REUTER'S STORIES

Natalya Nikonova
Yulia Seryagina

Summary

Key words: *Gabriele Reuter, German literature, translation reception, regional periodicals, "Resident of Kyiv", "Azov Sea Region", "Siberian Leaflet", "Southern Review"*

There are many publications in the newspapers of the Siberian, Southern, South-Western and Volga regions of the Russian Empire devoted to foreign literature, including translations of foreign writers, reviews of theatrical performances, literary notes and bibliographic articles.

This article studies the comprehensive observations of the reception of women's prose, using biographical, historical, cultural and bibliographic methods, and the analysis of the translation strategies of local authors along with the analysis of the translation strategies of the local authors, as well as the topics of the literary works selected for translation in the pages of provincial newspapers, which allows to reveal the perception of each writer's work in these regions in comparison with the all-Russian reception, and to introduce new examples into the receptions of the scientific circulation of foreign writers in Russia.

The German writer Gabriele Reuter (Gabriele Reuter, 1859-1941) is the second most famous of the foreign writers whose works were translated for newspapers. The purpose of the study is to describe the bibliography of her translations in the newspapers "Resident of Kyiv", "Azov Sea Region", "Siberian Leaflet" and "Southern Review". G. Reiter's works present a deep analysis of women's destinies in the confrontation of patriarchal society with their aspirations for self-realization.

The study allows looking at the literary processes of the late 19th-20th centuries in a fresh way, filling the gaps in the study of the reception of foreign literature, as well as revealing the role of translated foreign literature in the development of the literary environment and cultural identity of the regions of the Russian Empire.

ՀՏԴ 821.19

ՍՅԵՆԱՐԱԿԱՆ ՀԱՅՏ-ՏԱԳՆԱՊՆԵՐ ՀՐԱՆՏ ՄԱԹԵՎՈՍՅԱՆԻ «ԽՈՒՄՀԱՐ» ՎԻՊԱԿԻՑ

Վալերի Փիլոյան

Հանգուցային բառեր. *Հրանտ Մաթևոսյան, կինոդրամատուրգիա, ժամանակի զգացողություն, իրականության հիմնախնդիրներ, արվեստ և իրականություն, գրական երկի և հեղինակի հոգեբանություն*

Գրական ստեղծագործության վերլուծության նպատակներից մեկն էլ ստեղծագործության գրության ընթացքում հեղինակի կեցության և հոգեբանության բացահայտումն է, որի քննության համար անհրաժեշտ նյութ կարելի է քաղաբերել ու ամբարել այդ նույն և նրան հարակից ստեղծագործություններից: Ընդունված է, որ «ինֆորմացիայի սկզբնաղբյուր լինելը պոեզիայի գլխավոր խնդիրը չէ: Սակայն այն ինֆորմատիվ է, քանի որ շատ բան է հաղորդում ընթերցողին պոետի և նրա՝ աշխարհի վերաբերյալ ունեցած պատկերացումների մասին, և այն հաղորդակցական է» [1, 24]: Բացառություն չի կարող լինել Հր. Մաթևոսյանի «Խումհար» վիպակը, որի կառուցվածքում կարելի է տեսնել ինչպես ներդրյալ պատմություններ, այնպես էլ սեփական գործերից հատընտրված հատվածներ[1], մամուլից առանձնացված տեղեկատվություն, կինոնկարի

[1] Վիպակի ամսագրային հրատարակության մեջ [2] նմանատիպ չորս հատված կա (էջ 24, 28-33, 41-43 և 51-52), որոնցից առաջին երեքը «Իմ գայլը» պատմվածքից են կամ պատմվածքի նախնական տարբերակից, իսկ չորրորդ առանձնացված հատվածը «Խոտհնձի հեկտարն արժեր տասնչորս ռուբլի քսան կոպեկ» սկսվածքով պարբերությունն է, որ վիպակի հետագա հրատարակություններում ներկայացված է որպես բուն շարադրանքի մաս: Վիպակի վերամշակված տարբերակի հրատարակություններում «Իմ գայլը» պատմվածքից մնացել է ընդամենը մի հատված՝ ամենաառաջինը՝ «Որպեսզի քաթանե կոշիկները չթրջվեն...» սկսվածքով [3, 356-357]: Ինչ վերաբերում է Մաթևոսյանի վկայությանը՝ «Ստիպված եղա «Մեսրոպից» հատվածներ կրկնել «Խումհարի» մեջ,

բովանդակության «խմբագրված» վերապատմում: Վերջին երկուսը եթե պատկերացնենք որպես կոլաժ, ապա նախորդներին հարմար չէ այս անվանումը: Սակայն նրանք կան, ունեն իրենց ֆունկցիոնալ նշանակությունը, որ կարող ենք բնութագրել «տագնապներ» և «խնդիրներ» բառերով: Բառընտրությունը պատահական չէ, քանի որ այդ պատմությունները հաճախ են շրջանառվում հեղինակի գործերում և բացահայտում են ոչ միայն դրանց վրա հեղինակի մտասևեռվելու, այլև դրանց ասելիքը բացահայտելու հանգամանքները: Կարևոր է նաև այն, որ այդ տագնապներն ունեն ոչ միայն ժամանակի հիշողությունն՝ ըստ մանրամասերի, դեպքուդիպվածի իրողությունների, այլև ժամանակի մշակութային հիշողությունը, որի կրողներն են նաև գրողը, գրականությունը: Եթե կոլաժները թվով երեքն են[2]՝ պայմանականորեն «Մորեխ», «Արիստոտել Օնասիս» և «Գիշերը» կինոնկարի վերապատմում, ապա ներդրված պատմությունները կամ «միկրոսցենար» հայտերն անհամեմատ ավելին են:

1. «Մեսրոպ» – «Հերուտղա ուրեմն ջաղացից գալիս էին, օդում տաք նեկտարի հոտ կար, մեղվի խուլ ձայնը ձորով մեկ արահետի վրա կախված էր ու ծանրանում էր, ծանրանում էր, այո՞... Տղան տասը-տասնմեկ տարեկան էր, հոր հագին քուրք էր, հոր աչքերը չռված էին, քուրքից այդ արևի մեջ ոչխարի ծանր հոտ էր գալիս, հոր դողէրոցքը բռնել էր, և տղային ճնշում էին հոր դողէրոցքը, ոչխարի ծանր հոտը, այդ ծանր արևն ու ձիու բեռը: Հայրը կտրիճ մարդ էր, բայց դողէրոցքը հիմա բռնել էր: Մարդ էին սպանել, սպանվածները արևի տակ մի քանի օր այդպես մնացել էին, և իր ջաղացում հայրն ասել էր. «Դրանց (այսինքն սպանողներին, Իվան

ամբողջ կտորներ» [4, 317], իրականությանը չի համապատասխանում, չնայած կուլ գնացած խայծ է եղել ոմանց համար:

[2] Առաջին երկուսը հավելվել են ժողովածուի մեջ ներառված տարբերակում: «Գիշերը» ֆիլմի վերապատմումը ենթարկվել է չնչին փոփոխությունների: Պայմանականորեն չորրորդ կոլաժը հոր նամակն է, որ որևէ փոփոխության չի ենթարկվել և Հովի. Թումանյանի «Գիքորը» պատմվածքում տեղ գտած Համբոյի նամակի հետ ունեցած ուղղակի ժառանգորդությունն է բացահայտում:

Միխայլովիչ) ասեք էնպես չանեն, որ քուրքը հազիցս հանեմ, հա»: Տղան ձին քաշելով, հայրը բեռան կապից բռնած՝ նրանք դուրս եկան ոլորան, Ծմակուտը մի րոպե երևաց ու կորավ, և այդ ժամանակ ծառի տակից երեքը վեր կացան ու կանգնեցին ճանապարհին: Ծառի տակ նստած էին եղել, վեր կացան ու սպասեցին: Այո՞: Հորն ու որդուն նրանք ճանապարհից հանեցին ու տարան: Մեղվի խուլ գվվոցը կանգնած էր, հայրը ետ դեպի ձին նայեց,– ձին ախր բեռան տակ թողել էին ճանապարհին,– և հորը լուռ հրեցին: Շոգ արևի մեջ նրանցից մեկը խանչալը քաշեց, և հայրը զարթնեց ու ցատկեց բանջարկուտ: Մյուսը կրակեց, բարձր ցողունները հրացանի ծայրով ետ տալով մտավ բանջարկուտ ու մի անգամ էլ կրակեց, հետո՝ զգույշ՝ որպեսզի բարձր բանջարները երեսը չկծեն, դուրս եկավ բանջարկուտից: Տղային չսպանեցին, դուրս բերին արահետ ու ձեռքով ասացին գնա:

– Մոռացա ասեմ,– լրացրի ես,– Ծմակուտ ճահիճ ու դողէրոցքի մոծակ չկա, հայրը գնացել էր դաշտի թուրքերում ձիով կալ անելու – դողէրոցքն ու այդ մի բեռ հացը՝ որ հիմա ջաղացից տանում էին, դաշտի նրանց գյուղերից էր բերել» [3, 344-345]:

Թեման բազմիցս արծարծվել է Մաթևոսյանի ստեղծագործության մեջ՝ «Մեսրոպ», «Սկիզբը», «Տերը», «Տախը»: Մինչ այդ՝ դեռ դպրոցական տարիներին, դրսևորվել է թեմայի իրացման փորձ [5, 123]: Վերադարձի, վերիմաստավորման ջանքի այս համառությունը, ի մասնավորի, հուշում է որոշակիորեն կոնկրետ մի իրողություն. թեման լիարժեքորեն չի մարմնավորվել, թեմայի յուրացման ընթացքը չի բավարարել հեղինակին, այդ պատճառով էլ տեղ են գտել վերանդրադարձները: Կա մարդկային և գրողական տագնապ, որ ուղեկցել է հեղինակին իր ողջ ստեղծագործական կյանքի ընթացքում, որ ենթարկվել է պատկերման և վերապատկերման, և այս իրողությունը հեղինակի համար եղել է մշտական, շարունակական ներկայություն: Մեր կեցությունը ենթադրում է որոշակի հիմնախնդիրներ. ողբերգությո՞ւն է մեր պատմությունը, այդ պատմությունը ինչպե՞ս է բեկվում կոնկրետ մարդկային ճակատագրի մեջ, մարդու կերպարը ինչպե՞ս է դառնում տեսակի ողբերգության կրիչը, պատմության մեջ տեսնե՞լ անլիարժեքության

բարդույթ, ո՞րն է հայրենիքի և հայրենիքի պատմության էական տարբերությունը, եթե մենք Մեսրոպն ենք, ո՞րն է «մեսրոպիզմի» էությունը, կարո՞ղ ենք հաղթահարել «անլիարժեքության բարդույթը»՝ միաժամանակ հաղթահարելով պատմության թերացումները: Սրանք հարցեր են, որ ըստ էության անընդհատ տեղ են գտնում Մաթևոսյանի ստեղծագործության մեջ, մասնավորապես «Մեսրոպում», «Թափանցիկ օրում», «Մեծամորում», ասել է՝ շարունակական տագնապների արտահայտություն են: Նկատենք, որ «Խումհարը» գրվել է «Մեսրոպից» հետո. վերջինս որպես սցենարական հայտ ներկայացնելն ունի կոնկրետ հոգեբանական կենսանախադրյալներ՝ ոչ միայն վերարծարծել, այլև հասանելի դարձնել ավելի մեծ հանրության, մերժել անարդարությունը:

Մաթևոսյանի ստեղծագործության էական իրողություններից է անարդարության, աններդաշնի բացառումը: Սա նաև յուրահատուկ տագնապի արտահայտություն է:

2. Պայմանականորեն «Մրջյուններ» վերնագրված սցենարական հայտին անդրադարձել ենք այս գրքում ներառված «Տագնապներ վասն հիշողության» հոդվածում [13, 298-306]:

3. «Խումհար» վիպակի մեջ պայմանականորեն երրորդ միկրոսցենարը կամ սցենարական հայտը անվանենք «Ցորեն». «Ղարաբաղը ես լսելով գիտեմ: Հետո՝ նրանց միրգը համեղ է, հետո՝ նրանց լոբին ընկույզի համ ունի, հետո՝ ժողովուրդն է խաղաղ, իմաստուն – ամեն ինչ գիտի ու ձեն չի հանում: Գյուղի անունը դնենք Արևիկ: Հասկի անունը դնենք կարմրահատ: Բակերում կարպետներին որ փռում են՝ լույսը կուրացնում է: Մորեխ է թե մրիկ, եկեին է թե չորեին՝ նա կա, հազար տարի էստեղ է, Արևիկի ամենաբնիկ տոհմն ինքն է – արմատը խրել ու հազար տարվա խորքից գյուղի համար կյանք է հանում: Ուրիշ տեսակներ խփում ու հեկտարից քառասուն ցենտներ հատիկ են տալիս – նա միշտ քսան է կամ էնքան է ինչքան որ է, քանի որ Արևիկում չեն հաշվում թե ինչքան է – էսքա՛ն է: Կամ՝ Արևիկում հեկտարանոց հող կա՞, որպեսզի հաշվեին, թե կարմրահատը հեկտարից ինչքան է տալիս: Կարպետի, աղջկա գոգնոցի, սինու, մաճկալի ափի, ղարաբաղցիք օփի, հոփի են ասում – մաճկալի մի հոփի չափ՝ կարմրահատի արտերը

շաղ են եկել կաղնուտ արևային լանջերին, աղջկա գոգնոցի պես կտորը կտորին բեր՝ որ մի նախշուն օրավար լինի: Ուրիշ տեսակներ գնում խփում ոսկի մեդալ են բերում,– սրա բույրը ծածանվում է միայն Արևիկի վրա: Աշխարհը լիությունից տրաքում է՝ սրանք նույն կիսաքաղցն են: Հիմա... վաթսունմեկ թվականն է, վաթսունմեկ թվական աշունը: <...> Լենկթեմուրից անցել է, թուրքերից ու մորեխից անցել է, հազար ինը հարյուր վաթսունմեկ թվականի աշունն է, երեկ: <...> վաթսուներկուսի գարնանը կարմրահատից մնացած է լինելու մի կճուճ ձավար: <...> այնտեղ՝ արդեն տարիների հեռվում, մոբիլիզացված ավտոշարասյունը եկել կանգ էր առել, ջոկատայիններըը, ինչպես կարգն է, կարևոր կետերում ցցվել ու անթարթ սպանել[3] էին, և կարմրահատը քսանհինգ րոպեում մինչև վերջին պարկն ու տակի աղբը բարձվել էր մեքենաներին: Հետո Բաքվից կարգադրել էին սերմացու ետ տալ, բայց կարմրահատն արդեն խառնված-աղացված-կերված էր եղել» [3, 350-351]:

Նկատենք, որ այս հատվածը չկա վիպակի առաջին հրատարակության մեջ, տեղ է գտել 1978-ին հրատարակված «Ծառերը» ժողովածուի մեջ [7, 54-55]:

«Աշնան արև» վիպակում ընդամենը մի նախադասությամբ փոքրիկ պատմություն է հիշատակվում. «Օժիտակալ կարպետը իմ պապոնց տնից է բերել իմ մերը, իմ պապոնց տուն էլ եկել է իմ մոր պապոնց տնից, Արճեշից» [3, 515]: Իսկ «Աշնան արև» կինովիպակում «համարժեք» հատված կա, երբ Աղունն իր հարևանուհի Արուսին պատմում է նույնը մանրամասնորեն. «Իմ մոր կարպետն է: Արճեշա իմ տատի բաժինքն է իմ մորը. Արճեշ էս կարպետը եկել է իմ տատի մոր Էրզրումից, Արուս ջան: Իմ լույս մոր հանգչելուց հետո իմ մայրիկի էս կարպետը իմն էր լինելու, բայց իմ Իշխան

[3] Այս բառը հանդիպում է 1990 թ. հրատարակված «Վիպակներ» ժողովածուի մեջ, ինչպես նաև 1985-ի «Երկերի» 2-րդ հատորում [6, 144], իսկ «սպասել» բայը հանդիպում է «Ծառերը» (1978) ժողովածուի մեջ [7, 55] և 2004-ի «Հատընտիրի» առաջին հատորում [8, 608]: Ամենայն հավանականությամբ գործ ունենք նկատելի վրիպակի հետ, և ավելի նախընտրելի է «սպասում էին» բայը:

հերը տվել էր իրա քրոջն ու իմ հորաքրոջը, իմ հորաքույրն էլ՝ Դսեղ՝ իր աղջկան, Դսեղից էլ՝ Լեջան, հորաքրոջս թոռան տուն: Ինչո՞ւ: Գնացի տեսա տակները թախտին գցած – որովհետև իրենցը չի, հարազատ չի, համարյա թե պետք չի, բայց պետք է, Արուս ջան. քաղաքացիք պիտի տեսնեն, որ էդ Արմենակ տղան հանդից չի գտած, անտեր չի, թիկունքին սարի պես կանգնած ազգ ունի Ծմակուտից մինչև՛ Վանքեր ու Արճեշ ու Ղարաբաղ ու Էրզրում» [9, 186]: Կարևորելով վերջին միտքը՝ փաստում ենք ժամանակի ու տարածության մեջ դրսևորված ժառանգորդության հանգամանքը. Արմենակը ոչ թե անտոհմ, «անարմատ-անակունք օտար» [9, 271] է, տոհմական հիշողություն չունեցող գյուղացի, այլ իր տոհմի արժանավոր շարունակությունը: Այս նույն տագնապը կա Արևիկ գյուղի կարմրահատ ցորենի վերաբերմամբ, որ գյուղի ամենաբնիկ տոհմն է, որ «Լենկթեմուրից անցել է, թուրքերից ու մորեխից անցել է», սակայն այս նոր թուրքերից չի անցել: Կարմրահատը ոչ միայն ցորեն ու հաց է, այլև նյութական արժեք ու մշակութային հիշողություն, պատմություն, որի չգոյությունը դառնում է ողբերգություն: Սա էլ տագնապ է վասն հացի ու հիշողության: Երևույթի ահավորությունն ավելի է պարզվում, երբ հիշում ենք բակունցյան Լառ Մարգարի փրկած ծիրանի կորիզները, իսկ ահա Արևիկ գյուղի կարմրահատ ցորենը այլևս չկա:

Պարզվում է՝ ժամանակին Հր. Մաթևոսյանը «Ցորենը» վերնագրով ակնարկ է հեղինակել [10, 65-76]: Այս ակնարկի նյութն է դարձել «Խումհար» վիպակ ներմուծված հատվածի հենքը, բայց և լրացվել է, ձեռք բերել իմաստային կտրուկ և ընդարձակվող նրբերանգներ. ակնարկում գործողությունները տեղի են ունենում Անդրկովկասի մի գյուղում, հայտում՝ Ղարաբաղի Արևիկ գյուղում, ցորենի բռնագրավումը կենտրոնի կարգադրությամբ իրականացնում է միլիցիան, աստ՝ Բաքվի կարգադրությամբ և մոբիլիզացված ջոկատայինների կողմից: «Ցորենը» ակնարկում նկատվում են «Ահնիձոր» ակնարկի բացահայտ ազդեցությունը, «մենք ենք, մեր սարերը» կարգախոսի գերակայությունը: Թերևս այս ուղղակի կապն է խափանառիթ դարձել հրատարակության հարցում, սակայն սցենարական այս երրորդ հայտը եկել ու վիպակում գտել է

իր տեղը «Մեսրոպ», «Մրջյունները» հայտերից հետո և վասն հիշողության մարդկային ու գրողական տագնապի արտահայտություն է, որ հաստատում է չարենցյան դիտարկումը. «Երգը երկրի՛ց է աճում» [11, 397]:

4. Ինչ-որ տեղ անիմաստ է Հր. Մաթևոսյանի ստեղծագործության վերլուծությունը, քանի որ այն արդեն ոչ միայն պատկեր է, այլև այդ պատկերի վերլուծություն: Հիշում ենք հեղինակի «Պատիժը» պատմվածքը, բայց և հիշում ենք «Խումհար» վիպակում այդ պատմության համառոտ վերաշարադրանքը՝ այս անգամ ներկայացված Եվա Օզերովային, որ կարող ենք համարել սցենարական հայտ. «Շալվարը գրպան չունի: Հերն էնքան էր նիհար, ինչքան ինքը, սարի գլխից ոչ թե հերը գնաց, այլ ցուրտ քամին սեղմեց ու քշեց հորը դեպի ձմեռանոց: Կոլխոզի էլբրուս ցուլը դուռը փշրել է, իսկ նրանք եթե տավարած են, ուրեմն միայն էդ են, դուռը վարպետն է սարքելու, իրենք չեն կարող տախտակ տախտակի գցել, և հերը չարացած է ինչքան տղայի նիհարության, այնքան էլ նրանց անճար տավարության վրա: Թևը պարանի կապի մեջ՝ տղան ձեռները խցկել է շալվարի տակ աճուկների արանքը ու իջնում է: Ձների երեսը սառցակալած է. թաթի տեղով մեկ կոտրում ու խորը գնում է: Քաշելիս՝ ծնկից մինչև կոճը կեղևը քերում է: Գիտակցությունը սառչում է, նա այնինչ դեռ պիտի ջոկի ձների տակ որն է մրջնաթումբ, որը՝ խոտ և կույտի վրայից ձյունը դեռ պիտի ետ տա: Տղան ծղրտացել ու փախել է, և հիմա դռանը կանգնած է ու տուն չի մտնում, որովհետև խոտ չի բերել: Եկել իրենց դռանն է կանգնել՝ որպեսզի չմտածեն թե ձորն է ընկել ու գելը կերել է, բայց տուն չի մտնում՝ որովհետև արժանի չէ վառարանի մոտ կանգնելու: Մայրն իր գործերով ներսուդուրս է անում ու անտեսում է, քույրիկն ապակու սառույցը քերել ու ծակից նայում է, ախպերը ջրի վազեց դուռն ուժեղ թրխկացնելով, գոռգոռալով ու դուռը շխկշխկացելով, որպեսզի աղմուկի մեջ սառնամանիքը խլացնի: Հերը եկավ, գոմի սրահում խոտի շալակը թևերից հանեց, լուռ նայեց ու անցավ, ու բացվող դռան լույսի մեջ՝ հոր թիկունքից գոլորշի էր բարձրանում: Երեխաներն էլ, հերնումերն էլ գիտեին, որ նա իրեն պատժի է կանգնեցրել, ու լռում էին, որովհետև եթե ներս տանեին՝ նա

կնվաստանար, կոչնչանար, ճիճու կդառնար – իր կարգած պատիժը նա պիտի քաշեր: Բայց կյանքն իրենն արեց. նա գոմի սրահ մտավ թիկունքը հոր շալակով տաքացնելու՝ խոտն արդեն սառել էր, և նա մտավ գոմ, կովի մոտ ծնկեց ու ձեռները խցկեց էրաթաթիլանջի արանքը: Էրաթաթն առջևի ոտքն է: Եթե տաքանար ու այդպես հանկարծ քներ՝ նշանակում է իրեն աներեսաբար արժանի էր համարում ջերմության ու կյանքի, եթե հիմա սուսուփուս դուրս գար կանգներ դրսում՝ խաբած կլիներ, թե իմ պատիժը ես քաշում եմ,– և տղան առաջին անգամ ուզում է մեռնել, ոչ թե էնպես՝ մեռներ, դագաղում լիներ, լացուկոծ, ծնողների համար հոգսուհոգեհաց դառնար, այլ՝ չքանար, վերանար, չլինե՛ր, չլինե՛ր» [3, 371-372]:

Սա «Պատիժը» պատմվածքի «մանրակերտն» է, ուր կա զգացմունքայնություն, հուզական լիցք: Քիչ անց իրականացվելու է պատումի վերլուծությունը. «Իմ տղան լաց է լինում, որովհետև կովի համար խոտ չի բերել, բայց նրա շռայլ, միամիտ, անվարձ, մայրական ջերմությամբ տաքանում է: Կովը վիզը ծալել, գլուխը դրել է իր ու նրա ուսին և միասին քնում են: Եթե նիհար, թիկունքը լայն հորը չխղճար, եթե կարմրած խոշոր ականջներով ախպերիկի համար լացը չգար՝ իմ տղան կգնար մեռնելու: Կգնար կմեռներ, և հոր ծնկները կծալվեին, հերը կասեր «վայ քու տունը քանդվի, զավակ, ինչ իմ տունը քանդեցիր»: Հոր համար՝ իմ տղան չի մեռնում: Եվ մոր համար: Եվ եղբոր համար: Եվ քույրիկի համար, որ իր կարծիքով մայրիկից թաքուն քերել, ապակու վրա ծակ է արել, դրսում հիմա մութ է, ծակից սարսափելի մի աչք է նայում՝ իր աչքը, բայց քույրիկն ուզում է եղբորն այդ ծակով դրսում տեսնել և ամեն անգամ հանդիպում է սարսափելի այդ աչքին: Քրոջ չարչարանքի ու վախի մասին մայրը գիտի ու քթի տակ ուրախանում է: Իմ տղան մենակ չէ, նրանք բոլորն իմ տղայի մեջ են: Հերը գիտի, որ տղան տաք գոմում է, ու հանգիստ է: Տղան գիտի, որ հերը հանգիստ է, և եթե թոկը հիմա մեխից իջեցնի, վիզը զցի ու կախվի՝ հորն ստորաբար խաբած, հոր արդար գլխին թաքուն խփած կլինի - «Քու տունը քանդվի, տղա, ինչ իմ տունը քանդեցիր»» [3, 373]: «Պատիժը» պատմվածքին վերաբերող այս հատվածն էլ է հավելվել «Խումհա-

րի» «Կենդանին և մեռյալը» տարբերակում: Այս սցենարական հայտը համարենք մանրամաս կամ մանրադեպ, որ տեղ է գտել վիպակի ամբողջական հյուսվածքում, թվում է՝ մերվել, ամբողջության մաս է կազմել, սակայն ըստ էության չի կորցրել իր հարաբերական ինքնուրույնությունը. ողբերգություն է ավելի մեծ ողբերգության մեջ, մարդկային ճակատագրի բացահայտում: Ինչքան էլ Հր. Մաթևոսյանը համառորեն շեշտեր, որ ժամանակը աղքատ էր, սակայն հեղինակային տեսողությունն ու զգայնությունը և գիր արարելու հեղինակային կարողությունն այդ աղքատ ժամանակը հարստացնում են մարդկայինով:

Մյուս կողմից կարևորվում է Հր. Մաթևոսյանի դիտարկումը՝ կապված «Խումհար» վիպակի հետ. «<...> նա <Արմենակ Մնացականյանը> հուսահատորեն ձգտում է պահպանել իր ներքին «ալխոյանմանությունը», դիմակայում է մեծ քաղաքի ու իր «քաղցր կյանքի» գայթակղություններին» [17, 210]: Նկատենք, որ «Պատիժը» երկից ածանցված պատմությունը որպես հակադրույթ է ներկայացվում «Գիշերը» ֆիլմին և «մարդը մենակ է» կարգախոսին: Համադրություններով գրելու մաթևոսյանական նախասիրությունը փոխարինվում է հակադրություններ ձևավորելու սկզբունքով, երբ իրար են հակադրվում մեծ քաղաք-քաղցր կյանքն ու պատերազմական-հետպատերազմական դժվար կյանքը, «մարդը մենակ է» և «մարդը մարդով է մարդ» կարգախոսները: «Պատիժը» երկի՝ որպես հայտ ներկայացված այս տարբերակը իր ալխոյանմանությունը պահպանելու խնդրառությունն ունի, միաժամանակ սա հիշողության պահպանության խնդիր է արծարծում:

5. «Ծերունու կինը մեռել էր, մտքով ու մարմնով լիովին առողջ ծերունին գերեզմանոցում, ժողովրդի մեջ, կնոջը խոսք տվեց, իսկական հավատացյալի խոսք տվեց պառավին, թե ինքը նրան մենակ չի թողնի այդ ցուրտ ու մենակ աշխարհում, ինքը մի քանի օրից կգնա նրա մոտ, թող նա մի քանի օր համբերող ու ներող լինի: Եվ ծերունին հաց չկերավ, պատասխանեց թե «Եզը որ եզ է, եզան ընկերոջը երբ մի բան է պատահում, եզը բառաչում է, դեսուդեն է նայում, տխրում է, մզզացնում է...»: <...> «Բա մենք մարդ ենք, չէ,

մենք բա մի եզան չափ էլ չկա՞նք»: Ծերունին հյուծվեց, հանգիստ պառկեց ու մեռավ: Պառկեց ու մեռավ... Գեղեցիկ այգի ունի, պտտվում է խնձորենիների, արևածաղիկների, մեղվանոցի մեջ և հաց չի ուտում, իբր թե խռովել է տնեցիներից, սուտ խռովել է, որպեսզի չստիպեն հաց ուտել... Չստիպեն հաց ուտել...» [3, 406-407]:

Այս պատմությունն էլ մի շարք անգամներ տեղ է գտել Հր. Մաթևոսյանի ստեղծագործության մեջ, ոչ միայն «Խումհար» վիպակում, այլև «Մենք ենք, մեր սարերը» [12, 67 և 7, 98], «Հաղարծին» վիպակներում: Այն թերևս դառնալու էր «Հաղարծին» վիպակի եզրափակող հատվածը [10, 399], որ այդպես էլ չգրվեց: Դիտարկման համար հիմք են վիպակի առաջին էջին հիշատակվող վերնագրերի տարբերակներից մեկը՝ «Սարգիս Դարբինյան», և Հ. Սահյանից որպես բնաբան ենթադրված հատվածը՝ «Թող ծանրանամ հոգսի բեռով... // Կյանքի վրա ոչ մի օրով չծանրանամ, չծանրանամ... // Չծանրանամ, չծանրանամ»: Ահնիձորի տարիքավոր մարդիկ դեռ հիշում են Սարգիս Դարբինյանին. ինքը և կամավոր մահը կենսական իրողություններ են եղել: Ուրիշ անգամ անդրադարձել է հարցազրույցում՝ կարևորելով բարոյական ու հոգեբանական այլ ազդակներ. «Հիշողության մեջ ամրագրվածը գեղարվեստական ստեղծագործության մեջ շատ տարբեր է մեկնաբանվում: Շատ վաղուց էի լսել այն ծերունու մասին, որ կնոջ հուղարկավորության ժամանակ ասել էր, թե ինքն էլ քսան օրից կմեռնի և իրոք մահացել էր: Հպանցիկ, հընթացս, այլ՝ հակադիր բնավորությունն ընդգծելու համար այդ մասին ասվել է «Մենք ենք, մեր սարերը» վիպակում: Ինչպես լսել եմ, այնպես էլ գրել եմ: Բայց այդ ծերունին արդեն քսան տարի ապրում է իմ մեջ, և այն վեպում, որ հիմա գրում եմ, այդ պատմությունն անսպասելի զարգացում է ստանում բարոյական ու հոգեբանական առումով» [4, 240]: Քսան տարի ապրած պատմությունը արդեն իսկ շարունակական հիշողության, այդ հիշողության համար տագնապի արտահայտություն է:

6. «Գառնիի կապույտ որձաքարը աշնան պարզ օրվա մեջ, խշխշացող ընկույզը դիմացի սարերը սարերի վրա, տապալված սյան վրայից մի ուլ ցատկեց, ընկուզենիները խաղա՛ղ, խաղաղ էին,

կողոպտված վազերը թռչուններից ու երեխաներից դեռ թաքցնում էին սև խաղողի մի երկու ողկույզ, արևի ալիքներն ու վայրկյանները համրելով քողտիկի դռանը կարմրում էր տաքդեղի շարունկը, ժամանակն այդ հավերժության հետ ապրում էր առանց կռվի, հաշտ ու ջերմ» [3, 378]: Զուգորդությունների որոշակի աստիճանում ձևավորված պատկերը գեղարվեստական է ու կինոմատոգրաֆիական, և այս պատկերը էջեր անց շարունակվելու է՝ ձևավորելով յուրահատուկ սցենարական հայտ. «Զոհաբերվող ցլիկի արյան համ զգացի <...> ինձ դուր եկավ ցլիկի զոհաբերման պատկերը, որձաքարե տաճար, հարավային աշուն, տրորվող խաղող, ցորնաթուխ տղաներ, ձգված ձիեր աշնան արևի մեջ և դանակի կարծր շեղբ» [3, 402]:

Սակայն այս պատկերն էլ իրեն նախորդած գրական հիմք ունի, որ տեղ է գտել «Հաղարծին» անավարտ վիպակում. «<...> ես դիտում էի վանքը, և վանքը հոյակապ էր: Զանգերը թող երգեին: Թող երգեին խուլ՝ ինչպես ոսկիները գորգի վրա: Աբեղան թող նայեր անտառին, նայեր և չհասկանար, որ ինքը շնչում է և չտեսներ անտառը: Վանքի կովը գար, կանգներ իր հորթի կողքին, և աղջամուղջի մեջ նայեին, չտեսնեին ու սպասեին: Եվ թարթեին իրենց աչքերը: Աբեղան դեռ նայելիս լիներ: Ձեթի կարմիր լույսի մեջ, քարե սրահում քարե մեծ սեղանին, քարի պես չոր հացի շուրջ, վանահայրն օրհներ ընթրիքը, և օրհնության նրա ձայնը մեղմ լիներ՝ ձեթի այրման ձայնին հավասար: Ամաչելով հաց վերցնող իրենց ձեռքերից և ձեռքները թաքցնելով սև թևքների մեջ, ամաչելով հաց ծամող իրենց բերաններից և գլուխները խոնարհելով, ամաչելով նրանից՝ ում որ իրենք ուտում էին և աչքները գոցելով՝ վանական եղբայրությունը քարե մեծ սեղանի շուրջ թող գոյեր որպես Աստծու քար, Աստծու ծառ, Աստծու խոտ: Եվ դանդաղ, ինչպես ածուխն է դառնում աղամանդ, ժամանակի մեջ քարե սեղանից, օրհնությունից, ձեթի այրումից, կովի նայվածքից, զանգերի երգից, վանահոր գերեզմանից թող առաջանար ու հառներ Մեծ Իմաստը: Եվ վանքի մոտ թող ղողանջեր զբոսաշրջիկների լուսավոր ավտոբուսը, և բացազդր աղջիկները թող ծիծաղեին զկեռի ծառի մոտ: Վանքն,

այո, հոյակապ էր: Քարերն, այո, իրենց տիեզերական խլության մեջ յոգորեն ներհայելով դանդաղ ապրում էին իրենց երկար մահը: Սուրը գոգին՝ Թեմուրլանգը թող նստեր խաչքարին և նայեր, և նրա հայացքն այստեղ չլիներ, գիշանգղի նրա հայացքը նրա մտքի հետ ճախրելիս լիներ հեռու տափաստանների վրա: Նրա հայացքն ու միտքը թող հոգնեին և, նրա մարմնի հետ, թառեին վանքի դիմաց խաչքարին, և Թեմուրլանգն անդրադառնար՝ որ ինքն այստեղ է՝ խաչքարին՝ վանքի դիմաց, և դա, այո, վանք է: Աչքերը կկոցեր ու նայեր: Դեմքի արտահայտությունը փոխեր ու նորից նայեր: Խաչքարին, անհանգիստ, շտկվեր ու դարձյալ նայեր: Ուսը, հարցական, թոթվեր և այդ պահին անշարժանար՝ կարծելով հասկանում է: Եվ նրա միտքը, ինչպես ճնճղուկն ապակուն, բախվեր և ընկրկեր, բախվեր և դարձյալ ընկրկեր՝ չզորելով թափանցել վանքի հղկված պատերի իմաստից ներս: Գեղեցիկ է, ասեր Թեմուրլանգը, գեղեցիկ է, ասեր և տրորեր կաղ ոտքի ծունկը՝ որպեսզի իրեն ցավ պատճառի՝ որպեսզի, ցավի հետ, իր մեջ արթնանա այդ վանքի իմաստը կոտրելու և միջուկը տեսնելու կարողություն: Նրա մեջքը հրելով՝ քաղխորհրդի ճարտարապետ տղաները խաչքարի վրայից նրան վեր կացնեին և խաչքարը բարձրացնեին բեռնատար ավտոմեքենա» [10, 219-221]: Սա մի կողմից հուշում է «Հաղարծին» և «Խումհար» վիպակների ուղղակի կապի և ծագումնաբանության մասին, մյուս կողմից փաստում է ստեղծագործության այն հոգեբանական ելակետը, որ արձանագրվել է Հր. Մաթևոսյանի հարցազրույցներից մեկում. «Ամենահոխորտուն տարիքում <...> դեպի վաղը չես նայում. մտածում ես ծիածանագույն հեռուների, անցյալի նոստալգիական կանչերի մասին՝ քրոնիկոնների գեղեցկությունը հմայում է. մի խոսքով՝ հեշտ հաղթահարելիին ես գնում» [4, 102]: Ոչ սթափ-ոչ արբած, ոչ գյուղացի-ոչ քաղաքացի, ոչ գրող-ոչ սցենարիստ, ու դեռ չես արել քո գործը, այլ միջանկյալ՝ խումհարային վիճակում ես: Սա է պատճառը, որ «հեշտ հաղթահարելիին ես գնում»: Մյուս կողմից չափազանց էական է թվում Արմենի և Եվայի զրույցի այն հատվածը, որ նախնական տարբերակում չկար և այնուհետ է հավելվել բնագիր. «Բայց ես ինչքան իմ չընկեր-հակակիրներից,

էդքան էլ իմ ընկեր-համակիրներից եմ վախենում: Կարծում են քեզ հասկացան, խոսքը բերանիցդ խլում ու դեպի հիմարություն են քշում: Ինչը քեզ համար թանկ էր՝ էժանացնում, հասարակացնում, ծամած ծամոն են դարձնում ու թքում» [3, 369]: Ապա և, կապված Բերգմանի ֆիլմը դիտելու հետ, հավելում է. «Բայց ոչ մի անգամ ես չեմ նայի, որպեսզի չտեսնեմ, թե ինչպես են ոչինչ չստեղծող անարժանները փառավորապես լափում հանճարի միտքն ու սիրտը:

– Դե նա ստեղծել է՝ որ նայենք: Ի՞նչ անենք, չնայե՞նք:

– Իսկ մենք իրեն ի՞նչ ենք տվել» [3, 370]:

Հանճարի բանականությամբ ու զգացմունքներով արարված գործին գնահատական են տալիս ոչինչ չստեղծող(ած)ները, այնինչ արբում են նրանց արարում-խնջույքին նրանց իսկ «ալկոհոլով՝ դրսևորելով «խուհարային սինդրոմ»: Հոգեբանական այս վիճակի ծնունդ են վիպակներից քաղաբերված «սցենարական հայտերից» մի քանիսը:

7. «Ոտքի վրա» ներկայացվող սցենարական հայտ է «Նկարչուհի և նկարիչը», որ թերևս ոչ թե տագնապի արտահայտություն է, այլ արվեստի խնդիր արծարծող պատկեր, որ հակադրվում է Արմեն (Գևորգ) Մնացականյանի ապրածին. «Նկարչուհի է, գուցե շատ տաղանդավոր, պինդ աշուն է ու յուղաներկի հոտ: Ամուսինը լավ տղա է, ասենք ինժեներ: Ամուսինը նրան հացուերշիկ է տալիս, սուրճ է եփում, բայց ինժեներ է, այսինքն այլ գործի է: Ինքն էլ պինդ աղջիկ է, ճորտի պես կարող է չարչարվել: Ընկերները նկարիչներ են, նկարիչները լավ ժողովուրդ են: <...> Քսում է, քսում է, քսում է՝ չի հավանում: Քերում է: Չլվացված, չսանրված, քաղցած՝ քսում է: Ամուսնու կարծիքով նկարն այդպես էլ լավ է: Հը՞,– մտամոլոր արձագանքում է ամուսնուն: Ավարտված գործ է, ասում է ամուսինը, հաց ուտենք, դուրս գանք, ուզո՞ւմ ես ռեստորան գնանք:- Մի խանգարիր,– ասում է ամուսնուն, քսում է, քսում է, քսում է... Հիմնականը լավ է ստացվել. ասենք՝ պառկած կին է, անդորր է. պատին լինելու է ցատկող վագր կամ, լուսամուտից դենը, ծառ, կամ, պատին՝ խաչելության նկար, կամ թե չէ գորգի նախշեր՝ եղջերու, թռչուն, միրգ – մեռնելու կամ մեռնելու չափ հանգիստ լինելու ցանկություն:

Քսում է, քսում է, քսում է... Այդ ժամանակ գալիս է նկարիչ ընկերներից մեկը: «Էս ի՞նչ բանի ես, ախչի... լավ բանի ես... էդ սևն էդտեղից քերենք տեսնենք. էդ լուսամուտը չփակե՞նք. փակիր՝ նայենք. պատին իսկի ի՞նչ ես գրել[4]. վագրն ինձ դուր չի գալիս, քե՞զ: Քրիստո՞ս, եսի՞մ»: Ամուսինը ձանձրանում ու տնից ելնում է, իսկ այդ երկու խելագարը գույն են դնում, գույն են վերցնում, ներկոտվում են, ուժասպառ են լինում: Ամուսինը տուն է գալիս՝ նկարն ավարտված կամ կիսատ է, նրանք նստած են նույն թախտին, նա խաղում է նրա մազերի հետ, իրենց էսպերանտոյով բաներ են ասում ու ծիծաղում և չեն հասկանում ամուսնու շփոթմունքն ու կատաղությունը: Ամուսնուն նայում են հեռու մի աշխարհից: Ո՞վ է նա, ի՞նչ է ուզում, ի՞նչ է պատահել» [3, 392-393]:

Արմենի և Եվայի զրույցի ընթացքում այնուհետ երևակվում է հեղինակի (ու կերպարի) վերաբերմունքն իր իսկ պատմածին. «Ամեն ինչ այնքա՛ն դատարկ, անարու, փուչ ու հիմար թվաց, ես ինձնից այնպե՛ս զզվեցի» [3, 394]: Իսկ դժվար չի թվում գյուղական դժվար խոտհունձը: Դժվար կյանքի ու արվեստ խաղալու այս հակադրությունը նույնպես «խումհարային սինդրոմի» արտահայտություն է, որ ենթադրում է ընտրություն:

8. Արվեստի հետ կապված խնդիրների ուղղորդմանն է ուղղված պայմանականորեն «Քննիչ կին և քննվող տղամարդ» սցենարական հայտը, որ Արմեն Մնացականյանը «ներկայացնում է» Եվա Օզերովային. «Քննիչ և քննվող: Քննիչը կին է, համազգեստ է հագել, նայում է սառը հանգստությամբ, մեջը կին չկա: Գեղեցկուհի է և կին չէ: Քննվողը տղամարդ է, մինչև հետաքննության վերջը այդ քննիչի մեջ նա կին է արթնացնելու: <...> Ամենևին էլ գռեհկաբանություն չի, հուզիչ պատմություն է ցամաքող մայրության և արթնացող մայրության մասին, նույնիսկ շատ հուզիչ» [3, 410]:

---

[4] «Գրել» բառն է նաև Երկերի երկրորդ հատորում [6, 182], իսկ «Ծառերը» ժողովածուի մեջ [7, 95] և «Հատընտիրի» առաջին հատորում [8, 644]՝ «Դրել» բայը: Թերևս նախընտրելին երկրորդն է: Ինչ վերաբերում է ամսագրային հրատարակությանը, ապա տեսնում ենք ոչ միայն «դրել» բառը, այլև մեծ ու փոքր բազմաթիվ այլ տարբերություններ [1, 43-44]:

Այս հատվածի զուգահեռումը ամսագրային հրատարակության համապատասխան տարբերակի հետ բացահայտում է մեծ ու փոքր բազմաթիվ տարբերություններ [1, 49-50], որոնք վկայում են վիպակը հիմնովին խմբագրելու հանգամանքը: Թեման բազմիցս արծարծվել է մասնավորապես կինոյում: Ըստ էության այն նկատելի հետագիծ չունի մաթևոսյանական բնագրում և չի բնորոշում այդ բնագիրը որևէ էական հատկանիշով, քանի որ Մաթևոսյանն այլ քրոնոտոպում է տեսնում իր ասելիքի իրացումը, «ցամաքող մայրության և արթնացող մայրության», ավելի շուտ «արթնացող իգության» և «կայացած վերարտադրության» իրողությունները կան հեղինակի «Տաշքենդ», «Տերը», «Տախը» երկերում, չգրված, սակայն ծրագրված «Անառակը» վեպին վերաբերող գրառումներում:

Այսպիսով՝ Հր. Մաթոսյանի «Խումհար» վիպակից պայմանականորեն զատված «սցենարական հայտերը» ոչ միայն բնութագրական են գլխավոր կերպար Արմեն (Գևորգ) Մնացականյանի կերպարի համար, նրա հոգեբանության ու աշխարհընկալման ցուցիչներից են, այլև բացահայտում են հեղինակին ու նրա տագնապները: Տեղին է հիշել Արմեն Մնացականյանի խոսքի պատառիկը՝ ուղղված Իվան Վաքսբերգին. «<...> իմ խղճի, իմ վերաբերմունքի, իմ մասին է խոսքը» [3, 349]: Հր. Մաթևոսյանի պահպանած ու մեզ փոխանցած սարոյանական խոսքը՝ «նյութը ես եմ, քանի ես կամ, բառի համար նյութ կա» [4, 282], վերաբերում է նաև Մաթևոսյանին. ինքն է դառնում իր գրականության նյութը. «պարզվում է, որ իրականությունը չէ գրականության օբյեկտը, այլ ինքը՝ գրողն է» [4, 504]:

Եվ միևնույն ժամանակ այս պայմանականորեն հայտ անվանված հատվածները ոչ միայն բացահայտում են հեղինակին, այլ նաև անվանում են ժամանակը, բացահայտում այդ ժամանակի տագնապները:

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹՅՈՒՆ

1. Северская О. Информационная структура поэтического высказывания // Филологические науки, № 6, 2008.
2. Մաթևոսյան Հր., Խումհար, «Սովետական գրականություն», 1970, թիվ 9:
3. Մաթևոսյան Հր., Վիպակներ, Երևան, «Նաիրի» հրատ., 1990:
4. Մաթևոսյան Հր., Ես ես եմ, Երևան, «Ոսկան Երևանցի» հրատ., 2005:
5. Քառյան Ս., Փոքր եղբոր իրավունքով, «Մաթևոսյանական արձագանքներ-2», Վանաձոր, 2011:
6. Մաթևոսյան Հր., Երկեր երկու հատորով, հտ. 2, Երևան, «Սովետական գրող», 1985:
7. Մաթևոսյան Հր., Ծառերը, Երևան, «Սովետական գրող», 1985:
8. Մաթևոսյան Հր., Հատընտիր, հտ. առաջին, Երևան, «Օգոստոս», 2005:
9. Մաթևոսյան Հր., Տերը, Ե., «Սովետական գրող», 1983:
10. Մաթևոսյան Հր., Անտիպներ, հտ. 1, Երևան, «Հրանտ Մաթևոսյան բարեգործական հիմնադրամ», 2017:
11. Եղ. Չարենց, Երկերի ժողովածու, հտ. 4, Երևան, Հայկական ՍՍՀ ԳԱ հրատ., 1968:
12. Մաթևոսյան Հր., Օգոստոս, Երևան, «Հայաստան» հրատ., 1967:
13. Փիլոյան Վ., Այսօր և միշտ, Երևան, «Վան Արյան» հրատ., 2023:

СЦЕНАРНЫЕ ЗАЯВКИ-ТРЕВОГИ В ПОВЕСТИ ГРАНТА МАТЕВОСЯНА «ПОХМЕЛЬЕ»

Валерий Пилоян

Резюме

Ключевые слова: *Грант Матевосян, кинодраматургия, чувство времени, проблемы реальности, искусство и действительность, психология литературного произведения и автора*

Литературное произведение предельно информативно и сообщает читателю многое о писателе и его сочинении. Не исключением является повесть Г. Матевосяна «Похмелье», в структуре которой можно увидеть как вставные истории, так и избранные фрагменты из собственных трудов, сведения, почерпнутые из прессы, «отредактированный» пересказ содержания кинофильма, которые все вместе можем охарактеризовать как «тревоги» и «проблемы». Они часто встречаются в произведениях Г. Матевосяна и раскрывают обстоятельства духовной концентрации автора и манифестации сказанного. Важно, что эти тревоги сохраняют не только память о времени в деталях, в событиях реальности, но и культурную память времени, цель которой не только возвестить о моральной нечистоплотности, но и полностью отвергнуть ее. Существенным фактом в произведении Г. Матевосяна становится устранение несправедливости и дисгармонии. Условно выделенные «сценарные декларации» из повести Г. Матевосяна «Похмелье» не только характеризуют главного героя, его психологию и мировосприятие, но прежде всего вскрывают внутренний мир автора и его тревожное состояние, дают название отрезкам времени и разоблачают кризис этого времени. Статья представляет анализ восьми «сценарных деклараций», выделенных из повести, которые раскрывают ощущения автора в процессе написания и переработки повести.

SCENARIO ALARM REQUESTS IN HRANT MATEVOSYAN'S STORY "HANGOVER"

Valery Piloyan

Summary

Key words: *Hrant Matevosyan, film dramaturgy, sense of time, problems of reality, art and reality, psychology of the literary work and the author*

Literary works are very detailed and give much insight into the writer's work. The literary work is an extremely informative piece of writing with much insight into the writer's work. The story "Hangover" by H. Matevosyan is not an exception. Here one can see both inserted stories and selected fragments from H. Matevosyan's own works, information gathered from the press and an "edited" retelling of a film plot, all of which can be characterized as "anxieties" and "problems". They are often found in the works of H. Matevosyan and reveal the circumstances of the author's spiritual concentration and the manifestation of what was said. It is important that these anxieties preserve not only the memory of the time in detail, in the events of reality, but also the cultural memory of the time, the purpose of which is to announce moral uncleanness, as well as to completely reject it. The elimination of injustice and disharmony becomes a significant fact in H. Matevosyan's work. The tentatively selected "script declarations" from the story "Hangover" not only symbolize the main character, his psychology and worldview, but above all reveal the inner world of the author and his restless state, specify the segments of time and expose the crisis of the time. The article presents an analysis of eight "script declarations" selected from the story, which reveal the author's feelings in the process of writing and rewriting the story.

КРАТКИЕ СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ СТАТЕЙ

Авагян Элла Суреновна
Кандидат филологических наук, доцент
Доцент кафедры немецкого языка
Государственный университет имени В.Я.Брюсова (Ереван, Армения)

Амбарцумян Наира Валерьевна
Кандидат филологических наук, доцент
Старший научный сотрудник
Институт литературы имени Манука Абегяна НАН РА
(Ереван, Армения)

Арустамян Карине Смбатовна
Кандидат филологических наук, доцент
Доцент кафедры иностранных языков и литературы
Ванадзорский государственный университет имени О. Туманяна
(Ванадзор, Армения)

Асатрян Сусанна Паргевовна
кандидат педагогических наук, доцент
Доцент кафедры педагогики и методики преподавания языков
Государственный университет имени В.Я.Брюсова (Ереван, Армения)

БадуеваГунсэмаЦыдыповна
кандидат филологических наук, доцент
Доцент кафедры русской и зарубежной литературы
ФГБОУ ВО «Бурятский государственный университет имени Доржи Банзарова» (Улан-Удэ, РФ)

Брутян Лилит Георгиевна
Доктор филологических наук, профессор
Зав. кафедрой русского языкознания, типологии и теории коммуникации
Ереванский государственный университет (Ереван, Армения)

Гоголадзе Тамар Ахмедионовна
доктор филологических наук
профессор факультета гуманитарных наук
Горийский государственный педагогический университет
(Гори, Грузия)

Григорян Анаит Генриковна
Преподавательница начальных классов
Ереванская основная школа № 82 (Ереван, Армения)
Даниелян Тарон Рудольфович
Кандидат филологических наук, доцент
Доцент кафедры армянского языка и литературы
Ванадзорский государственный университет имени О. Туманяна (Ванадзор, Армения)
Джагинян Нина Александровна
Кандидат филологических наук, доцент
Доцент кафедры иностранных языков и литературыВанадзорский государственный университет имени О. Туманяна (Ванадзор, Армения)
Донгак Антонина Саар-ооловна
Кандидат филологических наук
Тувинский институт гуманитарных и прикладных социально-экономических исследований (Кызыл, РФ)
Ведущий научный сотрудник
Закарян ОваннесЛевонович
Кандидат филологических наук, доцент
Научно-образовательный комплекс «Татев» (Ереван, Армения)
Руководитель сектора языкознания
Маденян Лариса Арамаисовна
кандидат педагогических наук, доцент
доцент кафедры русского языка и литературы
Ширакский государственный университет им. М. Налбандяна (Гюмри, Армения)
Макаровска Ольга Рудольфовна
кандидат гуманитарных наук, доцент
Университет имени Адама Мицкевича (Познань, Польша)
Мшвидобадзе Тинатин Ясоновна
Доктор технических наук, профессор
Горийский государственный университет (Гори, Грузия)
Никонова Наталья Егоровна
Доктор филологических наук, профессор
Зав. кафедрой романо-германской филологии
Томский государственный университет (Томск, РФ)

Пенева Наталия Димитрова
Кандидат филологических наук, доцент
Доцент кафедры русистики
Великотырновский университет им. Кирилла и Мефодия
(Велико-Тырново, Болгария)
Пилоян Валерий Альбертович
Кандидат филологических наук, доцент
Доцент кафедры армянского языка и литературы
Ванадзорский государственный университет имени О. Туманяна
(Ванадзор, Армения)
Погосян Наира Вазгеновна
кандидат педагогических наук, доцент
Доцент кафедры педагогики и методики преподавания языков
Государственный университет имени В.Я.Брюсова (Ереван, Армения)
Саргсян Элла Артаковна
Преподаватель кафедры иностранных языков и литературы
Ванадзорский государственный университет имени О. Туманяна
(Ванадзор, Армения)
Серягина Юлия Сергеевна
Кандидат филологических наук, доцент
Томский государственный университет, Томск (РФ)
Тадевосян Тадевос Вруйрович
Кандидат филологических наук, доцент
Зав. кафедрой иностранных языков и литературы
Ванадзорский государственный университет имени О. Туманяна
(Ванадзор, Армения)

ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ

Առուստամյան Կարինե Սմբատի
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Օտար լեզուների և գրականության ամբիոնի դոցենտ
Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան
(Վանաձոր, ՀՀ)

Ասատրյան ՍուսաննաՊարզևի
Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Մանկավարժության և լեզուների դասավանդման մեթոդիկայի
ամբիոնի դոցենտ
Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան (Երևան, ՀՀ)

Ավագյան Էլլա Սուրենի
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Գերմաներեն լեզվի ամբիոնի դոցենտ
Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան (Երևան, ՀՀ)

Բադուևա Գունսեմա Յիդիպի
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Ռուս և արտասահմանյան գրականության ամբիոնի դոցենտ
Բուրյաթիայի Դորժի Բանզարովի անվան պետական համալսարան
(Ուլան-Ուդե, ՌԴ)

Բրուտյան Լիլիթ Գեորգիի
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Ռուս լեզվաբանության, տիպաբանության և հաղորդակցության
տեսության ամբիոնի վարիչ
Երևանի պետական համալսարան (Երևան, ՀՀ)

Գրիգորյան Անահիտ Հենրիկի
դասվար
Երևանի թիվ 82 հիմնական դպրոց (Երևան, ՀՀ)

Գոգոլաձե Թամար Ախմեդիոնի
Բանասիրական գիտությունների դոկտոր
Հումանիտար գիտությունների ֆակուլտետի պրոֆեսոր
Գորիի պետական մանկավարժական համալսարան
(Գորի, Վրաստան)

Դանիելյան Տարոն Ռուդոլֆի
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի դոցենտ
Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան (Վանաձոր, ՀՀ)

Դոնգակ Անտոնինա Սաար-օօլի
բանասիրական գիտությունների թեկնածու
Առաջատար գիտաշխատող
Տուվայի հումանիտար և կիրառական սոցիալ-տնտեսական հետազոտությունների ինստիտուտ (Կըզըլ, ՌԴ)

Զաքարյան Հովհաննես Լևոնի
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
«Տաթև» գիտակրթական համալիր (Երևան, ՀՀ)
Լեզվաբանության բաժանմունքի ղեկավար

Թաղևոսյան Թաղևոս Վրույրի
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Օտար լեզուների և գրականության ամբիոնի վարիչ
Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան (Վանաձոր, ՀՀ)

Համբարձումյան Նաիրա Վալերիի
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
ավագ գիտաշխատող
ՀՀ ԳԱԱ Մանուկ Աբեղյանի անվան գրականության ինստիտուտ (Երևան, ՀՀ)

Մադենյան Լարիսա Արամայիսի
Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Ռուսաց լեզվի և գրականության ամբիոնի դոցենտ
Շիրակի Մ. Նալբանդյանի անվան պետական համալսարան (Գյումրի, ՀՀ)

Մակարովսկա Օլգա Ռուդոլֆի
Հումանիտար գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Ադամ Միցկևիչի Համալսարան (Պոզնան, Լեհաստան)
Մշվիդոբաձե Թինատին Յասոնի
Տեխնիկական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Գորիի պետական համալսարան (Գորի, Վրաստան)
Նիկոնովա Նատալյա Եգորի
բանասիրական գիտությունների դոկտոր, պրոֆեսոր
Ռոմանագերմանական բանասիրության ամբիոնի վարիչ
Տոմսկի պետական համալսարան (Տոմսկ, ՌԴ)
Պեննա Նատալիա Դիմիտրի
բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Ռուսագիտության ամբիոնի դոցենտ
Կիրիլի և Մեթոդիոսի անվան Վելիկո Տիռնովոյի համալսարան (Վելիկո Տիռնովո, Բուլղարիա)
Պողոսյան Նաիրա Վազգենի
Մանկավարժական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Մանկավարժության և լեզուների դասավանդման մեթոդիկայի ամբիոնի դոցենտ
Վ. Բրյուսովի անվան պետական համալսարան (Երևան, ՀՀ)
Ջաղինյան Նինա Ալեքսանդրի
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Օտար լեզուների և գրականության ամբիոնի դոցենտ
Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան (Վանաձոր, ՀՀ)
Սարգսյան Էլլա Արտակի
Օտար լեզուների և գրականության ամբիոնի դասախոս
Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան (Վանաձոր, ՀՀ)
Սերյագինա Յուլյա Սերգեյի
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Տոմսկի պետական համալսարան (Տոմսկ, ՌԴ)
Փիլոյան Վալերի Ալբերտի
Բանասիրական գիտությունների թեկնածու, դոցենտ
Հայոց լեզվի և գրականության ամբիոնի դոցենտ
Վանաձորի Հ. Թումանյանի անվան պետական համալսարան (Վանաձոր, ՀՀ)

BRIEF INFORMATION ABOUT THE AUTHORS OF THE ARTICLES

Arustamyan Karine
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of Foreign Languages and Literature
Vanadzor State University named after H. Tumanyan (Vanadzor, Armenia)

Asatryan Susanna
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of Pedagogy and Methods of Teaching Languages
State University named after V. Bryusov (Yerevan, Armenia)

Avagyan Ella
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of German Language
State University named after V. Bryusov (Yerevan, Armenia)

Badueva Gunsema
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of Russian and Foreign Literature
Buryat State University named after Dorzhi Banzarov
(Ulan-Ude, Russian Federation)

Brutyan Lilit
Doctor of Philological Sciences, Professor
Chair of Russian Linguistics, Typology and Communication Theory
Yerevan State University (Yerevan, Armenia)

Gogoladze Tamar
Doctor of Philological Sciences
Professor of the Faculty of Humanities
Gori State Pedagogical University (Gori, Georgia)

Grigoryan Anahit
Primary School Teacher
Yerevan Basic School № 82 (Yerevan, Armenia)

Hambardzumyan Naira
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Senior Researcher
Institute of Literature named after ManukAbeghyan of NAS RA
(Yerevan, Armenia)

Danielyan Taron
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of Armenian Language and Literature
Vanadzor State University named after H. Tumanyan (Vanadzor, Armenia)

Dongak Antonina
Candidate of Philological Sciences
Tuva Institute for Humanitarian and Applied Socio-Economic Research (Kyzyl, Russian Federation)
Leading Researcher

Jaghinyan Nina
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of Foreign Languages and Literature
Vanadzor State University named after H. Tumanyan (Vanadzor, Armenia)

Madenyan Larisa
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of Russian Language and Literature
Shirak State University named after M. Nalbandyan (Gyumri, Armenia)

Makarowska Olga
Candidate of Humanities, Associate Professor
Adam Mickiewicz University (Poznan, Poland)

Mshvidobadze Tinatin
Doctor of Technical Sciences, Professor
Gori State University (Gori, Georgia)

Nikonova Natalya
Doctor of Philological Sciences, Professor
Chair of the Department of Romano-Germanic Philology
Tomsk State University (Tomsk, Russian Federation)

Peneva Natalia
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of Russian Studies
Veliko Tarnovo University named after Cyril and Methodius
(Veliko Tarnovo, Bulgaria)

Piloyan Valery
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of Armenian Language and Literature
Vanadzor State University named after H. Tumanyan (Vanadzor, Armenia)

Poghosyan Naira
Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor
Associate Professor of the Chair of Pedagogy and Methods of Teaching Languages
State University named after V. Bryusov (Yerevan, Armenia)
Sargsyan Ella
Lecturer at the Chair of Foreign Languages and Literature
Vanadzor State University named after H. Tumanyan (Vanadzor, Armenia)
Seryagina Yulia
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Tomsk State University (Tomsk, Russian Federation)
Tadevosyan Tadevos
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Head of the Chair of Foreign Languages and Literature
Zakaryan Hovhannes
Candidate of Philological Sciences, Associate Professor
Scientific and educational complex "Tatev" (Yerevan, Armenia)
Head of the Linguistics Sector

СОДЕРЖАНИЕ

ЛИНГВИСТИКА И МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА

Элла Авагян
Способы выражения модальности на
семантико-синтаксическом уровне в немецком языке 8

Карине Арустамян
Семантические приращения цветоназваний «оранжевый»
в художественном тексте 20

Сусанна Асатрян, Наира Погосян
Развитие критического и креативного мышления учащихся в процессе
обучения английскому языку 34

Лилит Брутян
Русские комплименты В межкультурном пространстве 49

Анаит Григорян
Интегрированное обучение слов, выражающих число,
в начальных классах 62

Нина Джагинян
Лингвостилистический анализ коротких рассказов
Шервуда Андерсона 75

Оганнес Закарян
Этимология нескольких армянских слов
со значениями «скользить», «нырять» и т.д. 89

Лариса Маденян
О лингводидактической ценности учебного словаря 105

Ольга Макаровска
К вопросу об определении понятий «текстовая картина мира» и
«языковая картина текста» 118

Тинатин Мшвидобадзе
Эффективность инструментов переводческих технологий
в межкультурной коммуникации 130

Наталия Пенева
Сопоставительная характеристика назальных сонантов [м], [м’]
в русском и болгарском языках 138

Элла Саргсян
Концепт «хлеб»: сравнительный анализ идиоматических выражений во французском и английском языках.....148

Тадевос Тадевосян
Урбаноним «Ротонда» в ономастическом и культурном пространстве Большой Каракилисы (современный г. Ванадзор).....158

ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

Наира Амбарцумян
Феномен Вечного Странника в сборнике Ваге Ошакана «Перекресток»: семантические и хронологические взаимопроникновения 179

Гунсэма Бадуева
Образ соседей в прозе Б. Екимова.....191

Тамар Гоголадзе
Поэт сквозь призму быта: А. Блок и Г. Табидзе 201

Тарон Даниелян
Творческая деятельность священника Хорена Ханзадяна.....208

Антонина Донгак
Тувинский фольклор и буддизм 219

Наталья Никонова, Юлия Серягина
Немецкая женская проза в периодике Российской империи: переводы рассказов Габриэле Рейтер 237

Валерий Пилоян
Сценарные заявки-тревоги в повести Гранта Матевосяна «Похмелье» 254

КРАТКИЕ СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ СТАТЕЙ.....272

ԲՈՎԱՆԴԱԿՈՒԹՅՈՒՆ

ԼԵԶՎԱԲԱՆՈՒԹՅՈՒՆ ԵՎ ԼԵԶՎԻ ԴԱՍԱՎԱՆԴՄԱՆ ՄԵԹՈԴԻԿԱ

Էլլա Ավագյան
Եղանակավորման արտահայտչամիջոցները ժամանակակից գերմաներենում իմաստաշարահյուսական մակարդակում 8

Կարինե Առուստամյան
«Նարնջագույն» գունանվան իմաստային ընդլայնումը գեղարվեստական տեքստում 20

Սուսաննա Ասատրյան, Նաիրա Պողոսյան
Աշակերտների քննական և ստեղծարար մտածողության զարգացումն անգլերենի ուսուցման գործընթացում 34

Լիլիթ Բրուտյան
Ռուսերեն հաճոյախոսությունները միջմշակութային տարածքում 49

Անահիտ Գրիգորյան
Թվային հասկացություն արտահայտող բառերի ինտեգրված ուսուցումը տարրական դասարաններում 62

Նինա Ջաղինյան
Շերվուդ Անդերսոնի կարճ պատմվածքների լեզվառճական քննություն 75

Հովհաննես Ջաքարյան
«Սահել», «սուզվել» և այլ իմաստներով մի քանի բառերի ստուգաբանություն 89

Լարիսա Մադենյան
Ուսումնական բառարանի լեզվաբանական արժեքի մասին 105

Օլգա Մակարովսկա
«Աշխարհի տեքստային պատկեր» և «տեքստի լեզվական պատկեր» հասկացությունների սահմանման հարցը 118

Թինատին Մշվիդոբաձե
Թարգմանչական տեխնոլոգիական գործիքների արդյունավետությունը միջմշակութային հաղորդակցության մեջ 130

Նատալիա Պեննա
[Մ], [մ’] ձայնորդների համեմատական բնութագրերը ռուսերեն և բուլղարերեն լեզուներում 138

Էլլա Սարգսյան
«Հաց» հասկացությոթը ֆրանսերեն և անգլերեն իդիոմատիկ արտահայտություններում. համեմատական վերլուծություն.....148

Թաղևոս Թաղևոսյան
«Ռոտոնդա» ուրբանոնիմը Մեծ Ղարաքիլիսայի (այժմյան Վանաձոր) հատկանվանագիտական և մշակութային տարածությունում.....158

ԳՐԱԿԱՆԱԳԻՏՈՒԹՅՈՒՆ

Նաիրա Համբարձումյան
Հավերժական ճամփորդի ֆենոմենը
Վահե Օշականի «Քառուղի» ժողովածուում.
Իմաստաբանական և ժամանակային փոխներթափանցումներ.....179

Գունսեմա Բաղունա
Հարևանների կերպարը Բ. Եկիմովի արձակում.....191

Թամար Գոգոլաձե
Բանաստեղծը կենցաղի լույսի ներքո. Ա. Բլոկ և Գ. Տաբիձե.....201

Տարոն Դանիելյան
Խորեն քահանա Խանզադյանի
ստեղծագործական գործունեությունը.....208

Անտոնինա Դոնգակ
Տուվայական բանահյուսությունը և բուդդիզմը.....219

Նատալյա Նիկոնովա, Յուլիա Մերյագինա
Գերմանական կանացի արձակը
Ռուսական կայսրության պարբերականներում.
Գաբրիել Ռոյթերի պատմվածքների թարգմանությունները.....237

Վալերի Փիլոյան
Սցենարական հայտ-տագնապներ
Հրանտ Մաթևոսյանի «Խումհար» վիպակից.....254

ՀԱՄԱՌՈՏ ՏԵՂԵԿՈՒԹՅՈՒՆՆԵՐ ՀՈԴՎԱԾՆԵՐԻ
ՀԵՂԻՆԱԿՆԵՐԻ ՄԱՍԻՆ.....275

CONTENTS

LINGUISTICS AND LANGUAGE TEACHING METHODS

Ella Avagyan
Ways of Expressing Modality on Semantico-Syntactic Level in German 8

Karine Arustamyan
The Semantic Expansion of the Color Name "Orange" in the Literary Text 20

Susanna Asatryan, Naira Poghosyan
Development of the Learners' Critical and
Creative Thinking in the Process of Teaching English 34

Lilit Brutian
Russian Compliments in Intercultural Space.....49

Anahit Grigoryan
Integrated Teaching of Words Expressing
Numeral Meanings in Elementary School 62

Nina Jaghinyan
Linguo-stylistic Analysis of Sherwood Anderson's Short Stories 75

Hovhannes Zakaryan
The Etymology of Several Armenian Words
with the Meaning «Slide», «Dive» etc.....89

Larisa Madenyan
On the Linguistic Value of a Student's Dictionary 105

Olga Makarowska
The Problem of Defining the Concepts "the Textual Image of the World" and
"the Linguistic Image of the Text".....118

Tinatin Mshvidobadze
The Effectiveness of Translation Technology
Tools in Intercultural Communication 130

Nataliya Peneva
Comparative Characteristics of Sonants [m], [m ']
in Russian and Bulgarian Languages 138

Ella Sargsyan
The Concept of "Bread" in Idiomatic Expressions in French and English: Comparative Analysis 148

Tadevos Tadevosyan
Urbanonym "Rotunda" in the Onomastic and Cultural Space of Great Karakilisa (Modern Vanadzor City).....158

LITERARY STUDIES

Naira Hambardzumyan
The Phenomenon of the Eternal Wanderer in Vahe Oshakan's Collection "Crossroads": Semantic and Time Interpenetrations 179

Gunsema Badueva
The Image of Neighbors in the Prose of B. Yekimov 191

Tamar Gogoladze
The Poet through the Prism of Everyday Life: A. Blok and G. Tabidze.....201

Taron Danielyan
Creative Activity of Priest Khoren Khanzadyan 208

Antonina Dongak
Tuvan Folklore and Buddhism 219

Natalya Nikonova, Yulia Seryagina
German Women's Prose in the Periodicals of the Russian Empire; Translations of Gabriele Reuter's Stories 237

Valery Piloyan
Scenario Alarm Requests in Hrant Matevosyan's Story "Hangover".....254

BRIEF INFORMATION ABOUT THE AUTHORS OF THE ARTICLES.....278

МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ, НАУКИ,
КУЛЬТУРЫ И СПОРТА РА

ВАНАДЗОРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ О. ТУМАНЯНА

VI МЕЖДУНАРОДНАЯ НАУЧНАЯ КОНФЕРЕНЦИЯ

«Язык и литература в контексте межкультурной коммуникации»

МАТЕРИАЛЫ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ

Ванадзор – 2023

ՀՀ ԿՐԹՈՒԹՅԱՆ, ԳԻՏՈՒԹՅԱՆ, ՄՇԱԿՈՒՅԹԻ ԵՎ ՍՊՈՐՏԻ
ՆԱԽԱՐԱՐՈՒԹՅՈՒՆ

ՎԱՆԱՁՈՐԻ Հ. ԹՈՒՄԱՆՅԱՆԻ ԱՆՎԱՆ
ՊԵՏԱԿԱՆ ՀԱՄԱԼՍԱՐԱՆ

VI ՄԻՋԱԶԳԱՅԻՆ ԳԻՏԱԺՈՂՈՎ

«Լեզուն և գրականությունը միջմշակութային հաղորդակցության համատեքստում»

ԳԻՏԱԿԱՆ ՆՅՈՒԹԵՐԻ ԺՈՂՈՎԱԾՈՒ

Վանաձոր – 2023

RA MINISTRY OF EDUCATION, SCIENCE,
CULTURE AND SPORT

VANADZOR STATE UNIVERSITY
AFTER H. TOUMANYAN

THE SIXTH INTERNATIONAL SCIENTIFIC CONFERENCE

"Language and Literature in the Context of Intercultural Communication"

MATERIALS OF INTERNATIONAL CONFERENCE

Vanadzor – 2023

Հայալեզու տեքստերի խմբագիր՝ Վալերի Փիլոյան
Օտարալեզու տեքստերի խմբագիր՝ Զառա Ալեքյան
Համակարգչային ձևավորող՝ Աշխեն Գալստյան

Վանաձոր – 2023

Корректор армяноязычных текстов: Валерий Пилоян
Корректор иноязычных текстов: Зара Алекян
Компьютерный дизайнер: Ашхен Галстян

Ванадзор – 2023

Proofreader of Texts in Armenian: Valeri Piloyan
Proofreader of Texts in Foreign Languages: Zara Alekyan
Computer Designer: Ashkhen Galstyan

Vanadzor – 2023

ISBN 978-9939-1-1685-3

9 789939 116853